

РОМАНЕНКО Ю.В.

**ОСНОВИ ЕТНОПОЛІТИКИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ
(ЧАСТИНА 1)**

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ МЕДІАКОМУНІКАЦІЙ ТА
КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

РОМАНЕНКО Ю.В.

**ОСНОВИ ЕТНОПОЛІТИКИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ
(ЧАСТИНА 1)**

НАВЧАЛЬНО-ДОПОМІЖНИЙ ПОСІБНИК-ПРАКТИКУМ

КИЇВ - 2024

УДК 32:394(075.8) E88

ББК 66.3

**Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

(Протокол № 5 від 26 грудня 2023 р.)

Романенко Ю.В. Основи етнополітики в міжнародних відносинах (Частина 1). Навчально-допоміжний посібник для проведення практичних занять для студентів освітньо-професійних програм «Міжнародні комунікації», «Міжнародна журналістика» (вид. 2-е, онов. і доп.)./Ю.В. Романенко (автор-укладач).- К.: Інститут міжнародних відносин, 2024.- 128 с.

Рецензенти:

1. **Волошин Ю.О.**, доктор юридичних наук, професор, декан Факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету.
2. **Горбенко Г.В.**, кандидатка педагогічних наук, доцентка, деканка Факультету журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка.
3. **Бєлоусова Н.Б.**, кандидатка політичних наук, доцентка кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Видання підготовлене для проведення практикумів із навчальної дисципліни «Основи етнополітики в міжнародних відносинах» для студентів зазначених освітньо-професійних програм, а також інших спеціальностей гуманітарних факультетів та відділень закладів вищої освіти («Психологія», «Соціологія», «Журналістика»).

ББК 66.3

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ПРАКТИКУМ 1. КЛЮЧОВІ ПАРАДИГМИ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ.....	6
ПРАКТИКУМ 2. ТИПІЗАЦІЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	21
ПРАКТИКУМ 3. ВИЗНАЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ЗАСАД ЕТНІЧНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ/ІДЕНТИФІКАЦІЇ, ЕТНІЧНОЇ АФІЛІАЦІЇ ТА ЕТНОЦЕНТРИЗМУ.....	38
ПРАКТИКУМ 4. ЕТНОПОЛІТИКА НАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛІЗМУ.....	59
ПРАКТИКУМ 5. МІЖЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ.....	74
ПРАКТИКУМ 6. РЕЛІГІЙНІ ЧИННИКИ ЕТНОКОНФЛІКТОГЕНЕЗУ В ОКРЕМИХ ДЕРЖАВАХ СХОДУ.....	79
ПРАКТИКУМ 7. ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ.....	94
ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА.....	121

ВСТУП

Етнополітика (етнополітологія, етнополітичні студії) є напрямом соціально-політичних студій, який має предметом досліджень взаємозв'язок етнічного та політичного, взаємо-відображення та взаємовплив етнічного в політичному та політичного в етнічному. З одного боку, навчальна дисципліна має на меті дослідження впливу етнічних груп, їх культури, ідентичності на політичне життя суспільства, представництво цих груп в інститутах влади, особливості їхньої участі в політичному житті суспільства, а також етнічні аспекти політичної свідомості. З іншого боку, предметним аспектом вивчення її є зворотний вплив політичної системи та її інститутів, насамперед державної влади та її політики, на становище у суспільстві тих чи інших етнічних груп, їх економічний, соціальний та культурний розвиток, інтеграцію у суспільство.

Етнополітика як регуляторний напрямок державної політики щодо визначення статусу етнічних спільнот на територіях їхнього історичного проживання виступає важливим складником міжнародних відносин і міжнародних комунікацій як простору побудови їх архітекτονіки та розгортання відповідних процесів. Її змістом є відносини, побудовані як по вертикалі, «згори донизу» – від держав та державо- та націо-утворюючих етнічних спільнот та спільнот-автохтонів до етнічних меншин та інших етнічних груп та категорій, та «знизу нагору» - від етнічних груп до політичних інститутів та процесів.

Представлений навчально-допоміжний посібник-практикум містить три групи завдань: репродуктивних, алгоритмічно-аналітичних і конструктивно-творчих. В репродуктивних завданнях студентам рекомендується застосовувати відомі концептуальні положення етнополітики щодо конкретних прикладів етнополітичних процесів, етнополітичних конфліктів, етнополітичних явищ тощо. В алгоритмічно-аналітичних завданнях студентам пропонується пройти тестування за різними методиками (визначення етнічної дистанції, етнічної ідентичності, етнічної афіліації тощо) та дати самооцінку, здійснити (само)діагностику відповідних складників. Конструктивно-творчих завданнях студенти мають згенерувати власні коментарі з приводу проблемно-орієнтованих суджень, що має сприяти розвитку їх евристичних здібностей.

В структурі посібника міститься сім практикумів, розрахованих на 38 годин, та підсумкова контрольна робота.

ПРАКТИКУМ 1.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: КЛЮЧОВІ ПАРАДИГМИ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ (4 ГОДИНИ)

БЛОК 1. ПЕРЕНІАЛІЗМ ЯК ПАРАДИГМА ЕТНОПОЛІТИЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ.

Завдання 1. Ознайомтесь з уривком тексту з праці Е. Сміта¹, дайте розгорнуті відповіді на запитання та наведіть відповідні коментарі

Переніалізм

Нині в націоналізмі модернізм постає, як панівна ортодоксальна гуманітарна наука. На думку багатьох, сучасні нації, національні держави й націоналізм — просто вигадані; для решти — це щось так чи інакше різке й настирливе. Але все ж, не завжди було так. До Другої світової війни більшість науковців сходилися на думці, що навіть коли націоналістична ідеологія й була новою, нації завжди були в кожному історичному періоді, і те, що багато націй існувало з найдавніших часів — переконання, яке можна назвати "переніалізмом". Тому справедливо стверджувати, що більшість громадян і понині мають переніалістичні погляди, особливо, коли йдеться про їхню власну націю.

Але, починаючи від XIX ст. і аж по 1940-ві роки, багато науковців були прихильниками якоїсь версії переніалізму, навіть такі як Ренан, і то схилилися до більш "волюнтаристського" різновиду націоналізму. Цьому частково посприяло популярне прирівнювання "раси" до "нації", де термін "раса" радше означав окрему за походженням культурну групу, ніж спадкові й незмінні біологічні особливості й гени (те, що сьогодні можна було б замінити терміном "етнічна належність"). Переніалізм також надихала ідея розвитку суспільства з її наголошуванням на градуалізмі, стадійності поступу прогресу, а також соціального й культурного накопичення.

Це було просто й навіть природно, бачити нації як колективні приклади, що виявляють справжні ознаки градуалізму, розвитку й накопичення, особливо для тих, кого приваблювала органічна аналогія. Не слід недооцінювати й великих успіхів, зроблених національною історіографією й археологією, тих дисциплін, які стали життєдайним підґрунтям для націоналістичних понять, підтримували й заохочували їх, надаючи "достовірні дані" та реальні залишки давніх матеріальних культур.

Окрім цього Переніалізм може надихати ідея, що нації — це "природні" спільноти, і, поза сумнівом, для декого це було однією з принад. Але

¹Див. детальніше: Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської. — К: "К.І.С.", 2004. — 170 с. Електронний ресурс. Режим посилання: <http://litopys.org.ua/smith/smt.htm>

Переніалізм не слід плутати з натуралістичним поняттям нації, яке править за основу сучасному "примордіалізму". Переніалісти можуть згодитися з "примордіальним" поняттям нації, але однаковими ці поняття бути не можуть. Усе, що потрібно переніалізму — це віра, сперта на деякі емпіричні спостереження, ніби нації (або, принаймні, деякі нації) з будь-якої причини існували впродовж тривалого часу. Їм не потрібно вважати нації природними, органічними або примордіальними; насправді, вони можуть, а найчастіше так і відбувається, відкидати такі неісторичні переконання. Переніалістам нема потреби ставати примордіалістами, але це радше виняток, тому слід пам'ятати про їхню відмінність.

1 Переніалізм існує у двох основних формах. Перший, найпоширеніший різновид, можна назвати "безперервним переніалізмом". В ній обстоюється той постулат, що конкретні нації мають тривалу, безперервну історію й можуть простежити своє походження з середньовіччя або, значно рідше, з античності. Тобто виняткове значення надається *тяглості*. Перерви й пробіли не ігноруються, а пояснюються відносно повільними ритмами колективної культурної ідентичності.

Фактично, національна ідентичність та історія не може сягнути в минуле далі доби Відродження або пізнього середньовіччя, як це було, скажімо, в Швеції, Голландії чи Росії. Хоча інколи національне походження можна простежити й з давніших часів. Г'ю Сетон-Вотсон вважав, що потрібно відрізнити "давні, неперервні нації" від пізніших прикладів, які було створено навмисно; колишні утворення на теренах Франції, Англії, Шотландії та Іспанії служили для населення цих країн історичним підґрунтям у почуваннях давності нації.

Така позиція, як ще побачимо, нещодавно здобула нову підтримку. Але в цьому разі не пропонується ніякої загальної моделі переніалізму, а розглядаються тільки окремі приклади історичних записів з доказами, які виявляють довговічність і неперервність конкретних націй. Однак, оскільки цей різновид переніалізму може довести доновітнє походження окремих націй, він представляє собою серйозний виклик твердженням модернізму і, зокрема, про те, що нації є породженнями сучасності. (Seton-Watson, 1977: розд. 2; див. також Gillingham, 1992; Hastings, 1997).

2 Другу головну форму можна означити терміном "рекурентний переніалізм". Ця форма пропонує значно сміливіше й загальніше формулювання про античні нації. Воно твердить, що конкретні нації є історичними; вони змінюються з часом. За словами Ренана: "Нації мали свій початок і матимуть кінець". Але "нація, як така", як категорія людського об'єднання, є вічною і повсюдною, а тому вона відроджується знов і знов у кожний новий період історії і може бути віднайдена на всіх континентах світу. Тут ми стикаємося з *рекурентністю* деяких типів колективної ідентичності, хоча вона може виражатись по-різному в різні

періоди історії. Хоча окремі нації можуть приходити й відходити, ідея нації як поняття — універсальна...»

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Уважно прочитавши тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом, продемонструйте на конкретних історичних прикладах протоетносів з античного та середньовічного періодів, від яких українці як нація можуть простежувати власне походження.

2. Дайте пояснення терміну «рекурентність» в науковому слововжитку. Уважно прочитавши тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом, продемонструйте на конкретних прикладах, вияви рекурентності української нації в різні відомі Вам історичні періоди.

3. Проаналізуйте наведені нижче ознаки традиційного суспільства. Заповніть другу графу таблиці 1.1., навівши аргументи на користь прояву або відсутності в Україні ознак традиційного суспільства.

Таблиця 1.1.

Ознаки традиційного суспільства	Аргументи на користь наявності/відсутності ознаки в Україні
1) Традиція як базова основа життєвого ладу. Незалежно від пояснення її суті визначальну роль традиції визнають усі дослідники традиційного суспільства.	
2) Ієрархія. «...принципом організації соціальних відносин є жорстка стратифікація суспільства...» (М. Вебер).	
3) Органічність. Людина у суспільстві перебуває у складі природних угруповань, як-от сім'я, рід, етнос. Навіть спільноти людей об'єднаних за професійною ознакою набувають у рамках традиційного суспільства рис квазісімейного або, швидше, квазіплемінного характеру.	

<p>Людині традиційного суспільства далеко як атомізоване існування, і механістичне. об'єднання, властиве тоталітаризму.</p>	
<p>4) Стабільність. Усі традиційні суспільства надзвичайно стабільні в своїх базових засадах. Якою б не була бурхливою історія того чи іншого традиційного суспільства, його фундаментальні принципи залишаються незмінними. Це можна характеризувати негативно (інерційність, схильність до стагнації) або позитивно («Сакральний порядок» як відображення Абсолютного) але це є загальновизнаною ознакою традиційного суспільства.</p>	
<p>5) Сакралізованість. Традиційне суспільство легітимує себе через звернення до сакральності. У його межах не завжди можливо провести кордон між священним та мирським</p>	

БЛОК 2. ПРИМОРДІАЛІЗМ ЯК ПАРАДИГМА ЕТНОПОЛІТИЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

Завдання 2.1. Ознайомтесь з уривком тексту з праці Е. Сміта², дайте розгорнуті відповіді на запитання та наведіть відповідні коментарі

Примордіалізм

...*"Примордіалізм"* стає пристановищем для спеціалістів у царині суспільних наук й органічних націоналістів. Парадигма бере початок безпосередньо із закликів Руссо тікати від розбещеного міського життя й повернутися до *"природи"*, щоб здобути втрачену чистоту. Саме такий *"натуралістичний"* дух невдовзі сповнив поняття нації. Це можна помітити навіть у цитаті абата Сієса, яку я навів на початку розділу. Нації, заявляв він, слід уявляти, як щось відокремлене, поза межами соціальних зв'язків, як *"природній утвір"*; вони існують тільки *"в природному стані"*.

Справді, вони передусім мають божественні ознаки всього суцього і походження всього. Інакше кажучи, нації *"примордіальні"*; вони існують вічно і лежать в основі подальших процесів і подій. Сієс (та й решта послідовників Руссо) либонь не застосовував цієї термінології, не кажучи вже про те, що він не вважав себе *"примордіалістом"*; але його численні вимоги вже 1789 р. стали впроваджуватися, щоб підтвердити абсолютний суверенітет волі нації, значно раніше за Фіхте й решту романтиків, які висунули схожі вимоги й для німецької нації. Такий різновид *"натуралізованого"* дискурсу проклав шлях матеріалістичній та органічній формам націоналізму які я розглянув раніше, окрім цього дискурс вплинув на більшість волюнтаристських різновидів націоналізму.

Біологія й культура

Отож, це один із різновидів примордіалізму, який називають органічним націоналізмом. Тільки-но ми з'ясували походження двох різних видів примордіалізму. **1 Перший — соціобіологічний різновид, тримається переконання, що нації, етнічні групи та раси можна звести до основного генетичного репродуктивного бажання індивідів і використання ними стратегії *"кумівства"* та *"вродженого пристосуванства"*, щоб якнайбільше поширити свій генофонд.**

На думку П'єра Ван ден Берга (Pierre van den Berghe), такі стратегії впроваджуються, щоб зріс власний генофонд поза найближчою кровною

²Див. детальніше: Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської. — К: "К.І.С.", 2004. — 170 с. Електронний ресурс. Режим посилання: <http://litopys.org.ua/smith/smt.htm>

спорідненістю, щоб розрослася етнічна родина. У цьому разі, культурну групу вважають за розлогу родинну систему, а культурні символи (мова, релігія, колір тощо) — за показник біологічної спорідненості. Ван ден Берг переконує, що це надзвичайно раціональна стратегія, оскільки більшість мітів про етнічне походження відповідають реальному біологічному походженню. Саме тому люди, що не мають кровної спорідненості, готові ставитися до невідомих одноплемінників, як до "родичів", опікуються ними і боронять їх, як свою власну родину. (Van den Berghe, 1978 та 1995).

До такого підходу є чимало зауваг. Найочевидніша — проблема узагальнення, що переходить із площини особистої репродуктивної поведінки в площину колективної й політичної діяльності. Навіть численна родина маловпливова в політичному сенсі, за винятком кількох випадків, і важко помітити, як великомасштабні соціополітичні події співвідносяться з особистою чи родинною поведінкою.

2 Інша, пов'язана з цим, проблема полягає в тому, що міфи про походження рідко збігаються зі справжнім, біологічним походженням, при умові, що ті міфи можна простежити до першоджерела. Як довів Вокер Конор (1994: 202), міфи про походження взагалі не відповідають тому, що відомо про справжні родовідні лінії.

Промовисто, що нації зазвичай мають не одне етнічне походження, тоді як міфи про походження пропонують єдині погоджені або офіційні витоки. Зрештою, розглядаючи площину "культурних ознак", Ван ден Берг послаблює строгість і точність свого редукаціоністичного біологічного бачення проблеми й засвідчує значно більшу роль культурних та соціальних чинників, які, безперечно, применшують вплив генетичних.

Другий, і впливовіший, різновид примордіалізму припускає, що етнічні групи та нації сформувались на засадах прив'язаностей до "культурних даностей" суспільного буття. Як Едвард Шилз (Edward Shils), так і Кліффорд Гірц (Clifford Geertz) довели, що "примордіальні" прив'язаності збереглися поряд зі світськими, громадянськими зв'язками навіть в індустріальних суспільствах.

3 Гірц, зокрема, протиставляє примордіальні й громадянські зв'язки раціональних верств сучасних утворень і спільнот. У нових африканських і азійських державах Гірц вирізнув дві могутні тенденції: до персональної ідентичності, заснованої на сильній прив'язаності до родини, раси, мови, звичаїв і території; та до ефективності й стабільності, які знаходять своє вираження в громадянських зв'язках

нового політичного ладу. По суті, бажання порядку й ефективності просто поглиблює примордіальні прив'язаності серед етнічних груп у нових країнах тому, що суверенна державна влада і її опіка стають тією новою нагородою, за яку потрібно боротись і новим викликом, якому потрібно протистояти (Shils, 1957; Geertz, 1973).

Нині "примордіалізм" набув принизливих побіжних значень застиглості, есенціалізму й натуралізму. Цей образ частково спирається на безпідставну асоціацію примордіалізму з органічним типом націоналізму, частково завдяки неправильному прочитанню відомого есею Гірца "Інтегративна революція" ("The integrative revolution"). Заявляючи, що етнічні прив'язаності й нації походять від "культурних даностей" суспільного буття, і що багато людських "почуттів загалом пов'язані з реаліями походження, раси, мови, місця проживання, релігії або традиції", Гірц не мав на увазі органічний натуралізм. Оскільки він прямо робить істотне застереження, коли каже:

Під примордіальною розуміється така прив'язаність, яка виникає як "даність" — або точніше, як культура, яку неминуче пов'язують з цим, що припускає "даність" суспільного буття... Ця сумісність походження, мови, звичаїв тощо передбачає непередавану, а часом і нездоланну примусовість усередині себе самих (Geertz, 1973: 259—60).

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Уважно прочитавши тезу 1, виділену жирним шрифтом та курсивом, продемонструйте на конкретних прикладах, наскільки теорія соціо-біологічного примордіалізму працює або не працює в українських етносоціальних реаліях. Якщо вона працює, то які етнічні спільноти, у Вашому досвіді, вдаються до кумівства та вродженого пристосуванства? Якщо ця теорія не працює, то доведіть, на основі власних міркувань, чому вона не працює.
2. На конкретних прикладах наукових досліджень або власного досвіду доведіть наявність або відсутність кумівства (непотизму) як однієї з форм соціальної корупції в Україні.
3. Наведіть відомі вам міфи про походження українців та інших етнічних меншин на території України (євреїв, поляків, кримських татар і т.п.) та покажіть їхні збіги або розбіжності із справжнім походженням відповідних етнічних спільнот (див. тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом).

4. Прочитайте абзац 3, виділений жирним шрифтом та курсивом та покажіть, яка з вирізнених в теорії К. Гірца тенденцій (1) до персональної ідентичності, заснованої на сильній прив'язаності до родини, раси, мови, звичаїв і території або 2) до ефективності й стабільності, які знаходять своє вираження в громадянських зв'язках нового політичного ладу)) переважає, на Вашу думку, в умовах України. Наведіть відповідні аргументи на користь обраної Вам тенденції 1 або 2.

БЛОК 3. ІНСТРУМЕНТАЛІЗМ ЯК ПАРАДИГМА ЕТНОПОЛІТИЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ³

Ось тут і може стати в нагоді "інструменталістичний" підхід. Подібно до примордіалізму, цей підхід придатніший для дослідження етнічної належності, ніж націй та націоналізму. Це стало помітним у 1960-х і 1970-х роках у Сполучених Штатах за дискусій про (білу) етнічну незмінність, котра, як вважалось, була тим ефективним "тиглем", у якому іммігранти переплавлялись у єдину американську націю. Тоді як Віл Герберг (Will Herberg) казав про потрібний американський "тигель" (протестанти, католики, євреї), Натан Глейзер (Nathan Glazer) і Деніел Мойніген /56/ (Daniel Moynihan) довели, як різноманітні етнічні групи Нью-Йорку пристосувалися до американського способу життя, зберігши свої ідентичності.

Це розпалило жваві дискусії щодо ступеня, до якого етнічні спільноти можуть розглядатись у Сполучених Штатах як групи, що діють в інтересах певних впливових кіл, правлячи за ефективний інструмент на політичному ринку — групи, які з кожним поколінням дедалі більше втрачають свою культурну виразність або здебільшого ставляться до неї, як до чогось символічного і необов'язкового. Результатом цього стало те, що етнічні лідери та еліти використали свої культурні групи як виборців і для масової мобілізації у своїй боротьбі за владу та кошти, бо це виявилось ефективнішим за традиційне звернення до соціальних класів.

Це відбувалось незадовго до використання інструменталістського підходу для вивчення націй. Особливо яскравий приклад можна знайти в конструктивних дискусіях між Полом Брасом (Paul Brass) і Френсісом Робінсоном (Francis Robinson) з приводу створення Пакистану.

³Див. детальніше: Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської. — К: "К.І.С.", 2004. — 170 с. Електронний ресурс. Режим посилання: <http://litopys.org.ua/smith/smt.htm>

Згідно з поглядами Браса, Пакистан створили ісламські еліти, котрі вміло маніпулювали мусульманськими символічними ресурсами для мобілізації ісламських мас на північному заході Індії тоді, коли виявилось, що британська політика направлена проти ісламських інтересів.

На думку Робінсона, усе відбувалося якраз навпаки: наявні мусульманські традиції та ідеології (особливо умма) переконали ісламські еліти в необхідності захисту мусульманської спільноти і культури, шляхом надання більшої автономії мусульманам північно-західних об'єднаних провінцій та Бенгалії.

Але відмінності між цими двома прочитаннями тієї ситуації не така вже й велика, як здається. Брас, наприклад, визнає важливість традицій, особливо там, де наявна багата культурна спадщина та існує інституційна (наприклад, релігійна) структура, тоді як Робінсон настійливо наполягає на раціональній політичній діяльності ісламської еліти (Brass, 1979 та 1991; Robinson, 1979).

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Послуговуючись точками зору П. Браса та Ф. Робінсона, проаналізуйте ситуацію утворення незалежної держави Україна в 1991 році, вказавши: а) елітні групи, які приймали участь в проголошенні незалежності; б) їх ідеологічну спрямованість; в) напрями маніпулювання символічними ресурсами для мобілізації мас; г) мобілізовані маси (пригадайте, зокрема, події революції на граніті в 1991 р.).
2. Які чинники превалювали в утворенні незалежної держави Україна в 1991 році – етнічні чи національні? Наведіть факти та аргументи на користь перших та/або других.

БЛОК 4. ЕТНОСИМВОЛІЗМ ЯК ПАРАДИГМА ЕТНОПОЛІТИЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ⁴

Етносимволізм

Однією з таких альтернатив є метод суспільно-історичного та культурного аналізу в основі якого лежить "етносимволічна" парадигма. Це остання з чотирьох головних парадигм у цій царині —

⁴Див. детальніше: Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської. — К: "К.І.С.", 2004. — 170 с. Електронний ресурс. Режим посилання: <http://litopys.org.ua/smith/smt.htm>

можлива п'ята постмодерністська", яку я розгляну в дальшому розділі, поки що залишається ще доволі фрагментарною і поверховою, щоб мати означення "парадигма".

1 На відміну від модерністської, переніалістської і примордіалістської парадигм етнічної належності та націоналізму, етносимволізм зосереджується, зокрема, на ролі суб'єктивних елементів у виживанні етносів, формуванні націй і впливу націоналізму. Це зовсім не значить, що "об'єктивні" чинники повинні сприйматись на віру чи вилучатись зі сфери досліджень; а означає тільки те, що надається більша перевага суб'єктивним елементам, як от пам'яті, цінностям, почуттям, міфам та символам і, отже, превадює намагання проникнути у "внутрішній світ" етнічної належності та націоналізму і зрозуміти його.

Етносимволічне світобачення має низку особливостей. По-перше, це відхід від орієнтованих тільки на еліту різного роду аналітичних характеристик модернізму. Навпаки, етносимволісти підкреслено намагаються показати взаємовідносини між різноманітними елітами та нижчими шарами ("народом"). Але це не односторонні взаємовідносини.

2 Нееліти частково через свої культурні традиції, частково завдяки народній мобілізації, впливають на інтелігенцію, політичних лідерів і буржуазію, обмежуючи їхні новації певними культурними параметрами і надаючи мотиви та персонал для культурних проектів і політичних цілей. Добрим прикладом цього став інтелектуальний і народний рух за гаельське відродження в Ірландії наприкінці XIX ст., досліджений на основі великої кількості документів Джоном Гатчинсоном (John Hutchinson, 1987: розд. 4—5); тут традиції селян і католицьких нижчих класів задають параметри і надають культурні матеріали для відроджувальних формулювань ірландських інтелектуалів.

Друга проблема пов'язана з довготривалими дослідженнями — тобто з аналізом суспільних і культурних зразків упродовж *la longue durée* (тривалого часу). Тільки проводячи дослідження протягом кількох поколінь і навіть століть, науковці можуть розкрити складні взаємозв'язки між минулим, сучасним і майбутнім та місцем етносів і націй в історії. Це дозволяє нам уникнути анахронізму "ретроспективного націоналізму", який на свій лад тлумачить умови і політику попередніх епох, колективні цілі та націоналістичні прагнення сучасності, разом з тим віддаючи належне багатьом,

різноманітним формам колективної культурної ідентичності для характеристики попередніх віків. Перш за все етносимволічний підхід приділяє увагу тому питанню, як попередні форми колективної ідентичності можуть впливати на піднесення націй, враховуючи брак тяглості й історичних даних.

3 По-третє, це означає, що дослідження піднесення націй і націоналізму проводиться в рамках попередніх колективних культурних ідентичностей і, особливо, етнічних спільнот чи етносів. Однак зв'язок між націями і етносами доволі складний; тут не існує лінійної послідовності. З одного погляду, нації можуть розцінюватись як спеціалізовані (територіально, політично, суспільно тощо) форми етносів; з іншого — як нації, так і етноси є формами колективної культурної ідентичності, які можуть співіснувати або конкурувати одне з одним чи з кількома етносами, що часто живуть у межах політичної спільноти нації. Націоналізм і нації, для Цієї парадигми, аж ніяк не пов'язані тільки з сучасністю, вони є частиною ширшої етнокультурної "родини" колективних ідентичностей і прагнень, як я зазначав раніше при обговоренні означень поняття нації (у розділі 1). Цим також можна пояснити, чому націоналісти часто намагаються віднайти і послатись на символічний набір якостей попередніх народів, на глибоку культурну тяглість з якими вони претендують.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Опишіть ключові конструкти етнопам'яті, цінності, почуття, міфи та символи українців як титульного етносу в Україні та будь-якої етнічної меншини на території України на власний вибір, заповнивши нижченаведену таблицю (див тезу 1, виділену жирним шрифтом).

Таблиця 4.1.

Суб'єктивні складники	Українці як титульний етнос	Етнічна меншина (на власний розсуд)	Спільне та відмінне в суб'єктивному складнику
<u>Етнопам'ять</u>			
<u>Цінності</u>			
<u>Почуття</u>			

<u>Міфи</u>			
<u>Символи</u>			

2. На прикладі ситуації 24.02.2022 покажіть, як неелітні групи населення в Україні частково через свої культурні традиції, частково завдяки народній мобілізації, вплинули на інтелігенцію, політичних лідерів і бізнес-кола, обмежуючи їхні новації і надаючи мотиви та персонал для реалізації військово-мобілізаційних завдань і досягнення військово-політичних цілей (див тезу 2, виділену жирним шрифтом).
3. Покажіть зв'язок між будь-якою нацією та етносом/етносами, обраної на власний розсуд, звернувши увагу на те, як: а) нації в обраному Вами прикладі набувають форми територіально-, політично- та соціально-спеціалізованих етносів; б) яким чином всередині сформованої нації розгортаються кооперація та/або конкуренція між різними етносами.

БЛОК 5. Е. ГЕЛЛНЕР ПРО НАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛІЗМ⁵

Завдання 5. Е. Геллнер у роботі «Нації та націоналізм» (Gellner E. Nations and Nationalis. Oxford, 1983) викладає теорію націоналізму, значимості як політичного принципу, ще, автор досліджує підстави на формування нації. Так він пише:

«...Ми не повинні керуватися міфом. Нації не є даними нам від природи, вони не є політичною версією теорії біологічних видів. І національні держави не були наперед визначеною кульмінацією розвитку етнічних чи культурних груп. В дійсності існують культури, що часто важко виділяються, поступово переходять одна в іншу, перехрещуються і переплітаються, а також існують зазвичай, але не завжди, політичні одиниці різних типів та розмірів. В минулому вони найчастіше не збігалися. Для цього в багатьох випадках були вагомні причини. Правителі політичних одиниць самостверджувалися, відокремлюючи себе від низів, а підвладні їм мікроспільноти відокремлювали себе від своїх сусідів, об'єднаних у такі самі спільноти».

⁵Геллнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. — К.: Таксон, 2003. - 300 с. - (Ex professo). - Бібліогр.: с. 191-192. Ernest Gellner. Nations and nationalism. Nationalism. [Геллнер, Геллнер, Геллнер] Електронний ресурс. Режим посилання: <http://litopys.org.ua/gellner/gel.htm>

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Проінтерпретуйте поняття «містифікація» в контексті становлення відомих Вам націй у Європі.
2. У чому, на Вашу думку, полягає відмінність міфу від містифікації? Наведіть по одному прикладу міфів відомих Вам націй Європи, які а) містять містифікації, не маючи нічого спільного ані з історією, ані з науковим знанням як таким і б) не містять містифікації, ґрунтуючись на історії або ж наближених до рівня наукового знання відомостях (фактах/фактоїдах та теоріях).

БЛОК 7. Б. АНДЕРСОН ПРО РОЛЬ УЯВИ В КОНСТИТУЮВАННІ ЕТНІЧНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ⁶

Завдання 7. У роботі Б. Андерсона «Уявні спільноти. Роздуми про витоки та поширення націоналізму» наводяться цитати з поеми Даніеля Дефо «Природжений англієць»:

Thus from a mixture of all kinds began,
That het' rogeneous thing, an Englishman:
In eager rapes, and furious lust begot,
Betwixt a painted Britain and a Scot.
Whose gend'ring off-spring quickly learn'd to bow,
And yoke their heifers to the Roman plough:
From whence a mongrel half-bred race there came,
With neither name, nor nation, speech nor fame.
In whose hot veins new mixtures quickly ran,
Infus'd betwixt a Saxon and a Dane.
While their rank daughters, to their parents just,
Receiv'd all nations with promiscuous lust.
This nauseous brood directly did contain
The well-extracted blood of Englishmen.
Which medly canton'd in a heptarchy,
A rhapsody of nations to supply,
Among themselves maintain'd eternal wars,
And still the ladies lov'd the conquerors.
The western Angles all the rest subdu'd;
A bloody nation, barbarous and rude:

⁶Benedict Anderson. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Revised Edition.* VERSO. London • New York Переклад з англійської Віктора Морозова .-Друге, перероблене видання Електронний ресурс. Режим посилання: <http://litopys.org.ua/anders/and.htm>

Who by the tenure of the sword possest
 One part of Britain, and subdu'd the rest
 And as great things denominate the small,
 The conqu'ring part gave title to the whole.
 The Scot, Pict, Britain, Roman, Dane, submit,
 And with the English-Saxon all unite:
 And these the mixture have so close pursu'd,
 The very name and memory's subdu'd:
 No Roman now, no Britain does remain;
 Wales strove to separate, but strove in vain:
 The silent nations undistinguish'd fall,
 And Englishman's the common name for all.
 Fate jumbled them together, God knows how;
 What e'er they were they're true-born English now.
 The wonder which remains is at our pride,
 To value that which all wise men deride.
 For Englishmen to boast of generation,
 Cancels their knowledge, and lampoons the nation.
 A true-born Englishman's a contradiction,
 In speech an irony, in fact a fiction.
 A banter made to be a test of fools,
 Which those that use it justly ridicules.
 A metaphor invented to express
 A man a-kin to all the universe.
 For as the Scots, as learned men ha' said,
 Throughout the world their wand'ring seed ha' spread;
 So open-handed England, 'tis believ'd,
 Has all the gleanings of the world receiv'd.
 Some think of England 'twas our Saviour meant,
 The Gospel should to all the world be sent:
 Since, when the blessed sound did hither reach,
 They to all nations might be said to preach.
 'Tis well that virtue gives nobility,
 How shall we else the want of birth and blood supply?
 Since scarce one family is left alive,
 Which does not from some foreigner derive.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Зробивши переклад уривку, дайте його інтерпретацію та створіть соціальний портрет сучасного англійця Б. Андерсона, показавши роль уяви в створенні англійської нації.

2. Послугуючись етнографічними та історичними джерелами у відкритому доступі та джерелами, наданими викладачем, продемонструйте мультиетнічність української нації, вказавши на ключові етнічні спільноти, які прийняли участь в її утворенні та охарактеризуйте цю роль, виклавши міркування у вигляді таблиці.

Таблиця 6.1.

Ключові етнічні спільноти, які прийняли участь в утворенні української нації	Роль конкретної етнічної спільноти в утворенні української нації

ПРАКТИКУМ 2.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: ТИПІЗАЦІЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (6 ГОДИН).

БЛОК 1. ПОКАЗНИКИ ЕТНОЦЕНТРИЗМУ ЗА БРЮЕРОМ ТА КЕМПБЕЛЛОМ

Завдання 1.1. На основі наведеного нижче тексту, ознайомтесь із поняттям етноцентризму, етнічного аутостереотипу та етнічного гетеростереотипу. Дайте відповіді на поставлені запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Для підтримки групою позитивної ідентичності використовується стратегія підтримання внутрішньо-групового образу – внутрішньо-груповий фаворитизм, змістом якого є аспектне або всебічне сприяння членам ін-групи (вирізненим «своїм») у порівнянні з іншими групами (аут-групами), члени яких ідентифікуються як «чужі».

Термін «фаворитизм» походить з англійської мови і в буквальному перекладі означає «переважність», «переважання» (звідси вираз – «бути в фаворі», коли йдеться про окремих осіб або про групу «своєків»). Образ групи «своєків», який складається в груповій свідомості індивідів, які є приналежними до однієї етнічної спільноти, називається *етнічним аутостереотипом*. Образ групи «чужинців» (*аут-групи*), який складається в груповій свідомості індивідів, які є приналежними до однієї етнічної спільноти, називається *етнічним гетеростереотипом*.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

- 1) Наведіть приклади етнічних ауто- та гетеростереотипів будь-яких етнічних груп, відомим Вам на рівні особистого досвіду.
- 2) Послугуючись матеріалами з відкритих джерел інформації, покажіть які етнічні аутостереотипи є наявними у українців щодо самих себе, і якими є їх (українців) гетеростереотипи щодо росіян.

Завдання 1.2. На основі наведеного нижче тексту, ознайомтесь із ознаками етноцентризму та Брюером та Кемпбеллом. Дайте відповіді на поставлені запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Етноцентризм є загально-відомим прикладом внутрішньо-групового фаворитизму – стратегії створення переваг для представників своєї етнічної групи при супутніх відкритих та/або прихованих дискримінаціях представників етнічних аут-груп. Визначення цього поняття було запропоновано У. Самнером (1906), на думку якого, етноцентризм – це таке

«бачення речей, в якому своя група опиняється в центрі всього, а всі інші порівнюються з нею або оцінюються з посиланням на неї»⁷.

В інших аспектах етноцентризм є схильністю представників певної групи людей сприймати та оцінювати життєві явища крізь призму традицій та цінностей власної етнокультури, яка стає для цієї етнічної групи своєрідним набором взірців/еталонів. Цими еталонами можуть бути будь-які культурні універсалії (релігія, мистецтво, мова, кулінарія, одяг і т.п.).

М. Брюер та Д. Кемпбелл⁸ серед характеристик етноцентризму вирізняють:

- сприйняття елементів своєї культури як «природних» та «правильних», а елементів, а інших культур як «неприродних» та «неправильних»;
- розгляд звичаїв своєї групи як універсальних;
- оцінка норм, ролей та цінностей своєї групи як беззаперечно правильних;
- уявлення про те, що для людини є природними, з одного боку,- співпраця з членами своєї (етнічної) групи, надання їй допомоги, віддавання переваг своїй (етнічній) групі, пишання нею, та, з іншого боку - недовіра і навіть ворожнеча з членами інших (етнічних) груп...

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

- 1) На прикладі будь-якої етнічної спільноти продемонструйте вияви характеристик етноцентризму за Брюером та Кемпбеллом.
- 2) На основі відкритих джерел інформації оцініть пропагандистські дискусії в період війни щодо приналежності борщу як продукту кулінарної культури України та РФ в контексті теорії етноцентризму.

⁷Stephan W.G., Stephen C.W. Intergroup relations. Madison etc.: Brown and Benchmark, 1996 p. 125.

⁸Brewer M.B., Campbell D.T. Ethnocentrism and intergroup attitudes: East African evidence. New York: Halsted/Wiley, 1976.

Завдання 1.3. Ознайомтесь із типологією акультураційних стратегій за Д. Беррі. Дайте відповіді на поставлені запитання, згенеруйте відповідні коментарі.

Етноцентризм має певну градацію⁹, міру вираженості, на яку впливають як особливості культури, так система етносоціальних відносин в суспільстві, етносоціальна стратифікація. Д. Беррі¹⁰ для градування етноцентризму запропонував визначення позиції індивіда як носія певної етнічної ідентичності з двох основних питань.

Перше питання стосується ставлення до власної культури, її цінності для індивіда і необхідності збереження й подальшого розвитку власної етнокультурної ідентичності.

Друге стосується ставлення індивіда до етнічної групи контакту: наскільки позитивною/негативною є взаємодія з членами іншої етнічної групи. Відповіді на ці два питання можна позначити на біполярних градуйованих шкалах, у яких один полюс визначено як максимально позитивний, а інший – як максимально негативний.

Для схематичного зображення, як правило, обмежуються лише крайніми полюсами відповідей; у цьому випадку існує чотири варіанти потенційно можливих співвідношень відповідей на обидва питання. Кожне співвідношення відповідає певному виду акультураційної стратегії.

⁹Деякі дослідники основну причину цього вбачають у особливостях культури. Так, існують дані, що представники колективістичних культур етноцентричніші, ніж члени культур індивідуалістичних. Але іншими авторами було виявлено, що саме в колективістичних культурах, де превалюють цінності скромності та гармонії, міжгрупова упередженість менша, наприклад, полінезійці демонстрували меншу перевагу своєї групи, ніж європейці.

¹⁰Berry J. W. Immigration, acculturation and adaptation // Applied psychology: An international review. 1997. Vol. 46 (1). P.5–34; Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall M.H., Dasen P.R. Cross-cultural psychology: Research and applications. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1992.

Таблиця 1.3.1.

	Ставлення до культури своєї етнічної групи	Ставлення до культури етнічної групи контакту
Етнічна інтеграція	позитивне	позитивне
Етноцентризм (у формі сепаратизму та сегрегації, в залежності від етнічної більшості/етнічної меншини)	позитивне	негативне
Етнічна асиміляція	негативне	позитивне
Етнічна маргіналізація/ексклюзія	негативне	негативне

Позитивні відповіді на обидва питання свідчать про орієнтацію індивіда та/або етнічної групи на стратегію *етнічної інтеграції*. Ця стратегія передбачає збереження і подальший розвиток власної (етно)культурної спадщини на тлі доброзичливого сприйняття різноманітних форм взаємодії з більшістю. Ця стратегія зумовлює виникнення «мозаїчного» суспільства, в межах якого кожен елемент мозаїки зберігає свою самобутність, а всі етнокультурні групи разом створюють нову цілісність.

Цей полікультурний варіант розвитку суспільства часто протиставляється варіанту, «плавильного котла», в межах якого вихідна самобутність втрачається. В таких випадках особа виявляє негативне ставлення до етнічної ідентичності власної групи (заперечує, приховує, або «розмиває» її в інший спосіб) та позитивно ставиться до етнічної ідентичності більшості (напр., титульного етносу). В таких випадках йдеться про вияви *етнічної асиміляції*.

Наступний варіант акультураційної стратегії передбачає позитивну відповідь на питання про збереження свого культурного надбання і негативну відповідь на питання про бажання підтримувати й посилювати зв'язок з етнічною групою контакту. Залежно від того, хто робить вибір даної стратегії — домінуюча група чи етнокультурна меншина, — вона традиційно матиме різні назви.

Якщо цей вибір роблять члени етнічної меншини, то є підстави вести мову про наявність ізоляціоністських установок і орієнтації на *етнічний сепаратизм*. Дуже часто вибір цієї стратегії — це єдиний, з погляду меншини, спосіб збереження етнокультурної ідентичності і більш-менш не-

залежного існування. Якщо ця стратегія нав'язується меншині домінуючою групою, говорять про стратегію *етнічної сегрегації*.

За наявності конфлікту між етнічними спільнотами та інших несприятливих соціальних умовах етноцентризм може виявлятися у дуже яскравих формах і ставати дисфункціональним для індивіда та групи. При такому етноцентризмі, який отримав найменування войовничого, люди не лише судять про чужі цінності, виходячи з власних, а й нав'язують їх іншим. Екстремним проявом такого етноцентризму виступають расизм та нацизм в його різних версіях.

Войовничий етноцентризм виявляється у ненависті, недовірі, страху та звинуваченні інших груп у своїх невдачах. Такий етноцентризм несприятливий і для особистісного зростання, адже з його позицій виховується любов до батьківщини, а дитину, як не без сарказму писав Е. Еріксон: «переконають, що саме його «вид» входив у задум творіння всезнаючого Божества, що саме виникнення цього виду було подією космічного значення і що саме він призначений історією стояти на варті єдино правильного різновиду людства під проводом обраної еліти та вождів» (Еріксон, 1996 б, с.311-312).

Войовничий етноцентризм використовується в реакційних доктринах, які санкціонують захоплення життєвих просторів інших народів та придушення цих народів різними засобами, включаючи етноциди (етнічні чистки). Расизм та нацизм передбачають делегітимізацію аут-групи – зарахування групи чи груп до супернегативних соціальних категорій, яка не має зв'язку із цінностями людини та людськості»¹¹.

Членів аут-групи всіляко дегуманізують, називаючи виродками, зміями, паразитами, пацюками, демонами, що має, за задумом пропагандистів расизму або нацизму, перевести аут-групу до категорії «нелюдей» і виправдати поводження з цією аут-групою такими засобами, які виключають прояви людяності, емпатії, розуміння і т.п. Йдеться про масові вбивства, тортури, етнічну дискримінацію, етнічні депортації і т.п.

Етнічна маргіналізація/ексклюзія як акультураційна стратегія виникає в індивіда чи етнокультурної групи коли, з одного боку, у нього або у неї є

¹¹Bar-Tal D. Causes and consequences of delegitimation: Models of conflict and ethnocentrism // Journal of Social Issues. 1990. Vol. 46. P.65–82; Bar-Tal D. Group beliefs as an expression of social identity // Social identity: International perspectives. London, 1998. P. 91–113; Bargal D., Bar H.A Lewinian approach to intergroup workshops for Arab- Palestinian and Jewish youth//J. of Social Issues. 1992. Vol. 48. P. 139-154.

слабко-сформованою або вже втраченою ідентифікація з рідною етнічною групою (ін-групою) та її культурою, а з іншого боку — через якісь обставини немає установки на підтримування і, тим більше, на посилення контактів з групою етнічної більшості або з іншими етнокультурними групами.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

- 1) Опишіть та проаналізуйте на відомих для Вас прикладах держав, в яких тип державного устрою, який припускає стратегію етнічної інтеграції.
- 2) Опишіть та проаналізуйте на відомих для Вас прикладах суспільства, в яких тип державного устрою припускає стратегію етнічної асиміляції, вказавши при цьому, які спільноти виконують активну роль в етнічній асиміляції (себто, вони асимілюють інші спільноти), а які спільноти – пасивну роль в асиміляції (виступаючи об'єктами етнічної асиміляції).
- 3) На основі відкритих джерел інформації проаналізуйте діяльність ІРА (Ірландської республіканської Армії) у Великій Британії як приклад етнічного сепаратизму.
- 4) На основі відкритих джерел інформації опишіть та проаналізуйте суспільство ПАР (Південно-Африканської республіки) як приклад етнічної сегрегації (етнічного апартеїду).

БЛОК 2. ЕТНІЧНА СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ТА ПРИПИСУВАННЯ В ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕТНОСТЕРЕОТИПІВ

Завдання 2.1. Ознайомтесь із особливостями етнічних стереотипів та проведіть тестування за адаптованим варіантом опитувальника Д. Каца та К. Брейлі себе та представників з Вашого соціального мікрооточення (дослідження матиме тренінгово-пробаційну цінність).

Важливу роль міжгрупових відносинах відіграють соціальні стереотипи – спрощені, схематизовані образи соціальних об'єктів, які характеризуються високим ступенем узгодженості індивідуальних уявлень. Стереотипи засвоюються в ранньому дитинстві зазвичай із вторинних джерел, або з безпосереднього досвіду - і використовуються дітьми задовго до виникнення чітких уявлень про ті етнічні групи, до яких вони самі належать.

Поняття «соціальний стереотип» було впроваджено в науковий тезаурус американським журналістом У. Ліппманом (1922 р., праця «Громадська думка»). Ліппманом, стереотипи було визначено як впорядковані, детерміновані культурою «картинки світу» у голові людини,

які, по-перше, заощаджують її зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів та, по-друге, захищають її цінності, позиції та права. Іншими словами, стереотипи орієнтують людину в морі соціальної інформації та допомагають їй зберегти високу самооцінку.

Серед найбільш суттєвих властивостей етнічних стереотипів виділяють їх емоційно-оцінний характер. Починаючи з Ліппмана, в етносоціології, етнопсихології, соціальній психології акцент в розумінні ядра етнічних стереотипів робився саме на їх емоційних компонентах. З середини 50-х р. ХХ ст. під прямим «впливом ідей когнітивізму дослідники починають дедалі пильнішу увагу звертати на їх когнітивну компоненту, а негативні стереотипи навіть розглядати як когнітивний компонент упередження (негативної соціальної установки). Зрозуміло, що етнічні стереотипи містять як когнітивну компоненту (етнічні упередження, або ж аттитюди), так і емоційну компоненту (відповідні оцінки етнічних аут-груп, позитивні або негативні).

Іншою важливою властивістю етнічних стереотипів вважається стійкість і навіть ригідність нової інформації. Справді, стереотипи досить стабільні, що неодноразово підтверджувалося у емпіричних дослідженнях. Яскравий приклад – зміст етнічних стереотипів у трьох поколіннях студентів Принстонського університету США (1933, 1950 та 1969) рр.), який загалом не надто змінився. Але стійкість стереотипів є все-таки відносною...

Ще одна властивість соціальних стереотипів, яку вирізняють дослідники -узгодженість, тобто, високий рівень одностайності уявлень серед членів стереотипізованої групи. Етнічними, стереотипами, отже, вважатимуться лише уявлення, які поділяються досить великою кількістю індивідів у межах соціальних спільнот. Існують навіть спроби виділення індивідуальних стереотипів, які не збігаються з соціальними стереотипами, коли індивідом «на основі обмеженої інформації щодо окремих представників будь-яких етнічних груп будуються упереджені висновки щодо всієї групи»...

У багатьох емпіричних дослідженнях стереотипними визнаються якості з наявністю яких у цієї групи погоджуються щонайменше 75–80% піддослідних. Але узгодженість стереотипів це зовсім не їхня тотожність. Стереотипи – це типові уявлення членів групи про соціальний об'єкт, що не означає їхньої повної тотожності в окремих індивідів або усвідомлення всіма представниками групи однаковою мірою.

У. Ліппман вважав неточність і навіть хибність однієї з найважливіших характеристик соціальних стереотипів. Надалі стереотипи отримували не

менш невтішні характеристики та інтерпретувалися як пряма «дезінформація», «сукупність міфічних уявлень» і т.п. Хибність настільки міцно почала асоціюватися з поняттям «стереотип», що було навіть запропоновано новий термін «соціотип» для позначення стандартизованого, проте, несправжнього знання про соціальної групи.

Лише починаючи з 50-х р. ХХ ст. набула поширення гіпотеза американського психолога О. Клайнберг щодо наявності у стереотипі якогось «зерна істини». Тепер уже не викликає сумнівів думка про те, що соціальні стереотипи зовсім не є набором упереджень, вигадок, забобонів та міфічних уявлень. Більшість сучасних дослідників визначають соціальний стереотип як образ соціального об'єкта, а не просто як думку про цей об'єкт, яка є ніяк не обумовленою об'єктивними характеристиками останнього і цілком залежить від сприймаючого (стереотипізуючого) суб'єкта. Цей образ може бути більш адекватним або менш адекватним, більш або менш повним, іноді навіть помилковим, але ми завжди отримуємо його на основі (най навіть тенденційного і неповного) узагальнення тих чи інших рис етнічної групи, з якою ми контактуємо в дійсності. Тому етнічні стереотипи як образи етнічних спільнот відбивають, (нехай і в спотвореному чи трансформованому вигляді) реальні властивості двох взаємодіючих етнічних груп та відносини між ними.

Отже, етнічні стереотипи частково відображають реальні особливості стереотипізованої етнічної групи. Вважається, що стереотипи наближаються до реальних особливостей стереотипізованої групи, якщо в опитуваннях виявляється наявність одностайної думки між двома етнічними групами щодо рис третьої етнічної групи.

Відповідно до так званої гіпотези контакту, більш глибокі та тривалі контакти між групами призводять до вищої питомої ваги реальних характеристик у взаємних стереотипах (див. Campbell, 1967). Ознакою істинності пропонується вважати і узгодженість між сприйняттям групою самої себе та її сприйняттям іншою групою.

Отже, є «зерно істини» в тому, що американці є конкурентними, патріотичними, незалежні та емоційними, якщо ці якості вважають «типово американськими» і вони самі, і респонденти з інших етнічних груп (щонайменше двох).

Історично так склалося, що переважна більшість досліджень була присвяченою етнічним стереотипам, тобто, спрощеним образам етнічних груп. Перше серйозне емпіричне дослідження було проведено 1933 р. у США Д. Кацом та К. Брейлі. Автори запропонували студентам Принстонського

університету список 84 особистісних рис, з яких ті повинні були вибрати по п'ять найбільш характерних для десяти груп: білих американців, афроамериканців, англійців, ірландців, німців, італійців, євреїв, китайців, японців, турків. Кац та Брейлі виявили високий ступінь узгодженості у приписуванні деяких рис тим чи іншим етнічним групам. Наприклад, 84% піддослідних вважали, що афроамериканці поділяють множину забобонів, 78% - що німці є здібними у сфері науки тощо. Методика «Приписування якостей» набула надзвичайно широкого поширення як у США та Європі, так і в країнах «третього світу» – Лівані, Пакистані, Філіппіні і т.д.

Завдання 2.2. Тестування за опитувальником Каца-Брейлі

Опитувальник Каца та Брейлі (навчально-адаптований варіант)

Інструкція.

1) Із запропонованого списку оберіть, будь ласка, та підкресліть (обведіть колом або позначте в інший спосіб) 15 якостей, які, на Вашу думку, найбільш повно та точно характеризують Вашу етнічну групу.

2) Із запропонованого списку оберіть, будь ласка, та підкресліть (обведіть колом або позначте в інший спосіб) 15 якостей, які, на Вашу думку, найбільш повно та точно характеризують Вашу етнічну групу, яка є для Вас найбільш цікавою і мешкає на території України або за її межами (бажано обирати ту етнічну групу, з представниками якої у Вас є наявним досвід спілкування).

3) Проведіть аналогічне опитування серед Ваших друзів/знайомих/членів родини (зауважимо, дані цього опитування матимуть лише пробаційну та тренувальну цінність для Вас і

4) На основі приписаних якостей зробіть висновки щодо аутостереотипів Вашої етнічної групи та гетеростереотипів щодо тієї етнічної групи, якості якої Ви приписали у пункті 2 інструкції. Спробуйте відповісти на запитання про те, наскільки стереотипізовані Вами та іншими опитаними Вами особами відповідають або не відповідають дійсності (є спрощеннями, упередженнями/забобонами і т.п.). Результати представте у табличній формі (таблиця 3.2.1.).

Бланк методики

- 1) Дисциплінований(-а)
- 2) Недовірливий(-а)
- 3) Суворий(а)
- 4) Надійний(а)
- 5) Чесний(а)

- 6) Безгосподарний(-а)
- 7) Жорстокий(-а)
- 8) Чуйний(-а)
- 9) Індивідуалістичний (-а)
- 10) Зловживаючий(-а) алкоголем
- 11) Акуратний(-а)
- 12) Впертий(а)
- 13) Прагматичний(-а)
- 14) Фанатичний(-а)
- 15) Невмілий(а)
- 16) Мовчазний(а)
- 17) Повільний(а)
- 18) Відданий порядку.
- 19) Імпульсивний(а)
- 20) Витривалий(-а)
- 21) Ненадійний(а)
- 22) Серйозний(а)
- 23) Доброзичливий(-а)
- 24) Прихований(а)
- 25) Емоційний(-а)
- 26) Слухняний(-а)
- 27) Віддає перевагу матеріальним цінностям
- 28) Стриманий(-а)
- 29) Прогресивний(а)
- 30) Працьовитий(-а)
- 31) Агресивний(а)
- 32) Конкуруючий(а)
- 33) Непосидючий(а)
- 34) Пригнічений(-а)
- 35) Незалежний(а)
- 36) Консервативний(а)
- 37) Сильний(-а)
- 38) Патріотичний(-а)
- 39) Оптимістичний(а)
- 40) Гордий(а)
- 41) Адаптований(а)
- 42) Гостинний(-а)
- 43) Замкнений(-а)
- 44) Енергійна(-а)
- 45) Підозрілий (-а)
- 46) Байдужий(-а) до оточуючих

- 47) Володіючий (-а) почуттям гумору
- 48) Щедрий(-а)
- 49) Довірливий(-а)
- 50) Озлоблений(-а)
- 51) Діловитий(а)
- 52) Жалісливий(-а)
- 53) Неохайний(-а)
- 54) Добрий(а)
- 55) Бережливий(-а)
- 56) Комунікабельна(-а)
- 57) Скромний(а)
- 58) Гуманний(-а)
- 59) Той, хто прагне до успіху
- 60) Заздрісний(а)
- 61) Войовничий (а)
- 62) Терплячий(-а)
- 63) Пасивний(а)
- 64) Наполегливий(-а)
- 65) Безпечний(а)
- 66) Впевнений у собі
- 67) Ледачий(-а)
- 68) Добросовісний(а)
- 69) Розкутий(а)
- 70) Підприємливий(-а)
- 71) Володіючий (а) почуттям власної гідності
- 72) Консервативний(а)
- 73) Сильний(-а)
- 74) Патріотичний(-а)
- 75) Оптимістичний(а)
- 76) Гордий(а)
- 77) Адаптивний(-а)
- 78) Дисциплінований(а)
- 79) Недовірливий(-а)
- 80) Суворий(а)
- 81) Надійний(а)
- 82) Відданий порядку.
- 83) Імпульсивний(-а)
- 84) В'ідливий(-а)

Таблиця 2.2.1.

Аутостереотипи етнічної групи	Гетеростереотипи етнічної групи	Реалістичність/нереалістичність (забобонність, упередженість, тенденційність) окремих особливостей аутостереотипів	Реалістичність/нереалістичність (забобонність, упередженість, тенденційність) окремих особливостей гетеростереотипів

БЛОК 3. САМОДІАГНОСТИКА ТИПУ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Завдання 3.1. Пройдіть тестування за опитувальником та визначте власний тип етнічної ідентичності. Наведіть можливі пояснення щодо зв'язку визначеного Вами типу етнічної ідентичності та приналежності до відповідної етнічної групи.

***Методика дослідження типів етнічної ідентичності
(Г.У.Солдатова, С.В.Рижова)***

Дана методична розробка дозволяє діагностувати етнічну самосвідомість і її трансформації в умовах міжетнічної напруженості.

Бланк методики

Інструкція: Нижче наводяться висловлювання різних людей з питань національних відносин, національної культури. Подумайте, наскільки Ваша думка збігається з думкою цих людей. Визначте свою згоду або незгоду з даними висловлюваннями.

	Я — людина, яка...	Згоден/згодна	Скоріше згоден/згодна	У чомусь згоден/згодна, у чомусь — ні	Скоріше не згоден/не згодна	Не згоден/не згодна
1	надає перевагу способу життя свого народу, але з великим інтересом ставиться до інших народів					
2	вважає, що міжнаціональні шлюби руйнують народ					

3	часто відчуває перевагу людей іншої національності					
4	вважає, що права нації завжди вище прав людини					
5	вважає, що в повсякденному спілкуванні національність не має значення					
6	надає перевагу способу життя лише свого народу					
7	зазвичай не приховує своєї національності					
8	вважає, що справжня дружба може бути тільки між людьми однієї національності					
9	часто відчуває сором за людей своєї національності					
10	вважає, що будь-які засоби хороші для захисту інтересів свого народу					
11	не надає переваги якій-небудь національній культурі, включаючи і свою власну					
12	нерідко відчуває перевагу свого народу над іншими					
13	любить свій народ, але поважає мову і культуру інших					

	народів					
14	вважає вкрай необхідним зберігати чистоту нації					
15	важко уживається з людьми своєї національності					
16	вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей					
17	байдуже ставиться до своєї національної приналежності					
18	відчуває напругу, коли чує навколо себе чужу мову					
19	готовий мати справу з представником будь-якого народу, незважаючи на національні відмінності					
20	вважає, що його народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів					
21	часто відчуває неповноцінність через свою національну приналежність					
22	вважає свій народ більш обдарованим і розвиненим порівняно з іншими					

	народами					
23	вважає, що люди інших національностей повинні бути обмежені в праві проживання на його національній території					
24	дратується при близькому спілкуванні з людьми інших національностей					
25	завжди знаходить можливість мирно домовитися в міжнаціональній суперечці					
26	вважає за необхідне "очищення" культури свого народу від впливу інших культур					
27	не поважає свій народ					
28	вважає, що на його землі всі права користування природними та соціальними ресурсами повинні належати тільки його народу					
29	ніколи серйозно не ставився до міжнаціональних проблем					
30	вважає, що його народ не краще і не гірше інших народів					

Обробка результатів

Відповіді піддослідних переводяться у бали відповідно до шкали:

- . “згоден” - 4 бали;
- . “скоріше згоден” - 3 бали;
- . “в чомусь згоден, в чомусь ні” - 2 бали;
- . “скоріше не згоден” - 1 бал;
- . “не згоден” - 0 балів.

Потім підраховується кількість балів по кожному з типів етнічної ідентичності (в дужках вказані пункти, що працюють на даний тип):

1. Етнонігілізм (пункти: 3, 9, 15, 21, 27).
2. Етнічна індіферентність (5, 11, 17, 29, 30).
3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) (1, 7, 13, 19, 25).
4. Етноегоїзм (6, 12, 16, 18, 24).
5. Етноізоляціонізм (2, 8, 20, 22, 26).
6. Етнофанатизм (4, 10, 14, 23, 28).

Залежно від суми балів, набраних досліджуваними за тією чи іншою шкалою (можливий діапазон — від 0 до 20 балів), можна вести мову про вираженість відповідного типу етнічної ідентичності, а порівняння результатів за всіма шкалами між собою дозволяє виділити один або кілька домінуючих типів.

Опитувальник містить шість шкал, які відповідають наступним типам етнічної ідентичності.

1. Етнонігілізм — одна з форм гіпоідентичності, що представляє собою відхід від власної етнічної групи і пошуки стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм.

2. Етнічна індіферентність — розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальність етнічності.

3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) — поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. У поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і властива переважній більшості. Вона задає такий

оптимальний баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійності і стабільного існування етнічної групи, з іншого — як умову мирного міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі. Посилення деструктивності в міжетнічних відносинах обумовлено трансформаціями етнічної самосвідомості за типом гіперідентичності, яка відповідає в опитувальнику трьом шкалам:

4. Етноегоїзм — даний тип ідентичності може виражатися в нешкідливій формі на вербальному рівні як результат сприйняття через призму конструкту “мій народ”, але може припускати, наприклад, напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп чи визнання за своїм народом права вирішувати проблеми за “чужий” рахунок.

5. Етноізоляціонізм — переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності “очищення” національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобія.

6. Етнофанатизм — готовність йти на будь-які дії заради етнічних інтересів, аж до етнічних “чисток”, відмови іншим народам у праві користування ресурсами і соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв у боротьбі за благополуччя свого народу.

Етноегоїзм, етноізоляціонізм і етнофанатизм є шаблями гіперболізації етнічної ідентичності, що означає появу дискримінаційних форм міжетнічних відносин. У міжетнічній взаємодії гіперідентичність виявляється у різних формах етнічної нетерпимості: від побутового роздратування/ксенофобії, що виникає як реакція на присутність членів інших груп, до відстоювання політики обмеження їх прав і можливостей, агресивних і насильницьких дій проти іншої групи (етнічної ексклюзії) і геноциду (Солдатова, 1998).

ПРАКТИКУМ 3.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: ВИЗНАЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ЗАСАД ЕТНІЧНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ/ІДЕНТИФІКАЦІЇ, ЕТНІЧНОЇ АФІЛІАЦІЇ ТА ЕТНОЦЕНТРИЗМУ(6 ГОДИН).

БЛОК 1. ВИЗНАЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ЗАСАД ЕТНІЧНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ/ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Завдання 1.1. Пройдіть тестування за методикою Шварца, порівнявши себе з представником/представницею будь-якої з етнічних спільнот, що мешкають на території України.

Для цього спочатку протестуйте себе і визначте свою ієрархію цінностей, позначивши відповідну цифру в балах згідно наведеної нижче шкали, потім зробіть те саме щодо представника будь-якої етнічної спільноти на території України (українців, поляків, татарів, росіян, юдеїв та ін.). Підрахуйте отримані бали для себе та для представника обраної Вами етнічної спільноти згідно формул в шкалі обліку (див. нижче).

В результаті побудови Вашої ієрархії цінностей та ієрархії цінностей обраного Вами представника етнічної спільноти зробіть висновок щодо етнічних подібностей/відмінностей етнічних ідентичностей Вашої етнічної спільноти та етнічної спільноти, представника якої Вами було обрано.

МЕТОДИКА Ш. ШВАРЦА PVQ «ПОРТРЕТ ЦІННОСТЕЙ» (АДАПТАЦІЯ СЕМКІВ І.)

Методика спрямована для дослідження динаміки зміни цінностей груп (культур) у зв'язку зі змінами в суспільстві, життєвими проблемами.

Інструкція: Нижче наведено описи деяких людей. Прочитайте уважно і подумайте, наскільки текст відповідає Вам. Якщо опис стосується Вас, то позначте у комірці відповідь.

НАСКІЛЬКИ ПОДІБНОЮ ДО ТЕБЕ Є ЦЯ ЛЮДИНА

ОЦІНОЧНА ШКАЛА

Дуже подібна - 6 балів

Така ж як я - 5 балів

Майже така, як я - 4 бали

Трішки така як я - 3 бали

Не така як я - 2 бали

Зовсім не така як я - 1 бал

1. Для нього важливо вигадувати щось нове і бути творчим. Він любить все робити оригінально **6 5 4 3 2 1**
2. Для нього важливо бути багатим. Він хоче мати багато грошей і дорогих речей **6 5 4 3 2 1**.
3. Для нього важливо, щоб усіх людей у світі вважали рівними. Вважає, що кожен повинен мати рівні шанси у житті **6 5 4 3 2 1**
4. Для нього важливо показати свої здібності. Він хоче, щоб люди захоплювались тим, що він робить **6 5 4 3 2 1**
5. Для нього важливо жити у безпечному середовищі. Він уникає всього, що може загрожувати втраті безпеки **6 5 4 3 2 1**
6. Він вважає, що важливо робити багато цікавих речей у житті. Він завжди намагається спробувати щось нове **6 5 4 3 2 1**
7. Він вважає, що люди повинні робити те, що їм говорять. Переконаний, що люди повинні дотримуватися правил завжди, навіть тоді, коли ніхто не бачить **6 5 4 3 2 1**
8. Для нього важливо вислухати думки людей, які відрізняються від нього. Навіть якщо він з ними не погоджується, він все ж хоче їх зрозуміти **6 5 4 3 2 1**
9. Він вважає, що не варто просити більше, ніж вже маєш. Він переконаний, що люди повинні бути задоволені з того, що у них вже є **6 5 4 3 2 1**
10. Він шукає будь-яку нагоду, щоб розважитись. Для нього важливо робити те, що приносить йому задоволення **6 5 4 3 2 1**
11. Йому подобається самостійно вирішувати, що робити. Для нього важливо бути вільним у плануванні та у виборі своєї діяльності **6 5 4 3 2 1**
12. Для нього важливо дбати про близьких людей. Він намагається дбати про їхнє добро **6 5 4 3 2 1**
13. Для нього важливо бути успішним. Він любить вражати інших **6 5 4 3 2 1**
14. Для нього важлива безпека його країни. Він вважає, що держава повинна бути на сторожі внутрішньої та зовнішньої загрози **6 5 4 3 2 1**
15. Він любить ризикувати, завжди шукає пригод **6 5 4 3 2 1**

16. Для нього важливо поводити себе правильно. Він намагається уникати вчинків, які для інших здаються помилковими **6 5 4 3 2 1**
17. Йому подобається бути керівником і вказувати іншим, що вони повинні робити. Він хоче, щоб люди робили те, що він каже **6 5 4 3 2 1**
18. Для нього важливо бути вірним своїм друзям. Він хоче присвятити себе близьким людям **6 5 4 3 2 1**
19. Він щиро вірить у те, що люди повинні піклуватись про природу. Для нього важливо доглядати навколишнє середовище **6 5 4 3 2 1**
20. Для нього важливо бути релігійним. Він старається дотримуватися своїх релігійних переконань **6 5 4 3 2 1**
21. Для нього важливою є чистота та порядок. Він зовсім не любить, коли серед речей безлад **6 5 4 3 2 1**
22. Він вважає, що важливо цікавитися багатьма речами. Він цікавий і старається все зрозуміти **6 5 4 3 2 1**
23. Він переконаний, що всі народи у світі повинні жити в гармонії. Поширення ідеї миру між усіма людьми для нього є важливим **6 5 4 3 2 1**
24. Він вважає, що бути амбітним – це важливо. Він намагається показати, наскільки він здібний **6 5 4 3 2 1**
25. Він вважає, що все треба робити традиційними способами. Для нього важливо дотримуватися звичаїв, яких його навчили **6 5 4 3 2 1**
26. Для нього важливо насолоджуватись життям та отримувати. Він любить себе розважати. **6 5 4 3 2 1**
27. Для нього важливо відповідати потребам інших людей. Він намагається підтримати тих, кого знає. **6 5 4 3 2 1**
28. Він переконаний, що завжди повинен виявляти повагу до батьків та старших людей. Для нього важливо бути слухняним **6 5 4 3 2 1**
29. Він хоче, щоб зі всіма були справедливими, навіть із тим, кого він не знає. Для нього важливо захищати слабких у суспільстві **6 5 4 3 2 1**
30. Він любить сюрпризи. Для нього важливо, щоб його життя було цікавим **6 5 4 3 2 1**
31. Він боїться захворіти. Бути здоровим – дуже важливо для нього **6 5 4 3 2 1**
32. Бути попереду у житті дуже важливо для нього. Він все намагається робити краще ніж інші **6 5 4 3 2 1**

33. Для нього важливо прощати людей, які його образили. Він намагається побачити хороші сторони в людях і не ображатися **6 5 4 3 2 1**
34. Для нього важливо бути незалежним. Він любить покладатися на себе **6 5 4 3 2 1**
35. Для нього важливо, щоб його країна мала стабільний уряд. Він турбується про забезпечення соціального порядку **6 5 4 3 2 1**
- 36: Для нього важливо весь час бути ввічливим з іншими людьми. Він намагається ніколи не дратувати та не турбувати інших **6 5 4 3 2 1**
37. Він дуже хоче насолоджуватись життям. Гарне проведення часу є дуже важливим для нього **6 5 4 3 2 1**
38. Для нього важливо бути скромним. Він намагається не привертати до себе увагу **6 5 4 3 2 1**
39. Він завжди хоче бути тим, хто приймає рішення. Він любить бути лідером **6 5 4 3 2 1**
40. Для нього важливо пристосуватися до природи. **6 5 4 3 2 1**

ШКАЛА ОБЛІКУ ЗА ФОРМУЛАМИ:

- Конформізм = $(п7+п16+п28+п36) / 4$
- Традиція = $(п9+п20+п25+п38) / 4$
- Доброзичливість = $(п12+п18+п27+п33) / 4$
- Універсалізм = $(п3+п8+п19+п23+п29+п40) / 6$
- Самостійність = $(п1+п11+п22+п34) / 4$
- Стимуляція = $(п6+п15+п30) / 3$
- Гедонізм = $(п10+п26+п37) / 3$
- Досягнення = $(п4+п13+п24+п32) / 4$
- Влада = $(п2+п17+п39) / 3$
- Безпека = $(п5+п14+п21+п31+п35) / 5$

Аналіз результатів:

На основі результатів методики можна побудувати ієрархічну структуру цінностей особистості або групи людей. Та цінність, яка набирає найбільшу кількість балів, є для людини провідною та спрямовує її діяльність і творчість. Щоб мотивувати конкретну людину до певної діяльності,

потрібно звертати увагу на ті мотиваційні цілі, які у людини знаходяться на 1 місці. На основі цього можна укласти ієрархічну структуру цінностей особистості (Семків, 2013).

1. Самостійність (selfdirection). Незалежність думок і дій, наявність вибору, можливість творчості. Цінності цієї групи змушують людину діяти відповідно до власних суджень що є хибним, а що правильним. Риси людини, яка надає перевагу цінностям самостійності: її незалежність від впливу соціального середовища, бажання самостійно нести відповідальність за власний вибір, усвідомлювати можливість керування власним життям та власними рішеннями. Така людина цінує творчість, нестандартність та індивідуальність як у себе, так і в інших. Для людини, яка надає переваги цінностям самостійності, нестерпним є відчуття залежності від інших.

2. Стимуляція (stimulation). Біологічне підґрунтя – потреба у постійній стимуляції, бути у постійному стані збудження. Важливим для такої людини є новий досвід, постійні зміни та новизна. Невід'ємною особливістю людини, яка надає перевагу цінностям стимуляції, є схильність до ризику, пошук гострих вражень та нестандартних подій, змін ужитті. Такі люди багато подорожують, мають друзів, беруть участь у різних соціальних групах. Нестерпною для них є стабільність, монотонність, відсутність нових знайомств.

3. Гедонізм (hedonism). Насолода, чуттєве задоволення. Схильні до гедонізму люди надають великого значення комфорту, відпочинку, доброму та здоровому сну і харчуванню. Для них важливим є гарне проведення вільного часу. Розваги та відпочинок є найважливішим у житті такої людини.

4. Досягнення (achievement). Особистий успіх понад усе. Найважливішим ужитті таких людей є досягнення нових цілей та власний розвиток. Такі люди готові багато працювати для того, щоб бути попереду 24 інших, часто ціною власного благополуччя та здоров'я. Для них важливим є соціальне визнання. Люди, які надають перевагу цінностям досягнення, часто залежні від позитивної оцінки інших. Все, що вони роблять, спрямоване, поперше, на власний розвиток, і, по-друге, на соціальне визнання.

5. Влада (power). Найбільшого значення ця цінність набуває у недемократичних країнах, проте у всіх культурах, на думку автора, функціонування соціальних інститутів потребує певної диференціації. У недемократичних країнах доступ до соціальних, матеріальних чи психологічних ресурсів мають лише ті, хто володіє більшою владою. Саме тому для людей у таких суспільствах влада постає як ціль та висока цінність.

Цінності влади відображаються у прагненні накопичувати матеріальні ресурси, гроші, займати керівні посади.

6. Безпека (security). Мотиваційна ціль – гармонія і стабільність, відчуття безпеки. Ш. Шварц вважає, що цінності безпеки зростають у тих, у кого є така потреба. Люди, які надають перевагу безпеці, роблять усе, щоб уникати загрозливих, ризикованих та нестабільних ситуацій. Для них важливим є не лише власна безпека, але й безпека близьких людей, національна безпека та спокій. Гармонія, порядок та чистота є не менш цінними для таких людей, вони більше, ніж інші схильні до педантизму.

7. Конформізм (conformity). Ціль – обмеження дій, прагнень, що можуть зашкодити іншим, порушити соціальні очікування, норми. Для людей, які цінують конформізм, важливо поводитись згідно з соціальними очікуваннями та стандартами. Надзвичайної ваги для них набувають такі риси як ввічливість, моральність, нормативність. Для них важливо виконувати усі правила та вимоги, навіть у тому випадку, якщо є можливість їх порушити. Повага до старших для таких людей набуває особливого значення.

8. Традиція (tradition). Традиційний спосіб поведінки стає символом групової солідарності, виявом єдиних цінностей та гарантією виживання. Традиції часто мають форму релігійних обрядів, норм поведінки. Для людей, які надають перевагу традиції, важливими є єдність між поколіннями у родині, 25 виконання обрядів, святкування релігійних свят. Такі люди не люблять виділятися з натовпу, не намагаються вимагати від життя більшого, ніж уже мають. Найбільшого стресу їм завдають зміни у звичному для них способі життя та надмірна увага до їхньої особистості.

9. Універсалізм (universalism). Мотиваційна ціль – розуміння, толерантність, захист благополуччя всіх людей та природи. Для людей, що цінують цінності універсалізму, надзвичайно важливими є справедливість та рівність людей на землі. Найчастіше ці люди є активними борцями за справедливість, часто захищають інтереси національних та сексуальних меншин, незахищених верств населення. Ці люди стають борцями за здоровий спосіб життя та покращення екології на нашій планеті. Найчастіше вони беруть участь у різноманітних протестних акціях, громадських рухах та об'єднаннях.

10. Доброзичливість (benevolence). В основі лежить добродійність, спрямована на забезпечення благополуччя найближчих людей. Люди, які надають перевагу цінностям доброзичливості, найчастіше дбають про благополуччя, щастя та добробут рідних, друзів, співробітників, колег. Такі

люди цінують вірність, чесність, дружелюбність та відповідальність, вони намагаються бути опорою та підтримкою для людей, яких вони люблять та поважають (Schwartz, 1992).

БЛОК 2. ВИЗНАЧЕННЯ ЕТНІЧНОЇ АФІЛІАЦІЇ ТА ЕТНОЦЕНТРИЗМУ

Завдання 2.1. Пройдіть тестування за методикою вимірювання етноафіліації. Оберіть з власного оточення 2-3 осіб, запропонувавши їм пройти опитування за опитувальником. Підрахуйте рівень вираженості етноафіліації у себе та у 2-3-х Ваших родичів (друзів, знайомих і т.п.). Дайте можливі пояснення виміряним розбіжностям рівня етноафіліації у Вас та у опитаних Вами осіб.

Методична розробка «Етнічна аффіліація» (Г. Солдатова, С. Рижова). Мета розробки – дослідження етнічних аффіліативних тенденцій. В якості емпіричних підстав вивчення вираженості мотиву етнічної аффіліації використовувалися три критерії, виділені Г. Тріандісом як основа аллоцентричного типу особистості. Серед них підпорядкування індивідуальних цілей груповим, виражена ідентифікація зі своєю етнічною групою, сприйняття себе як частини групи, а групи як продовження самого себе.

Аллоцентризм – ідеоцентризм розглядаються Г. Тріандіс і його колегами як виміри соціокультурної розмірності «колективізм – індивідуалізм» на особистісному рівні. У відповідності з перерахованими критеріями авторами були відібрані 9 пар ціннісних суджень за принципом протиставлення орієнтації на групу і орієнтації на особистість.

Інструкція. Нижче наводиться ряд висловлювань. Нас цікавить Ваша думка щодо цих суджень. Вкажіть, будь ласка, згодні Ви з ними чи ні.

	Згоден	Не згоден	Не знаю
1. Треба прагнути підтримувати звичаї, традиції і спосіб життя свого народу			
2. У своїх вчинках слід			

керуватися скоріше особистими інтересами, ніж будь-якими іншими, в тому числі і національними			
3. Взаєморозуміння в сім'ї абсолютно не залежить від того, до якої національності належать члени цієї родини			
4. Кожна людина несе в собі частку провини за помилки, здійшені її народом			
5. Сучасній людині її національність повинна бути байдужа			
6. У житті необхідно дотримуватися норм і правил, вироблених в культурі свого народу			
7. Народам, які сповідують одну і ту ж релігію, легше зрозуміти один одного			
8. У житті необхідно жити своїм розумом без опори на			

норми і правила поведінки, прийняті у того чи іншого народу			
9. Інтереси народу повинні бути важливіші, ніж проблеми і інтереси окремої особистості			
10. Взаєморозуміння між народами не залежить від того, яку релігію вони сповідують			
11. Якщо в родині з'являється людина іншої національності, то це швидше за все ускладнить взаєморозуміння			
12. Людині необхідно відчувати себе частиною якогось народу			
13. Ніколи не можна сказати, що окрема людина несе в собі характерні риси свого народу			
14. Сучасній людині не обов'язково відчувати себе частиною якогось народу			
15. Людина			

завжди повинна пам'ятати про свою національність			
16. Окрема людина не може відповідати за справи свого народу			
17. Народні звичаї та традиційний спосіб життя застаріли і не потрібні сучасній людині			
18. За національністю людини завжди можна побачити її народ			

Індикатори, що відображають високу потребу в етнічній приналежності/високий аллоцентризм («етно-аффіліативні тенденції»):

1, 4, 6, 7, 9, 11, 12, 15, 18.

Індикатори, що відображають низьку потребу в етнічній приналежності/низький аллоцентризм («анти-етно-аффіліативні тенденції»):

2, 3, 5, 8, 10, 13, 14, 16, 17.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ТЕСТОВОЇ МЕТОДИКИ

У пошуках соціального захисту, стійкості, можливості здійснення певних видів активності, а також з метою задоволення потреб у соціальному, економічному та психологічному об'єднанні, індивіди, як правило, прагнуть належати до групи чи груп. Це «прагнення психологічної спільності з групою» відоме у психології як аффіліативний мотив. Підґрунтя такого «загального почуття» з групою виражається у двох тезах. По-перше, для досягнення відповідних цілей необхідний союз із певними людьми та з певними групами. По-друге, існує ціла низка найважливіших соціальних потреб (у підтримці, схваленні, дружбі, статусі, симпатії та інших.), які

задовольняються лише через міжособистісні стосунки й у союзі коїться з іншими (Schachter, 1959).

У різні періоди життя залежно від конкретних обставин якась із груп стає для особи референтною. При дефіциті в радянському та пострадянському суспільстві розгалуженої системи суспільно-духовних об'єднань одними з найбільш значущих референтних груп виявилися саме етнічні спільноти, більшість з яких, крім інших маркерів, мали й адміністративні кордони.

Етнічна приналежність - один із засобів пристосування, кращої орієнтації та досягнення певних соціальних цілей у сучасному складному світі. Належати до етнічної групи - це також спосіб виділитися, звернути на себе увагу, через етнічність підвищити свою цінність. Нині це дуже важливий момент для багатьох культур світу, оскільки міжетнічні відмінності починають набувати високих місць в ієрархії сучасних життєвих цінностей, а силу потреби в етнічній приналежності можна визначити через відомі в соціальній психології індикатори групової згуртованості (одного із синонімів групової солідарності): бажання залишатися членами групи, рівень внутрішньо-групової прихильності та міру задоволеності від участі у груповому житті. У контексті міжетнічних відносин ці індикатори можна розуміти як *етно-афіліативні мотиви (тенденції)*.

Найважливіше значення має їх емоційний аспект. Зміст почуттів щодо своєї групи почуттів та його зміни відбивають динаміку образу групи в аспекті її привабливості–непривабливості, і впливають на відносини з іншими групами.

Виразність етноафіліативних тенденцій передбачає схильність дотримуватися правил, норм і цілей своєї етнічної групи. Емпіричні дослідження показують, що формування стійкого внутрішнього спонукання до такого типу поведінки є обумовленим і особистісними і культурними чинниками. Г.Триандисом¹² виділено алоцентричний (allocentric) тип

¹²Див. розлогіше: Triandis H. Collectivism vs. individualism: A reconceptualization of a basic concept in cross-cultural psychology // Bagley C, Verma G. (eds.), Personality, cognition, and values: Cross-cultural perspectives of childhood and adolescence. London: Macmillan, 1986; Triandis H., Leung K., Villareal M., Clack F. Allocentric versus ideocentric tendencies // Journal of Research in Personality. 1985. № 19. P.395– 415; Triandis H., Vassilliou V. Frequency of contact and stereotyping // Journal of Personality and Social Psychology. 1967. № 7. P.316–328; Triandis H., Berry J. (Eds.) Handbook of cross-cultural psychology: Vol.2. Methodology. Boston: Allyn and Bacon, 1980.

особистості, який найбільше потребує групової приєднаності і підтримки, на протиположному (ideocentric) типу, який є схильним до виявлення анти-етно-афіліативних рис, від'єднання від групи, окремішності, самоопірності і т.п. Як критерії, на основі яких ці два типи особистості відрізнялися один від одного, пропонувалися такі: ступінь підпорядкування індивідуальних цілей груповим, вираженість ідентифікації зі своєю етнічною групою, сприйняття себе як частини групи, а групи як продовження самого себе (Triandis, 1986). За результатами дослідження Г.Тріандиса та його колег, у колективістських культурах виявлено більше алоцентричних особистостей, аніж ідеоцентричних (Triandis a.o., 1985).

Завдання 2.2. Пройдіть тестування за методикою вимірювання етноцентризму. Оберіть з власного оточення 2-3 осіб, запропонувавши їм пройти опитування за опитувальником. Підрахуйте рівень вираженості етноцентризму у себе та у 2-3-х Ваших родичів (друзів, знайомих і т.п.). Дайте можливі пояснення виміряним розбіжностям рівня етноцентризму у Вас та у опитаних Вами осіб.

Методика вимірювання етноцентризму. Методика розроблена М.Г. Стадніковим, який спирався на визначення Д. Мацумото: «Етноцентризм – тенденція оцінювати світ за допомогою власних культурних фільтрів». При створенні методики автор використав ідеї Т. Адорно, теорію соціальної ідентичності Г. Теджфела і теорію соціальної категоризації Д. Тернера. На основі аналізу наукових, літературних і газетних текстів та інтерв'ю з представниками різних національностей їм був розроблений інструментарій, який визначає рівень етноцентризму особистості. Методика складається з двох опитувальників. Ми наводимо текст методики, спрямованої на виявлення ступеня етноцентризму українців. Текст може бути переформульований таким чином, щоб визначити ступінь етноцентризму представників інших народів.

Інструкція. Виберіть, будь ласка, із запропонованих суджень те, з яким ви згодні. Постарайтеся визначити ступінь своєї згоди з цим судженням відповідно до запропонованої шкали: «повністю згоден», «згоден», «важко сказати», «не згоден», «абсолютно не згоден».

Судження	Варіанти відповідей				
	Повністю згоден 5 балів	Згоден 4 бали	Важко сказати 3 бали	Не згоден 2 бали	Абсолютно не згоден 1 бал
1 Варто					

підвищити солідарність і почуття національного самозбереження українського народу					
2 Мета будь-якого громадянина нашої країни в першу чергу – порятунок і зміцнення єдності Вітчизни, а пріоритет – відродження культури і гідності українського народу					
3 Український народ для інших народів України – природний центр тяжіння					
4 Державне майбутнє України залежить від відновлення українським народом своїх матеріальних і духовних сил, своєї національної єдності					
5 На сепаратизм регіонів існує лише одна дійсно серйозна					

<p>відповідь – зміцнення єдності і сили українського народу</p>					
<p>6 Ні в кого немає права, залишаючись громадянином України, розглядати її як чужу країну перебування</p>					
<p>7 Українська культура представляє історичну основу, багатство культури нашої країни</p>					
<p>8 Сьогодні принижується роль української культури в історичному духовному процесі, спотворюються її високі гуманістичні принципи</p>					
<p>9 Сьогодні не тільки пропагується ідея духовного виродження української нації, а й посилюються спроби створити для цього</p>					

сприятливі умови					
10 Сьогодні широко практикується просування через кіно, телебачення і друковані засоби антиукраїнських ідей, що ганьблять нашу історію і культуру, відкрито принижується гідність української нації, осміюється українська історія і наш народ					
11 Сьогодні триває знищення українських архітектурних пам'яток. Реставрація пам'яток української архітектури ведеться вкрай повільно і дуже часто зі свідомим спотворенням їхнього початкового вигляду					
12 Необхідно					

<p>поставити питання про більш активний захист української національної культури, правильне висвітлення її історії у пресі, кіно і на телебаченні, розкриття її прогресивного характеру, історичної ролі у створенні, зміцненні і розвитку української держави</p>					
<p>13 Сьогодні необхідні зусилля, спрямовані на захист і подальший розвиток великого духовного багатства українського народу, що є великим завоюванням всього людства</p>					
<p>14 Зростання національної самосвідомості будь-якого народу розглядалося як явище</p>					

<p>позитивне і прогресивне. Аналогічні процеси в національній самосвідомості українців однозначно розцінюються як явище різко негативне</p>					
<p>15 Я вважаю, що українська людина – це найрозвиненіша і найрозумніша людина взагалі</p>					
<p>16 Я вважаю, що українська людина – це та людина, яка народилася в Україні, там прожила все життя і померла там. Вона відрізняється від інших тим, що для неї не потрібно чужої землі</p>					
<p>17 Мені здається, що українська людина – це людина, яка народилася в Україні і у неї дуже відкрита душа</p>					
<p>18 Я думаю, що українська людина – це</p>					

людина, яка живе в Україні і мислить як українець					
19 Головна особливість української людини – це її сильний дух і широка душа					
20 Українська людина – це найкраща людина: добра, розумна, сильна, вона все робить добре, за це її поважають всі країни, це найхоробріша людина					

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ТЕСТОВОЇ МЕТОДИКИ

Трансформації етнічної самосвідомості починаються з її ядра – етнічної ідентичності. Ми розглядатимемо три види її трансформації. По-перше, етнічна ідентичність може розмиватися, що виявляється у невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності. По-друге, можливим є відхід від власної етнічної групи та пошуки стійких ідентифікацій не за етнічним критерієм. По-третє, етнічна ідентичність може гіперболізуватися і в контексті міжетнічних відносин набувати дискримінаційних форм.

Розглядаючи трансформацію етнічної ідентичності, ми маємо на увазі її зміни щодо «позитивної етнічної ідентичності». Позитивна етнічна ідентичність є характерною для більшості людей і являє такий баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійного та стабільного існування етнічної групи, з іншого – як умову мирної міжкультурної взаємодії у поліетнічному світі. Тому позитивна етнічна ідентичність набуває статусу «норми». У її структурі співвідносяться позитивний образ власної етнічної групи з позитивним ціннісним ставленням до інших етнічних груп.

Відповідно до описаних вище трансформацій етнічної ідентичності, відхилення від «норми» можуть відбуватися за типом етнічної індіферентності, гіпоідентичності (етнонігілізму) та гіперідентичності (етноегоїзму, етноізоляціонізму і національного фанатизму).

Етнічну ідентичність в «нормі» характеризує висока толерантність і готовність до міжетнічних контактів. Позитивність відносин до власним та іншим народам, що поєднується в «нормі», зовсім не передбачає емоційної однозначності цих відносин. На противагу космополітизму, ідеології «громадянина світу», людині з «нормальною» етнічною ідентичністю є властивою природне переважання власних етнокультурних цінностей. Це ніби початковий ступінь етноцентризму, коли прагнення до позитивної етнічної ідентичності є необхідною умовою збереження цілісності і неповторності етнічної спільності в етнокультурному розмаїтті світу.

Безумовно, поняттю «норма» тут не надається абсолютного значення. Коли психологи говорять про «зону норми», імпліцитно допускається, що вона коливається у певних межах і не може бути жорстко окреслена. Безліч людей так чи інакше виходить за межі «норми» або тимчасово, або хронічно. Незначні відхилення від норми є доволі звичайні і проходять непоміченими, тому що не призводять до «очевидних симптомів хвороби». Для психології поняття «норми» є особливо значущим на операційному рівні. Отже, «норма» - це така система установок, на яку спираються схвалювані суспільством соціальні ролі, що визначають позицію особистості в міжетнічних відносинах. У цьому сенсі поняття «норми» є ідеальною конструкцією.

Емпіричні дані підтверджують цю думку. Якщо розглядати виділені тут типи етнічної ідентичності в континуумі «особистісна-групова» ідентичності, то «норма» перебуває ближче до «особистісного» полюса, а її кризові трансформації, як результати «розширення» особистості – до «групового». І гіпоідентичність, і гіперідентичність - індикатори стану психічної інфляції, що відображають на рівні свідомості ступінь неузгодженості свідомих і несвідомих компонентів у структурі ідентичності. І гіпоідентичність, і гіперідентичність викликають у структурі етнічної самосвідомості активізацію негативних елементів внаслідок ідентифікації з колективною «тінню» - найбільш неповноцінною стороною власної групи.

Неминучі спроби в кризових ситуаціях чергового витіснення «колективної тіні» у сферу несвідомого можуть дати різні результати. Індивіди, у яких самосвідомість трансформувалося на кшталт гіпоідентичності, погано справляються з таким витісненням, воно відбувається у них в ірраціональний спосіб.

В результаті етнологістичні тенденції відображають небажання підтримувати власні етнокультурні цінності, виражаються у відчутті етнічної неповноцінності, ущербності, сорому за представників свого етносу, іноді негативізму по відношенню до них і в труднощах у спілкуванні. Етнологісти, витісняючи «колективну тінь», відчужуються від своєї групи. Заперечення як один із загальних захисних механізмів при цьому типі ідентичності може активізувати загальну агресивність.

Індивіди з трансформацією етнічної самосвідомості на кшталт гіперідентичності, відчужуючи негативну «колективну тінь», проекують її на іншу етнічну групу. Основою трансформації такого типу є гіпертрофоване прагнення до позитивної етнічної ідентичності.

Гіперідентичність – це своєрідний етнічний нарцисизм. Це передбачає перехід від природної переваги особливостей своєї етнічної групи до абсолютної впевненості в перевазі над «чужими». При такому типі ідентичності найімовірнішим стає насильство як форма дії і агресивний стиль вирішення конфліктів. Гіперідентичність - це характеристика самосвідомості "наступального" типу, яка відображає прагнення представників групи до етнічного домінування. У міжетнічній взаємодії вона виявляється у різних формах етнічної нетерпимості: від роздратування, що виникає як реакція на присутність членів інших етнічних груп, до відстоювання політики обмеження їх прав і можливостей.

Основою гіперідентичності є етноцентризм саме в тому розумінні, яке пропонували ще Л.Гумплович та У.Самнер і виступає одним з ключових понять у відомій книзі Т.Адорно та його колег «Авторитарна особистість» (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford, 1950)¹³. Поширений і жорсткий поділ на «своїх» та «чужих» породжує негативні образи «чужих» та ворожі установки стосовно них, а також ієрархічну авторитарну точку зору на групову взаємодію, в якій «своя» група домінує, а «чужі» групи є підлеглими. Р.Левайн і Д.Кемпбелл, розглядаючи етноцентризм як похідну від реакції на конфлікт і загрозу з боку інших груп, виділили його основні симптоми: збільшується щільність групових кордонів, відбувається зменшення числа «відступників» у групі, посилення їх покарання або навіть відкидання їх як «дезертирів» (Levine, Campbell, 1972)¹⁴.

¹³Adorno T.W., Frenkel-Brunswik E., Levinson D.J., Sanford R.N. The Authoritarian Personality. N.Y.: Harper and Row, 1950.

¹⁴Levine R.A., Campbell D.T. Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior. N.Y.: Wiley, 1972.

Відносно лояльний вид гіперідентичності можна позначити як етноеїзм. Він може виражатися і в невинній формі на вербальному рівні як результат сприйняття через призму конструкту "мій народ". Але може припускати, наприклад, напруженість і роздратування в спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнання за своїм народом права вирішувати проблеми за «чужий» рахунок.

Більш глибокі трансформації етнічної ідентичності відповідають формуванню етнічної самосвідомості на кшталт етноізоляціонізму. Це виявляється у переконаності в перевагах свого народу, у визнанні необхідності «очищення» національної культури, в негативному ставленні до міжетнічних шлюбів, ксенофобії.

Екстремумом гіперідентичності є «національний фанатизм» – готовність йти на будь-які дії в ім'я так чи інакше зрозумілих етнічних інтересів, аж до етнічних «чисток», відмови у праві користування ресурсами та соціальними привілеями іншим народам, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв у боротьбі за благополуччя свого народу.

ПРАКТИКУМ 4.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ:

ЕТНОПОЛІТИКА НАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛІЗМУ. ЧАСТИНА 1

(6 ГОДИН).

БЛОК 1. ОЗНАКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ (ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ)

Завдання 1.1. Ознайомтесь із уривком інтерпретативного тексту, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі

Сучасна держава вперше виникає в Європі в Новий час та поступово стає формою «нормативної» держави разом з поширенням європейського західного впливу по всьому простором планети. У наш час, коли ми послуговуємося словом «держава», ми за умовчанням маємо на увазі «сучасну державу», оскільки саме вона сприймається як загальноприйнятий зразок. Однак така картина склалася лише протягом останніх 400 років, і процес формування національних держав на основі або традиційних держав, або колишніх європейських колоній відбувався весь цей час у різних регіонах планети з різною швидкістю. Ще на початку ХХ століття національні держави (Франція, Італія, Іспанія, Голандія, Англія і т.д.) сусідили у Європі та Євразії з імперіями, тобто, традиційними державами (Австро-Угорщина, Росія, Османська Імперія і т.д.). Багато європейських колоній стали сучасними державами лише у ХХ столітті.

Сучасну державу, на відміну від традиційної держави, є підстави називати «національною державою» або «державою-нацією» (Etat-Nation, французькою). Сучасна національна держава відрізняється від традиційної держави за наступними рисами:

- переходом від кастової та станової до класової ієрархії (фундованої на матеріальному володінні та відношенні до власності на засоби виробництва);
- лідерством представників третього стану, тобто, буржуазії (сучасна держава = буржуазна держава);
- переважанням практичної раціональності та матеріальних інтересів над «ідеалами» та «місією» у побудові та проведенні політики держави;
- перетворенням суспільства як історичного явища (держава як «спільність долі») в суспільство як раціональне, штучно організоване явище (держава як продукт «суспільного договору»);

- появою як ключової соціально-політичної одиниці індивідуального громадянина як базового носія політичної волі та соціальної раціональності;
- політичним зрівнянням складної соціальної та етнічної структури традиційної держави (або народу) в уніфіковане поняття громадянства;
- наявністю визначених та визнаних сусідніми державами кордонів;
- повною інтеграцією економічної системи, поділом праці в рамках держави та єдиним економічним законодавством на всій території держави;
- світським, секуляризованим характером;
- наявністю формалізованої системи права, що чітко фіксує структуру легального та нелегального;
- наявністю в державі однієї (рідше двох) національних мов, знання та вивчення якої є обов'язковим для всіх громадян як основи для всіх офіційних державних документів та документообігу.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

- 1) Поясніть, на власний вибір, чотири перераховані в переліку ознаки національної держави.
- 2) Доведіть наявність/відсутність в Україні ознак національної держави, спираючись на наведений в текстовому фрагменті перелік. Результати подайте в табличному вигляді.

Ознака	Аргументи на користь наявності/відсутності

Завдання 1.2. Ознайомтесь із уривком інтерпретативного тексту, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі

У сучасній національній державі стратифікація є фундованою на класовій соціальній структурі, а в традиційній - на становій чи кастовій; у сучасній державі соціальною групою-лідером є буржуа, у традиційній - спадкова аристократія (воїни) і клір (священство). Політика сучасної держави

визначається розрахунком, вигодою та інтересами; традиційної — місією, долею, релігійною чи історією (часто іраціональною).

Сучасна держава створюється штучно як розширена версія комерційного партнерства («соціальний контракт»); традиційна ґрунтується на факті силового панування еліти над масою і не може бути скасованою за волею мас (крім випадків повстання та приходу до влади нової еліти, або контреліти, за В. Парето). У сучасній державі головним політичним актором є громадянин; у традиційній державі — стан і насамперед вищий стан.

У сучасній державі громадянство нівелює етнічні та станові культури; у традиційному - вони, навпаки, мають значну частку автономії. У сучасній державі переважає принцип фіксованих кордонів; у традиційній державі найчастіше кордонами є не лінії, а зони, смуги, домінація в яких тієї чи іншої сили постійно оскаржується, тому самі кордони є рухомими і змінюваними.

Економіка сучасної держави є організованою раціонально і є замкненою виробничо-споживчою системою; у традиційній державі економіка може бути регіонально-диференційованою, з опорою на малі замкнені зони (натуральне господарство), а економічне законодавство, як правило, є слабо розвиненим та суттєво варіюється від регіону до регіону.

Сучасна держава найчастіше є секулярною, світською; традиційна буває переважно релігійною. У сучасній державі право поширюється попри всі сфери соціально-політичного устрою, прагнучи охопити собою якомога ширші сфери життя (правова держава); у традиційній державі право регулює тільки основні питання політичного та релігійного життєустрою, а вищому стану надані привілеї у вирішенні політико-соціальних питань на їх розсуд.

У сучасній державі існує зазвичай одна (рідше дві) державні мови; у традиційному суспільстві існує фактична багатомовність (полігосія), а спільна мова (койне) використовується за фактом і не має чітко окреслених правил, зафіксованих виходячи з того чи іншого діалекту.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

- 1) Дайте тлумачення понять «станові стратифікація», «кастова стратифікація», «класова стратифікація», «етнічні та станові культури».
- 2) Доведіть наявність/відсутність в Україні ознак сучасної національної або традиційної держави, спираючись на наведений в текстовому фрагменті перелік. Результати подайте в табличному вигляді.

Ознака сучасної (національної) або традиційної держави	Аргументи на користь наявності/відсутності
---	---

БЛОК 2. НАЦІЯ, КАПІТАЛІЗМ, БУРЖУАЗІЯ І МІСТО

Завдання 2.1. Ознайомтесь із уривком інтерпретативного тексту, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі

Нація є явищем суто політичним та сучасним. В нації як у типу спільноти основною формою соціальної диференціації є класова (у марксистському сенсі, себто, з урахуванням ставлення до власності на засоби виробництва). Нація існує лише за умов капіталізму. Нація є нерозривно пов'язаною із «сучасною державою» та ідеологією Нового часу. Нація є європейським явищем. Саме тому ми ведемо мову про націю як другу похідну від етносу (народності).

У народності основні характеристики суспільства змінюються, оскільки етнос входить до історії. Формування нації є ще одним фундаментальним структурним зрушенням. Цього разу змінюються основні характеристики народу як суспільства. У нації народ переходить з історії та її перипетій у сферу раціональної організації колективного буття на принципово нових умовах.

1 Не боротьба героя з фатумом (як у народності) стає сенсом нації, але раціоналізація та оптимізація господарського життя. Тому нація є тісно пов'язаною не лише з політикою, а й з економікою. Національна держава є одночасно політичним та економічним утворенням.

2 Політичний вимір існує й у традиційної держави, але він зачіпає лише окремі сторони життя і зосереджується переважно у вищих станах, маси ж політизуються лише непрямо, але й незначною мірою, зберігаючи соціальні алгоритми етноцентризму. У національній державі політизація досягає низових рівнів суспільства, оскільки нація є політичною спільнотою, яка поділяє політичні повноваження (які є складовими поняття громадянства) між усіма своїми представниками.

3 Економічний вимір нації є її характерною рисою. Національна держава є, перш за все, продуктом установчого договору (найчастіше оформленого як «Конституція»), на підставі якого учасники (громадяни

як члени установчого з'їзду або товариства акціонерів) домовляються про те, щоб створити спільне підприємство, яке забезпечить економічні інтереси кожного з них. Тому забезпечення економічних та господарських потреб громадян є основним завданням національної держави. Тому нація цілком може бути представленою як добровільне об'єднання суб'єктів господарювання.

Ступінь відповідальності за все підприємство («національна держава» як торгово-промислова компанія) розподіляється у буржуазному суспільстві нерівномірно, але відповідно до класової стратифікації. Багаті і заможні члени нації, маючи стільки ж політичних прав та соціальних можливостей, що й інші, в економічній сфері відіграють більшу роль, аніж нижчі класи. Тому економічна нерівність у поєднанні з політичною рівністю призводить до особливої форми соціальної стратифікації, яка здобуває вираження у домінуванні буржуазії. Заможні мають більше акцій у нації як в економічному підприємстві, і, отже, їхня вага зростає. Політика, яка є відкритою для всіх, стає «об'єктивним» інструментом заможної буржуазії, насамперед, великої.

Саме на балансі політичної рівноправності та економічної нерівності є фундуваною раціональністю національного буття. Правлячий клас зацікавлений у співучасті в політичному процесі всіх громадян, але тільки доти, доки зберігається загальна політико-економічна парадигма капіталістичної домінації. Спроби політичної організації нижчих класів із єдиною метою перевернути економічну модель буржуазної нації (соціалізм, комунізм, анархізм) викликає закономірну реакцію.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

- 1) Прокоментуйте, як ви розумієте тезу 1, виділену жирним шрифтом та курсивом.
- 2) Що мається на увазі під «соціальними алгоритмами етноцентризму» в тезі 2, виділеній жирним шрифтом та курсивом.
- 3) Наведіть аргументи за або проти тези 2, виділеної жирним шрифтом та курсивом. Чи погоджуєтесь Ви з таким розумінням національної (буржуазної) держави, і якщо так/ні, то чому?
- 4) Запропонуйте власне розуміння тези про те, що «у національній державі політизація досягає низових рівнів суспільства, оскільки нація є політичною спільнотою, яка поділяє політичні повноваження (які є складовими поняття громадянства) між усіма своїми представниками». Наскільки вираженою або не вираженою є, на Вашу думку, ця ознака в сучасній Україні? Обґрунтуйте той чи інший варіант відповіді, навівши

відповідні факти та приклади з відкритих джерел інформації та з джерел інформації, наданих викладачем.

Завдання 2.2. Ознайомтесь із уривком інтерпретативного тексту, дайте відповіді на запитання та сформулюйте відповідні коментарі

Слід звернути увагу на етимологію слова «буржуа», французьке "Bourgeois". Воно перегукується з німецькому слову «Burg», т. е. «місто» і означало спочатку «міський житель», «міщанин». Водночас слово «міщанин» тотожно слову «громадянин» на латині, де слово «civitas» означає «місто», а похідне від нього «civilis» "мешканець міста", звідки і походить слово "громадянин".

Фактично, третій стан поряд з першим (жерці), другим (воїни) і четвертим (селяни, серви), є саме «мешканцями міста», «міщанами» у соціологічному та соціополітичному сенсі.

1 Таким чином ми отримуємо смисловий ланцюжок, який допомагає зрозуміти етнополітичну сутність явища нації: «місто - громадянство - буржуазія - політика (якщо місто є «поліс») - демос (= населення міста, термін «демос» не застосовується до населення села чи села, але тільки й виключно міста)».

Нація являє собою таке політичне суспільство, в якому нормативним стає не етнос (як в архаїчному суспільстві) і не народ (в особі його еліти — як у традиційній державі, релігії чи цивілізації), а «демос» як городяни, громадяни міста та водночас як представники третього стану (буржуазії).

Саме це і робить націю другою похідною від етносу. Важливо звернути увагу на те, що навряд чи можна вести мову про якийсь принципово «новий» характер явища «демосу», засадничого щодо нації. Народність своєю диференціацією відкриває граничні масштаби для зіткнення з «новим» і втілює це у героя. З якісної точки зору, народність є гранично складним суспільством, зверненим до найдалших горизонтів цієї складності.

2 Драма, на якій ґрунтується буття народу, є зверненою відразу у всіх напрямках - всередину (соціальний поділ, а також психологічна імплізія, внутрішній вибух пасіонарності), назовні (агресивність нескінченних військових походів), вгору (горизонт «невідомого» Бога), донизу (жах безодні можливого падіння і смерті, який постійно супроводжує історичне буття героя і народу загалом). Народ породжує найскладніші імперії, філософії, теології, твори мистецтв. Саме

творіння народності утворює все те, що ми розглядаємо сьогодні як людську культуру.

3 Сутність буржуазного демосу, його соціальні можливості перебувають між простотою етносу (четвертий стан) і радикальною напруженістю героїчної волі еліти (першого і другого стану). Але демос не може і не хоче бути ні тим, ні іншим. Він надто відірваний від етносу, він вирваний із коренем із етносу, але йому недоступний пасіонарний обрій героїзму... Демос, тобто громадяни, є набагато складнішими, аніж селяни і тим більше мисливці, але при цьому вони є набагато простішими, аніж аристократи. Культура, яку створює демос, є більш диференційованою, аніж сільська культура, але менш диференційованою, аніж культура аристократії.

Але тут є один важливий момент: спрощеність демосу в порівнянні з становим суспільством не є поверненням до етносу. Звичайно, у певних випадках розпад держави призводить до запусіння міст та їх перетворенню на села, що означає перетворення городян на етнос. Це теж можливий сценарій історії, який не можна виключити. Багато сучасних малих міст, які були колись політичними центрами, є саме таким випадком етнізації демосу. У цьому процесі переважання субпасіонаріїв змінюється переважанням гармонійного типу особистості. Але сутність демосу як такого, як специфічного суспільства, полягає в іншому - у тому, щоб не бути ані аристократичним, ані етнічним, тобто, ані пасіонарним, ні гармонійним. У цьому і полягає особливість субпасіонарного типу.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

- 1) Продемонструйте наявність/відсутність елементів ланцюжка, представленого в тезі 1, виділеної жирним та курсивом, в сучасній Україні. Наведіть докази наявності/відсутності кожного з елементів ланцюжка.
- 2) Прокоментуйте, як Ви розумієте тезу 2, виділену жирним шрифтом та курсивом, щодо різних вимірів драми етносу (народності).
- 3) Як Ви розумієте тезу про те, що «*демос, тобто громадяни, є набагато складнішими, аніж селяни і тим більше мисливці, але при цьому набагато простіші, аніж аристократи*»?

БЛОК 3. САМОДІАГНОСТИКА ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

Завдання 3.1. Пройшовши тестування за методикою рівня розвитку етнічної самосвідомості та вираженості рівня етноідентичності,

сформулюйте припущення щодо рівня Вашої прихильності/неприхильності до ідеології націоналізму та надайте можливі пояснення виявленої прихильності/неприхильності.

Методика діагностики рівня розвитку етнічної самосвідомості

(В.Ю. Хотинець)

Мета: методика спрямована на виявлення рівня етнічної самосвідомості: гіпоідентичності, позитивної ідентичності та гіперідентичності.

Опитувальник складається з п'яти шкал: двох етнодиференційних – на культурному та психологічному (індивідуальному) рівнях; двох етноінтегруючих – на культурному та психологічному (індивідуальному) рівнях; за графічною шкалою усвідомлення себе своїм представником етнічної групи. Показником розвитку етнічної самосвідомості респондентів є інтегральний показник етнічної самовизначеності.

Бланк методики

Дайте будь ласка, відповідь на декілька запитань, щодо етнічної спільноти, до якої Ви приналежите:

Якби Вас спитали, з якого боку Ваш етнос відрізняється від інших етнічних спільнот, як би Ви відповіли?

- А) з кращого, ніж в інших
- Б) з гіршого, ніж в інших
- В) не кращого і не гіршого

1. Наскільки відрізняється Ваш етнос від інших за перерахованими нижче ознаками? (обведіть колом або позначте в інший спосіб відповідну цифру праворуч від кожної ознаки, оцінюючи міру вираженості/невираженості ознаки)

- 1- зовсім не відрізняється
- 2- відрізняється незначно
- 3- слабо відрізняється
- 4- значно відрізняється
- 5- вочевидь відрізняється
- 6- сильно відрізняється

7- дуже сильно відрізняється

Ознаки

1. Походження, історична доля членів Вашого етносу **1 2 3 4 5 6 7**
2. Територія **1 2 3 4 5 6 7**
3. Національна мова **1 2 3 4 5 6 7**
4. Релігія, вірування **1 2 3 4 5 6 7**
5. Національний одяг, їжа, житло **1 2 3 4 5 6 7**
6. Національні звичаї, обряди, традиції, ритуали **1 2 3 4 5 6 7**
7. Народна творчість, казки, народні пісні та перекази **1 2 3 4 5 6 7**
8. Національна література та професійне мистецтво **1 2 3 4 5 6 7**
9. Антропологічні ознаки **1 2 3 4 5 6 7**
10. Етнопсихологічні особливості (характер, моральні властивості, можливості) **1 2 3 4 5 6 7**

2. Висловіть свою думку, які із зазначених ознак і в якій мрі зближують (споріднюють) Вас із людьми Вашої національності? (обведіть відповідну цифру праворуч від кожної ознаки)

1- зовсім не зближують

2- зближують незначно

3- слабо зближують

4 значно зближують

5- вочевидь зближують

6- сильно зближують

7- дуже сильно зближують

Ознаки

1. Походження, історична доля членів Вашого етносу **1 2 3 4 5 6 7**
2. Територія **1 2 3 4 5 6 7**
3. Національна мова **1 2 3 4 5 6 7**
4. Релігія, вірування **1 2 3 4 5 6 7**
5. Національний одяг, їжа, житло **1 2 3 4 5 6 7**

6. Національні звичаї, обряди, традиції, ритуали **1 2 3 4 5 6 7**
7. Народна творчість, казки, народні пісні та перекази **1 2 3 4 5 6 7**
8. Національна література та професійне мистецтво **1 2 3 4 5 6 7**
9. Антропологічні ознаки **1 2 3 4 5 6 7**
10. Етнопсихологічні особливості (характер, моральні властивості, можливості) **1 2 3 4 5 6 7**

Якщо Ви вважаєте, що Вашому етносу притаманні деякі типові етнопсихологічні особливості, то вкажіть, з якого боку вони виявляються?

- A) з найкращою, ніж в інших
- B) з гіршою, ніж в інших
- B) не краще і не гірше

3. Наскільки типові етнопсихологічні особливості виявляються у представників вашого етносу? (обведіть відповідну цифру праворуч від кожної ознаки)

- 1- зовсім не виявляються
- 2- виявляються в незначній мірі
- 3- слабо виявляються
- 4- виявляються в значній мірі
- 5 - вочевидь виявляються
- 6 - сильно виявляються
- 7- дуже сильно виявляються

Ознаки

1. Національний характер (сукупність типових психологічних характеристик) **1 2 3 4 5 6 7**
2. Національний темперамент **1 2 3 4 5 6 7**
3. Специфічні особливості спрямованості особистості (моральні переконання, погляди, життєві позиції, ціннісні орієнтації, ідеали тощо) **1 2 3 4 5 6 7**
4. Специфічні для етносу можливості (народні вміння) **1 2 3 4 5 6 7**
5. Національні настрої, почуття (почуття національної гідності, почуття

національної гордості) **1 2 3 4 5 6 7**

6. Національні інтереси (розвиток національної культури, оптимізація міжнаціональних відносин, економічний прогрес нації) **1 2 3 4 5 6 7**

4. Наскільки виділені Вами особливості є вираженими безпосередньо у Вас? (обведіть відповідну цифру праворуч від кожної ознаки)

1- зовсім не виражені

2- виражені в незначній мірі

3 слабо виражені

4-значно виражені

5- вочевидь виражені

6 - сильно виражені

7- дуже сильно виражені

Ознаки

1. Національний характер (сукупність типових психологічних характеристик) **1 2 3 4 5 6 7**

2. Національний темперамент **1 2 3 4 5 6 7**

3. Специфічні особливості спрямованості особистості (моральні переконання, погляди, життєві позиції, ціннісні орієнтації, ідеали тощо) **1 2 3 4 5 6 7**

4. Специфічні для етносу можливості (народні вміння) **1 2 3 4 5 6 7**

5. Національні настрої, почуття (почуття національної гідності, почуття національної гордості) **1 2 3 4 5 6 7**

6. Національні інтереси (розвиток національної культури, оптимізація міжнаціональних відносин, економічний прогрес нації) **1 2 3 4 5 6 7**

5. Наскільки ви вважаєте себе представником свого етносу? (Позначте цифру вираженості від 0 до 100, де «0» - я не є представником даного етносу, «100» - я справді є представником свого етносу)

0 25 50 75 100

ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ

Етнодиференціюючі шкали (питання 1, 3) – скласти всі бали за двома питаннями і суму, що вийшла, поділити на два.

1-34 – низький рівень

35-50 – середній

51-70 – високий

Етноінтегруючі шкали (питання 2, 4) – скласти всі бали за двома питаннями і суму, що вийшла, поділити на два.

1-19 - низький рівень

20-30 – середній

31-42 – високий

Загальний інтегральний показник (питання 1,2,3,4,5) - скласти всі бали з п'яти питань

1-213 балів – гіпоідентичність

214-267 балів – позитивна ідентичність

268-324 бали – гіперідентичність

БЛОК 4. КЛАСИФІКАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ Г. ХОФСТЕДЕ У РІЗНИХ НАЦІЙ¹⁵

1. Індивідуалізм – колективізм

Індивідуалізм означає пріоритет особистих інтересів перед інтересами групи. Колективізм – пріоритет групових інтересів щодо особистих інтересів.

Завдання 4.1. Визначте, чи є описані нижче культури індивідуалістичними чи колективістичними. Обґрунтуйте рішення, спираючись на текстовий фрагмент.

1. «Незалежність, яка межує з відчуженістю, є основою людських відносин у Великій Британії. Не лише друзі та родичі, але навіть батьки та діти не почуваються пов'язаними обов'язками або відповідальністю один перед одним».

¹⁵Для виконання блоку завдань скористайтесь першоджерелом, наданим викладачем.

2. «Японське суспільство – це суспільство груп. Японець сприймає себе передусім як члена групи: сім'ї, громади, фірми. Він звик мислити і діяти спільно, підкорятися рішенню групи, поводитися відповідно до свого статусу в ній. Японець вибачається перед набагато більшою кількістю людей, аніж американець. Коли три японські терористи по-звірячому вбили декілька людей в ізраїльському аеропорту Лод, багато молодих японців відвідали ізраїльське посольство, щоб вибачитися за цю подію.

Президент університету Кіото низько вклонився, просячи офіційних вибачень за те, що двоє з цих терористів відвідували його університет, японський міністр освіти просив вибачення за недоліки японської системи освіти, міністр закордонних справ Японії говорив про пляму ганьби, яка впала на народ, а посол Японії в Ізраїлі виступив із вибаченнями по телебаченню і розплакався наприкінці...

Американець може принести вибачення за свої дії, за дії чоловіка, дитини чи домашньої тварини, але лише в окремих випадках за дії незнайомого йому американця. Так, звичайно, уряд США просить вибачення за дії представника Збройних сил, але Збройні сили є частиною уряду».

3. Тріандіс виявив, що греки по-різному ставляться до членів своєї групи та чужої групи. Американці не демонструють розбіжностей в поведженні із цими групами. Коли він телефонував до офісу в Америці, співробітники були з ним завжди ввічливими. Коли він робив те саме в Греції, секретарка поведилася в розмові брутально доти, доки він не сказав, які стосунки пов'язують його з її начальником».

2. Дистанція влади (ієрархічність культури)

Дистанція влади (ієрархічність культури) характеризує вираженість соціальної нерівності у суспільстві, сім'ї, організації. Хто і як ухвалює рішення? Якою мірою люди, які перебувають на нижніх щаблях соціальних ієрархій, припускають і схвалюють нерівність у суспільстві?

Завдання 4.2. Визначте, наскільки описані нижче культури є ієрархічними? Наскільки великою/малою є дистанція влади у цих культурах? Обґрунтуйте свої оцінки, спираючись як на текстові фрагменти, так і джерела у відкритому доступі.

1. Наріжним каменем японської моралі слугує вірність, яку розуміють як обов'язок вдячності щодо старших. Вшанування батьків, покірність волі старших є першою з чеснот та найважливішим моральним обов'язком людини. Коли японець веде мову про плутанину, він описує її словами "ні старшого, ні молодшого". Без чіткої субординації японець не уявляє гармонії

відносин. Рівність сприймається японцями передусім як перебування на одному й тому ж щаблі соціальної ієрархії.

2. Шведські менеджери віддають не накази, а керівні вказівки, які нерідко є радше пропозиціями. У Швеції людина, яка відкрито виявляє владу, створює собі імідж маловпливового керівника. У співробітників компанії, як правило, є можливість особистого спілкування та дискусії з менеджерами компанії.

3. Маскулінність – фемінність

Маскулінність/фемінність культури – ступінь поділу традиційних/егалітарних уявлень про розподіл гендерних ролей, пріоритет матеріальних (у маскулінній культурі) чи духовних (у фемінній культурі) цінностей. У маскулінній культурі головними цінностями є матеріальний добробут, успіх, цілі, речі, власність. У фемінній культурі – міжособистісні відносини, взаємодопомога, якість життя.

Завдання 4.3. Визначте, чи є описані нижче культури маскулінними або фемінними.

1. Шведи нерідко запитують себе: «А чи не надто ми дбайливе суспільство?». Підтримка однієї з найкращих у світі систем соціального забезпечення потребує величезних коштів. Шведи беруть шеститижневі відпустки, влітку йдуть з роботи о 16 годині. Службовці регулярно просять відпустки з різних причин: хвороба дітей, навчання, служба у загонах місцевої самооборони, робота у профспілках. Більшість підприємств перебувають у приватних руках, але в Швеції існує прогресивна система сплати податків, які можуть сягати 100 %.

2. «Американців, які прибувають до Англії, вражає, що це країна чоловіків. Це країна, в якій є поширеною слухняність звичкам, зручностям і примхам чоловіків, а не жінок. Діти в Англії рано залишають батьківську оселю і живуть своїм життям. Батьки нерідко доживають життя наодинці, а часом і в забутті. Англіїці навіть в похилому віці дуже є прихильними до культу власної оселі (будинку).

3. «Японці є ретельними і дбайливими як трудівники і поміркованими як споживачі. Традиційна японська мораль зводить до рангу чеснот старанність у праці та помірність у побуті».

Уникнення невизначеності

Уникнення невизначеності характеризує ступінь прийнятності невизначеності у культурі, можливість відхилення від соціальних норм і правил поведінки.

Завдання 4.4. Визначте ставлення до невизначеності та відхилення від соціальних норм в Туреччині

«Турки звикли оперувати контрастовими оціночними категоріями: ти або друг, або ворог. І якщо хтось стає для турків ворогом, то переговори з таким суб'єктом будуть зірваними, а продовження відносин з таким суб'єктом, з їх точки зору, планувати не варто».

ПРАКТИКУМ 5.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: МІЖЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ. ЧАСТИНА 1.

(4 ГОДИНИ).

БЛОК 1. Ознайомтесь з уривком із праці Р. Колінза (Цит. згідно: Collins R. A Conflict Theory of Stratification // Four Sociological Traditions, Selected Readings. New York-Oxford, 1994. P. 109-132), дайте розгорнуті відповіді на поставлені запитання та виконайте завдання.

«...Основне положення теорії конфлікту (полягає) у тому, що людина є громадською і водночас схильною до конфлікту твариною. Чому існує конфлікт? Перш за все, конфлікт існує тому, за будь-яких взаємодій як потенційний ресурс може бути використаний примус, що спирається на силу... Стверджуючи це, ми жодною мірою не приєднуємося до ідеї вродженого прагнення панування. Що ми знаємо твердо, так це те, що зазнавати примусу — це завжди неприємний досвід. А це означає, що будь-яке використання примусу — навіть найменшою мірою — викликає конфлікт у формі антагонізму стосовно домінуючої групи. Додайте до цього і те, що насильницький примус, особливо в тому вигляді, як він представлений державою, використовується для того, щоб одним дати економічні блага та емоційне задоволення, а інших цього позбавити! На цій підставі ми приходимо до висновку, що можливість використання примусу як ресурсу призводить до того, що конфлікт поширюється на все суспільство. Одночасне існування емоційних підстав солідарності - а це, як підкреслював Дюркгейм, цілком може бути основою співпраці - лише посилює групову диференціацію і вводить в дію додаткові тактичні ресурси, що використовуються в цих конфліктах.

Цей спосіб міркування може бути перенесений і в сферу соціальної феноменології. Кожен індивід прагне підвищити свій суб'єктивний статус відповідно до ресурсів, які доступні йому та його суперникам. Це загальний принцип, який прояснює безліч конкретних ситуацій. При цьому я маю на увазі, що суб'єктивний досвід людини є ядром соціальної мотивації, що кожна людина конструює свій суб'єктивний світ і себе в цьому світі. Але ця сконструйована реальність реалізується, насамперед, через спілкування, реальне чи вигадане, з іншими людьми. Отже люди тримають ключі ідентичності одне одного у своїх руках. Ці твердження не є дивними для тих, хто знайомий з роботами Джорджа Герберта Міда та Ірвіна Гофмана.

Основні висновки, отже, можуть бути сформульовані у трьох тезах:

- *люди живуть у суб'єктивних світах, сконструйованих ними самими;*
- *«інші» - оточуючі люди - смикають за струни, які контролюють суб'єктивний досвід цієї людини;*
- *тому конфлікти часто виникають з приводу контролю...»*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- 1) Чим є, на Вашу думку, емоційні підстави солідарності і що має на увазі Колінз? Наведіть приклади емоційної солідарності у відомих Вам етнічних або національних спільнотах за власним вибором.
- 2) Як Ви розумієте положення про те, що «люди тримають ключі ідентичності одне одного у своїх руках»? Продемонструйте цю тезу на прикладі актуальних подій, що відбувалися/відбуваються в міжетнічних відносинах в Україні.
- 3) Наведіть приклади (посилаючись на конкретні джерела у відкритому доступі) з соціального та політичного життя українського суспільства, в яких виявлялися б міжетнічні конфлікти.

БЛОК 2. Ознайомтесь з уривком із праці Р. Колінза (Цит. згідно: *Tajfel H. The «New Look» and Social Differentiations: A Semi-Brunerian Perspective // The Social Foundations of Language and Thought / Ed. by Olson D., New York; London, 1980. P. 74-89.*), дайте розгорнуті відповіді на поставлені запитання та виконайте завдання.

«...Найбільш очевидною обставиною є...є те, що сприйняття або реєстрація об'єкта або події у навколишньому середовищі включає акт категоризації» Соціальна категоризація - це «процес упорядкування навколишнього середовища у термінах категорій, тобто через угруповання людей, об'єктів та подій так, ніби вони були подібні або еквівалентні одне одному щодо них до індивіду», та її значення визначається тим, що, за висловом Г. Теджфела, тим, що «соціальна категоризація лежить у серці здорового глузду, повсякденного знання та розуміння»...

Особлива роль категоризації пов'язана з тим, що об'єкт сприйняття (чи йде мова про ситуацію або соціальне явище, людину або предмет) оцінюється і наділяється тим чи іншим змістом залежно від своєї категоріальної приналежності.

Тим самим категоризація стає основою подальших процесів, їх регулятором. Категорії, що утворюються - це активні конструкції, основа, на якій базується повсякденна соціальна взаємодія. Як і будь-який акт категоризації, соціальна категоризація має два аспекти - індуктивний і

дедуктивний, що відповідно відображають приписування об'єкта або події до певної категорії на основі наявної інформації та формулювання висновків про природу об'єкта чи події на основі властивостей категорії...».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- 1) Наведіть приклади етнічної категоризації із відкритих джерел з політичної публіцистики, які відображають ситуацію конфлікту або його ескалацію.
- 2) Наведіть приклади етнічної категоризації із відкритих джерел з політичної публіцистики, які відображають прагнення того чи іншого суб'єкта досягти нормалізуючого/умиротворяючого результату щодо конфліктної ситуації.

БЛОК 3. Ознайомтесь з уривком із праці Т. Парсонса (Цит. згідно: Парсонс Т. Появление первых компонентов современной системы // Система современных обществ. / Пер. с англ. Л.А. Седова, А.Д. Ковалева. М., 1997. С. 72-74, 93-97), дайте розгорнуті відповіді на поставлені запитання та виконайте завдання.

«...Хоча протестанти мріяли про те, щоб узяти гору у всьому західному християнському світі, вони швидко розкололися на різні гілки і ніколи не змогли створити концепцію єдності на кшталт тієї, що була в середньовічному римському католицизмі. Ця фрагментація сприяла розвитку незалежних територіальних монархій, що мають за основу нестійку інтеграцію абсолютистських політичних режимів та «національних церков». Однак у цій ситуації містилися і зародки внутрішнього релігійного плюралізму, який і охопив стрімко Англію та Голандію.

Результатом боротьби між Реформацією і контрреформацією був подвійний крок у напрямі плюралізації та диференціації. Англо-голандський фланг виявився попереду, став провісником майбутнього. Розвиток усередині імперії висунув на перший план проблему інтеграції, що частково знімає жорсткий поділ на протестантів і римських католиків. Багато істориків сучасної Європи бачать тут лише конфлікт, що зайшов у глухий кут. Однак на римських католиків у протестантських державах поширювалася релігійна терпимість, і те саме відбувалося в католицьких державах по відношенню до протестантів, хоча основоположні принципи при цьому в жертву не приносилися...»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- 1) В чому полягав конфлікт між реформацією та контрреформацією і чи виявляється він в міжетнічних відносинах в Україні? Дайте відповідь, навівши конкретні приклади, факти та аргументи, які їх підтверджують
- 2) В чому виявляються нинішні конфлікти між православ'ям, католицизмом і протестантизмом? Чи існують такі в Україні, і якщо так/ні, то яким чином вони виявляють/не виявляють себе в міжетнічних відносинах?

БЛОК 4. Прокоментуйте збройне вторгнення Росії в Україну і війну як міжетнічний конфлікт в контексті точки зору М. Дойча та Ш. Шикман.

«Конструктивний та деструктивний шляхи конфлікту залежать від характеристик його предмета: розміру, ригідності, централізованості, зв'язку з іншими проблемами, рівня усвідомленості. Конфлікт нарощується, якщо: 1) збільшуються конкуруючі групи; 2) це конфлікт щодо принципів, прав чи особистостей; 3) вирішення конфлікту утворює значний прецедент; 4) конфлікт сприймається як виграно-програнний (win-lose); 5) погляди та інтереси партій пов'язані; 6) конфлікт є погано визначеним, неспецифічним, розпливчатым.

Ригідність може залежати або від предмета конфлікту, або від ставлення до нього партій. Ригідність збільшується, якщо партії не бажать розглядати альтернативи, утверджуються на своїх позиціях, розглядають відхід від позицій як приниження чи втрату честі. Чим більше тема конфлікту зачіпає самооцінку, образ, честь, репутацію чи влади сторін, тим більше він централізується, відповідно збільшується і інтенсивність конфлікту. Рішення досягається швидше, якщо всі питання розглядаються разом, ніж якщо вони розглядаються послідовно».

БЛОК 5. Л. Козер в праці «Функції конфлікту» дає наступну оцінку реалістичного та нереалістичного типів конфлікту:

«...В кожній соціальній системі є закладені джерела реалістичного конфлікту остільки, оскільки люди стикаються у боротьбі за обмежений статус, владу та ресурси та виявляють вірність до несумісних цінностей. Розподіл статусу, влади та ресурсів, хоча й регулюється нормами системами розподілу ролей, певною мірою продовжує бути об'єктом протистояння. Реалістичні конфлікти виникають тоді, коли зіткнення людей, які здійснюють цілепокладання, спричинені фрустрацією їх потреб і надій на майбутнє благополуччя.

Нереалістичні конфлікти виникають через почуття депривації та фрустрації, що з'являються в процесі соціалізації, і, пізніше, через рольові зобов'язання, що накладаються на людину в зрілому віці, або, в іншому випадку...

...У той час, як перший тип конфлікту спрямований безпосередньо проти агентів фрустрації та від нього очікуються певні результати, то другий тип полягає в послабленні напруженості шляхом агресивних дій, спрямованих проти мінливих об'єктів.

Перший тип конфлікту бачиться учасникам засобом досягнення реалістичних цілей, але від цього можна відмовитися, якщо для досягнення тих же цілей існують більш ефективні можливості. Другий тип конфлікту такого вибору не залишає, оскільки задоволення виникає безпосередньо в ході агресивних дій...»

Завдання. Що має на увазі Козер в думці, виділеній курсивом? Дайте власну інтерпретацію, навівши конкретні приклади міжетнічних конфліктів, які б ілюстрували виділену тезу.

БЛОК 6. Л. Козер в праці «Функції конфлікту» пише:

«Звісно ж, що деспотизм пов'язаний з браком згуртованості; він необхідний ведення військових дій у разі, якщо внутрішньо-групова солідарність недостатня, щоб мобілізувати зусилля членів групи. У групах, залучених у боротьбу із зовнішнім ворогом, поява централізації і деспотизму одночасно залежить як від системи спільних цінностей, так і від структури групи, що склалася до виникнення конфлікту...».

Завдання. Наведіть історичні приклади, які демонстрували б зв'язок між браком етнічної згуртованості, посиленням деспотизму та виникненням міжетнічних конфліктів.

ПРАКТИКУМ 6.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: РЕЛІГІЙНІ ЧИННИКИ ЕТНОКОНФЛІКТОГЕНЕЗУ В ОКРЕМИХ ДЕРЖАВАХ СХОДУ (6 ГОДИН).

БЛОК 1. КАСТОВИЙ УСТРІЙ В ІНДУЇЗМІ, ПРОБЛЕМИ НАЦІЄБУДІВНИЦТВА ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ІНДІЇ ЯК ЧИННИКИ ЕТНОКОНФЛІКТОГЕНЕЗУ

Завдання 1.1. Ознайомтесь із особливостями кастового устрою індійського суспільства, дайте відповіді на проблемні запитання та згенеруйте відповідні коментарі.

Індійська релігійно-філософська думка розглядає людину в двох іпостасях - як продукт природи і як продукт суспільства. Перша іпостась виводить нас на поняття ашрами або-ашрамадхарми. Термін «ашрам» походить від санскритського слова *śrama* і буквально означає перепочинок, відпочинок, підготування до подолання наступного етапу життєвого шляху. У релігійно-філософській літературі «ашрама» означає стадію людського життя, протягом якої індивід виконує певні функції, досягає відповідних цілей і повертає свої борги суспільству та богам.

Індуїзм визнає чотири ашрами: брахмачарья - період навчання, грихастха - життя в шлюбі, в сім'ї; ванапрастха - самотництво, сан'яса - життя поза суспільством, соціальна смерть. Втім, у деяких системах вказуються лише три перші ашрами, оскільки санньясін не соціалізований і перебуває поза ашрамами.

Наріжним каменем соціальної системи індуїзму слугує теорія варнадхарми. Якщо ашрамадхарма концентрує увагу на особистості, на людині, на її світогляді, вихованні та поведінці, то варнадхарма є спрямованою на соціум, в якому живе індивід, будову суспільства та функції його елементів. Ці дві концепції взаємопов'язані і утворюють поняття варнашрама-в'явастху, що означає «організація варни та ашрам». Як і всі соціальні інститути в індуїзмі, варна має сакральний зміст. У «Рігведі» 432 (X.90) йдеться про те, що варни походять з частин тіла першолюдини — Пуруші: брахмани — з вуст, кшатрії — з рук, вайші — з стегон і шудри - зі ступнів. Інший міф ще вище піднімає сакральний статус варни.

Згідно з цим міфом, варни спочатку існували на небесах, серед богів. Але оскільки цей «небесний соціум» не міг задовольнити потреби Брахмана,

він створив людину та переніс на землю варновий устрій. Деякі моменти в концепції Варнадхарма звертають на себе особливу увагу.

Перше: суспільство і його устрій мають божественне походження і тому непідвладні людям. Друге: люди та варні створені не для самих себе, а для служіння вищій силі. Виконуючи свою дхарму, кожна з варн вдосконалює свою карму і наближає досягнення колективної мокші, тобто, звільнення суспільства в цілому. Третє: основою соціального поділу суспільства є принцип поділу праці. Таким чином, варнадхарма забезпечує ідеальний суспільний устрій, задовольняючи духовні та матеріальні потреби людей. Четверте: варнадхарма заперечує рівність і утверджує ієрархічний принцип суспільного устрою.

Ієрархія є закладеною вже в самому походженні варн (вище-нижче). При цьому автори релігійно-правових трактатів методично розписали права та обов'язки кожної варни. Насамперед, вони поділили суспільство на варни двічі народжених і один раз народжених, між якими пролягає глибока прірва з точки зору прав, становища у суспільстві та ритуальної чистоти. Двічі народжені, тобто, три перші варни, були зобов'язані та мали право вивчати веди, здійснювати жертвопринесення та подавати милостиню, але за своїм статусом вони не були рівними.

Брахмани прирівнювалися до богів. При всій повазі до віку і старості, що є типовим для всіх традиційних суспільств, у тому числі і для індійського, для брахманів існував виняток. Вважалося, що десятирічний брахман за статусом є вищим за столітнього кшатрія. Брахмани могли навчати інших, здійснювати ритуали жертвопринесень для інших та приймати жертви.

Саме брахмани мали займати вищі посади в державі — радників імператора, міністрів, суддів. Вченого брахмана звільняли від усіх податків. Брахманам, які здійснюють релігійні обряди, шастри наказували дарувати земельні наділи, достатні для прогодовування та вільні від податків.

Кшатрії мали право робити все те саме, що і брахмани, за винятком викладання, відправлення деяких ритуалів та отримання милостині. Головними функціями кшатрія були управління і військова справа, вайшійів - землеробство, розведення худоби та торгівля. Вайшійі, поруч з шудрами, могли жити найманою працею.

Найнижчий статус відводився шудрам. Деякі трактати відмовляли їм у праві володіти власністю (хоча в реальному житті це, звичайно, не реалізовувалося і бували дуже заможні шудри), їх зобов'язували користуватися тільки тим, що дасть їм двічі народжений, харчуватися залишками його їжі, носити ношене ним взуття та одяг. Якщо ж брахман

впадав у бідність, шудрі наказувалося утримувати його, використовуючи при цьому власні накопичення, якщо такі у нього були. Сенсом життя шудр, встановленим самим Богом, їх дхармою оголошувалося «служіння (susrüsä) цим найвищим варнам зі смиренністю».

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

- 1) **Ю. Філь у своїй статті¹⁶ відзначає:** «Суперечки про індуїзм та його роль у національному розвитку всередині індійських еліт почалися ще за колоніальних часів, коли під західним впливом з'явилися дві концепції націєбудування: секуляристська та культурна. Секуляристська, яку ще часто називають “нерувіанським націоналізмом”, спиралася на ідею нації, в основі ідентичності якої лежить належність до індійської держави, інакше кажучи, індійська нація – це нація громадян Індії, які користуються всіма правами і мають відповідні обов'язки. Держава мала тримати однакову дистанцію від усіх релігій, але усіх їх підтримувати. Цю концепцію ще називають індійським націоналізмом. Культурна ж концепція передбачала ідею нації на основі спільної культури, якою у випадку з Індією є індуїзм, її цивілізаційна база та релігія більшості. На державу покладалася роль гаранта тяглості культури й підтримання індустської цивілізації. Культурний націоналізм в Індії – це специфічний варіант етнічного націоналізму, де індуїзм відіграє ту ж роль, яку в концепції етнічного націоналізму відіграє етнос, а слово “індус” позначає не лише релігійну належність, а й ширше – етнічну. Його ще називають “індуським націоналізмом”. Він набув свого найбільш радикального вираження в ідеології гіндутви, або “індуськості” (hinduness), яка бере свій початок у праці Вінаяка Дамодара Саваркара “Гіндутва: хто такий індус?” (1923)».

Виходячи із аналізу кастової структури індійського суспільства, поміркуйте над тим, яким чином культурний націоналізм в Індії міг стати чинником виникнення етнополітичних конфліктів.

- 2) Прокоментуйте можливість наявного/відсутнього зв'язку між кастовою структурою індійського суспільства і наступними ситуаціями, описаними Кунрадом Елстом¹⁷:

На думку автора, променишнне антиіндуїстське упередження має сама Конституція Індії, зокрема статті 25–30. У своєму есеї

¹⁶ Філь Ю.С. Культурні війни навколо індуїзму в сучасній Індії // Східний світ. 2021. №3. С.198–203.

¹⁷ Elst K. (2019), Hindu Dharma and the Culture Wars, Rupa, New Delhi.

“PCC2 в західних медіа” [Elst 2019, 127–133] Елст пропонує, ба навіть закликає читача, переконатися самому в променишньому упередженні Конституції, та жодним словом не пояснює, як саме його шукати в цих статтях, бо навряд чи той езотеричний сенс, який у них вкладає автор, лежить на поверхні. До прикладу, не зовсім зрозуміло, чим завинила ст. 25, у якій сказано про “свободу совісті та вільного віровизнання, практики та пропаганди певної релігії”, або ж ст. 29 про “захист Рецензії The World of the Orient, 2021, № 3 201 інтересів меншин”. Та про це пізніше. Більш переконливо в контексті звинувачень у променишньому упередженні звучить критика конгресистської державної політики, за якої християнські та мусульманські школи мають субсидію від держави, тимчасом як індуїстські або беруться під управління держави і секуляризуються, або змушені існувати без субсидій. Те саме відбувається і з храмами – вони націоналізуються, і дохід від них розподіляється на потреби не індуїстів [Elst 2019, 128]. Дискримінована в такий спосіб індуїстська більшість в очах автора є “другим класом” у своїй же власній державі [Elst 2019, 128].

- 3) В есе “На захист свободи слова” Кунрад Елст¹⁸ порушує питання секції 295 А індійського Кримінального кодексу, який передбачає відповідальність за “умисні або зловмисні дії, спрямовані на те, щоб образити релігійні почуття людини будь-якого соціального стану через напад на їхню релігію чи релігійні вірування” . Криміналізацію образи релігійних почуттів він вважає антиіндуїстською за своєю суттю, адже полеміка з будда- та джайнадгармою, а також із християнством та ісламом була органічною частиною індуїзму протягом усієї історії. Крім того, початково закон виник не з самого індуїстського суспільства, а навіть проти нього з ініціативи британської адміністрації. Його запровадили британці в 1927 році. Тоді він мав назву “Hate Speech Law Section 295 (A)” [Elst 2019, 140]. На думку Елста, британці ухвалили такий закон далеко не через свою толерантність, а під тиском цілком конкретних обставин, а саме конфлікту представників індуїстської реформістської релігійної організації Ар’я самадж та мусульманської громади в Північній Індії. Ар’я-самаджисти писали критичні памфлети про мусульман, за що ті вбивали ар’я-самаджистів. Зокрема, ар’я-самаджистський пандит

¹⁸ Elst K. (2019), Hindu Dharma and the Culture Wars, Rupa, New Delhi.

Лекх Рам був убитий 1897 року мусульманином, бо написав книгу, яка критикувала іслам. Закон карав не так тих, хто вдавався до кримінальних дій, як тих, хто їх нібито провокував. Полеміка, яка завжди була частиною індуїзму, проголошувалася британцями розпалюванням міжрелігійної ворожнечі. Для Елста це яскравий приклад того, як закон у сучасній Індії дискримінує індуїзм.

Як чинники, на Вашу думку, сприяли поширенню вільнодумства в індуїзмі і чому схильні до вільнодумства, плюралізму і толерантності британці в конфліктах між індусами та ісламітами, фактично ставали на бік ісламітів?

БЛОК 2. ДЕРЖАВА В КЛАСИЧНОМУ ІНДУЇЗМІ І СУЧАСНІСТЬ ФРАГМЕНТОВАНОЇ ІНДІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В РЕЛІГІЙНОМУ КОНФЛІКТОГЕНЕЗІ

Завдання 2.1. Ознайомтесь із особливостями державно-правового устрою в класичному індуїзмі, дайте відповіді на проблемні запитання та згенеруйте відповідні коментарі.

Особливість релігійно-правової літератури індуїзму полягає в тому, що вона детально розробляла проблеми соціального устрою, даючи вичерпні рекомендації щодо того, якими мають бути держава, структура влади, її функції, роль правителя, відносини між владою та підданими, причому в залежності від варнового статусу останніх.

У повній відповідності до головного принципу індуїзму смерті та шастри розглядали державу як сакральний інститут, а правителя наділяли богоподібними рисами. Головним завданням правителя вважалася захист дхарми кожного підданого, сім'ї, варни, громади, села, району, країни та держави, а також контроль за дотриманням цього принципу всіма соціальними інститутами, групами населення та окремими індивідами. Навіть видаючи закони, правитель не міг обмежувати вищу правду дхарми суспільства та його складових.

Він був зобов'язаний захищати суверенітет і цілісність держави, захищати її від зовнішньої загрози, підтримувати мир і спокій країни, тобто. створювати максимально сприятливі умови для реалізації кожним індивідом, кожною групою, кожним інститутом своєї власної дхарми. Захист власності громадян був невід'ємною частиною дхарми правителя, якому рекомендувалося також брати під захист вдів, жінок, у яких немає синів, хворих та калік. У періоди стихійних лих належало знижувати податки та побори. Під захистом правителя мали знаходитися храми, джерела, ліси,

старі сади, публічні та гральні будинки та ін. Розбійників, грабіжників, ошуканців, продавців неякісного товару (особливо харчових продуктів) потрібно було суворо карати.

У багатьох трактатах наводиться перелік державних чиновників, які допомагають правителю здійснювати його владні функції. Важливо найменшими були царські жерці, далі йшли міністри, члени ради міністрів, правителі регіонів, послы, шпигуни, державні службовці.

Велике місце у дхарма-шастрах займали правосуддя та судочинство. Вищою судовою інстанцією був государів суд в'явахара. Дхарма-шастри називали різну кількість колізій, які могли бути розглянуті судом правителя. Серед них — суперечки щодо меж володінь, не виплата боргу чи зобов'язання, продаж майна, що не належить продавцю, успадкування майна, злочинство, наклеп, подружня невірність тощо. Далі йшли суди нижчих інстанцій — аж до судів громад та окремих каст. Дхарма-шастри передбачали навіть «виїзні» суди.

Пізня нормативно-правова література індуїзму розрізняла право релігійне (праяшчіта) і світське (раджадхарма). Якщо перше в основному мало справу з поняттями гріха і спокути і відносилося в основному до сфери ритуалу, ритуальної чистоти, шлюбу та наслідування, то прерогативою другого були злочини проти життя, власності, соціального ладу та держави. На чолі судів рекомендувалося ставити освічених брахманів, які знають веди і намети. За один і той же злочин покарання призначалося по-різному, залежно від варни злочинця та варни потерпілого.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

- 1) В. Сухонос¹⁹, характеризуючи відносини між центральною владою і місцевим самоврядуванням в Індії 80-90-х р. ХХ ст. відзначає наступне: *«Тривалий час місцеве самоврядування в незалежній Індії не мало можливостей для повноцінного розвитку, оскільки в перші десятиліття уряд значно більшу увагу приділяв федеральному рівню організації влади, аніж рівню штатів, а т. зв. рівень низової, або місцевої, демократії взагалі залишався за дужками політичного процесу. До 1993 р. органи місцевого самоврядування в Індії фактично не діяли, страждаючи від недостатнього фінансування, надмірного бюрократизму і контролю. Уряди штатів постійно зловживали своїм*

¹⁹Сухонос В.В. ІНДУЇЗМ І ОРГАНІЗАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ІНДІЇ: ПРОБЛЕМАТИКА ВЗАЄМОВПЛИВУ .- Двадцять дев'яти економіко-правові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. - Львів, 2018.- 106 с.- с.89.

правом тимчасового призупинення діяльності та розпуску органів місцевого самоврядування, оскільки були відсутні будь-які захисні конституційні механізми в цьому відношенні. Все це призвело до того, що в 1980-их рр. в Індії активно практикувалося безпосереднє державне управління на місцях. Для збереження самої ідеї низової демократії потрібні були невідкладні заходи, інакше антидемократичні механізми управління місцевими справами могли практично назавжди утвердитися в системі індійського державного управління. В результаті було прийнято 73-тя (набула чинності 24.04.1993 р.) та 74-та (вступила в силу 01.06.1993 р.) поправки до Конституції, що забезпечили необхідний конституційний статус індійських органів місцевого самоврядування на місцях».

Прокоментуйте описані В. Сухоносом проблеми місцевого самоврядування в Індії 80-90х р. в контексті наявного/відсутнього зв'язку із наявними конфліктами на релігійному ґрунті

- 2) О. Лукаш, характеризуючи відносини між Індією та Пакистаном, відзначає: *«Центральне місце в індійській військово-політичній регіональній стратегії, безсумнівно, займали індійсько-пакистанські відносини. Необхідно підкреслити, що фактори, які визначали зовнішню політику Індії щодо Пакистану, були пов'язані, перш за все, з проблемами національної та регіональної безпеки. Пакистан традиційно сприймався урядами Індії (незалежно від їх політичної орієнтації) як головне джерело загроз безпеці Індії та стабільності в регіоні. Індійсько-пакистанські відносини сформувалися як класичне геополітичне й регіональне протистояння, засноване на взаємному виключенні державних моделей розвитку, «теорії двох націй», конфесійних протиріччях та індійському варіанті секуляризації, а також існуванні низки територіальних проблем, центральною з яких була проблема Кашміру»*

Користуючись додатковими джерелами інформації, визначте ключові протиріччя між індуїзмом та ісламом в аспекті державно-правового устрою та їх вплив на конфлікти між індуїстами та ісламітами.

БЛОК 3. ПОЛІТИЧНИЙ ІСЛАМ

Завдання 3.1. Прочитайте наведені нижче положення політичного ісламу. Послуговуючись текстом Корану, доберіть із нього сури та вірші, які є суголосними наведеним нижче ідеям.

У ісламі релігія є тісно пов'язаною з політичними цілями. Існує декілька положень ісламу, яким у тій чи іншій мірі за бажанням можна надати політичного змісту.

До таких положень належать:

□ віра в єдиного Бога («таухід»), а тому невірних у нього при бажанні можна сприймати як кяфірів (невірних), проти яких необхідно вести джихад у тому чи іншому вигляді як пропагандистський, політичний, так і мілітарний;

□ саме Коран є найбільш повним джерелом знання, з чого за бажанням можна вивести ту чи іншу міру ворожості інформації, яка не відповідає цій священній книзі;

□ релігія, держава, всесвіт утворюють нероздільну триєдність, в якій релігія має абсолютний пріоритет, оскільки в одкровенні, даному Мухаммеду, міститься вся істина, виходячи з чого, за бажанням, можна зробити висновок щодо імперативного втілення ісламу, по-перше, у державі, по-друге, у Всесвіті;

□ мусульманській громаді («уммі») має бути притаманна соціальна справедливість, а тому завжди можуть знайтися люди, які намагатимуться встановити справедливість (оскільки вони її розуміють) політичними (і військовими) методами;

□ мусульманське право, що включає шаріат (зведення правил соціальної, духовної та політичної поведінки, фундоване на релігійній догматиці та світогляді) і фікх (нормативно-правова частина шаріату), володіють перевагою над нормами та звичаями (адат) та світськими законами, з чого за бажанням можна зробити висновок про необхідність політичної боротьби з метою втілення в життя цієї переваги;

□ традиційною формою ісламського правління, в якій виборний верховний халіф уособлює світську та релігійну владу, є халіфат, а тому завжди можуть знайтись «гарячі голови», які вимагатимуть відтворення халіфату, причому у всесвітньому масштабі.

Зазначені риси ісламу описують ідеальне суспільство, яке ґрунтується на цій релігії. Модель держави, що базується на таких принципах, часто описується в ісламській правовій думці. З'явилися пізніше терміни «ваххабізм», «салафізм», «ісламізм» у тому чи іншому вигляді відносяться до методів досягнення цієї ідеальної моделі, а саме, до того чи іншого ступеня політизованості, від радикальних реформ і до революційної та збройної боротьби.

Завдання 3.2. Прочитайте наведену нижче характеристику соціально-політичних проектів в ісламі, дайте відповіді на проблемні запитання та згенеруйте відповідні коментарі.

Ісламський світ не є єдиним - не лише в аспекті відмінностей у рівні соціально-економічного розвитку, політичної орієнтації тощо, але й у тому відношенні, що нині його долі та характер відносин з зовнішнім світом визначає внутрішня боротьба трьох проектів - ліберального (модернізаторського), джихадистського (фундаменталістського) та традиціоналістського.

Ліберальний (модернізаторський, вестернізований і т.п.) проект передбачає перенесення на ґрунт ісламських країн так званих загальнолюдських (реально - західних за своїм походженням і суттю) форм соціального життя - від парламентів до обмеження народжуваності за одночасної зміни самого ісламу з тим, щоб він був ідеологією, яка мобілізує громадян або підданих на реалізацію цих форм. Цей проект є типовим для правлячих режимів у країнах поширення ісламу.

Джихадистський (фундаменталістський) проект сформувався багато в чому як альтернатива - як Заходу як такому, і ліберальному ісламському проекту, реалізованому правлячими режимами. Цей проект є опозиційним. Для нього є типовою опора на жорстке тлумачення імперативів ісламу. Для джихадистського ісламу є характерною політична експансія (прагнення до встановлення істинно ісламської влади в країнах поширення ісламу) і територіальна експансія (просування на нові для цієї форми ісламу території).

Щоправда, нерідко ця експансія сприймається як повернення ісламу як на ті території, що у минулому були ісламськими, - як відновлення певної "історичної справедливості".

Джихадистський проект - не якийсь відступ від ісламу, як це намагаються стверджувати його опоненти, а один з його варіантів, що черпає право існування в тих джерелах, які одні тільки і можуть бути авторитетами для мусульманина - Коран, Сунна Пророка Мухаммада, досвід Праведних Халіфів.

Обидва ці проекти реалізуються в ході взаємної боротьби на тлі **традиціоналістського (традиційного) ісламу**, тобто такого, який є виправданням статус-кво, що склався на сьогоднішній день, і не передбачає жодних різких трансформацій.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

- 1) Послугуючись матеріалами, наданими викладачем, а також із відкритих джерел інформації, підберіть три держави, які реалізували (або реалізують нині) ліберальний, джихаджистський та традиціоналістський соціально-політичні проекти ісламу. Наведіть аргументи на користь того, що ці держави реалізують саме перший, другий або третій проект.
- 2) Поміркуйте над тим, який із трьох перерахованих соціально-політичних проектів ісламу є, на Вашу думку, анібільш перспективним. Наведіть відповідні аргументи на користь обраного Вами варіанту.

БЛОК 4. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ ІСЛАМСЬКИХ ДЕРЖАВ

Завдання 4.1. Прочитайте наведену нижче характеристику політичних режимів, дайте відповіді на проблемні запитання та згенеруйте відповідні коментарі.

Серед історичних та культурних передумов, які дуже важливі для становлення громадянського суспільства і яких не було в мусульманському світі – слабкість середнього класу та автономних громадських організацій. Роль середнього класу арабському світі - інша, ніж на Заході. Він не виборює свої права з державою, яка на Сході завжди домінувала в економіці. Навпаки, цей клас підтримується державою і від нього отримує деякі привілеї. Щодо громадських організацій, то влада в арабських країнах ставиться до них з великою настороженістю. Якщо не можуть їх контролювати, прагнуть будь-якими засобами не допустити їх самостійної діяльності.

В арабському світі існують два типи політичних режимів: авторитарні, що прийшли до влади в результаті боротьби за незалежність або воєнного перевороту, і абсолютні монархії. І ті, й інші не терплять політичного плюралізму, обмежують громадянські права населення. Політичні конфлікти в мусульманських країнах спалахують головним чином через протистояння авторитарної держави з авторитарною, а скоріше навіть тоталітарною за своєю суттю ісламістською опозицією. Чим довше арабські правлячі режими перешкоджають участі населення у справах держави та плюралізму в політиці, тим більшої сили набирає ісламістська опозиція, що пропонує традиційну ідеологію.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Наведіть приклади ісламських держав та наявні в них етнополітичні конфлікти
2. Наведіть приклади (по одному) держав із авторитарним політичним режимом, які прийшли до влади в результаті боротьби за незалежність або воєнного перевороту, і абсолютних монархій. Опишіть типові причини етнополітичних конфліктів між авторитарними державами та ісламістською опозицією на конкретному прикладі.

Завдання 4.2. Прочитайте наведену нижче характеристику політичного ісламу в окремих суспільствах, дайте відповіді на проблемні запитання та згенеруйте відповідні коментарі.

ПОЛІТИЧНИЙ ІСЛАМ В ТУРЕЧЧИНІ ТА ІРАНІ

Процеси демократизації у Туреччині це зовсім не пройдений етап. Вони співіснують із тенденціями до ісламізації, оскільки саме суспільство розколоте. Як і сторіччя тому, турецька правляча еліта неоднорідна у пріоритетах цивілізаційної парадигми. Прозахідну орієнтацію підтримує значна частина економічної та військової еліти, багато інтелектуалів, які дорожать особистою свободою. Ісламістська опозиція спирається на найбільш вразливі, люмпенізовані верстви населення. З ними нерідко солідаризуються і деякі націоналісти.

На сьогодні між світським істеблішментом та ісламістською опозицією встановилося щось на кшталт тимчасової рівноваги, яке дозволяє їм співіснувати в рамках конституційного процесу. Туреччина поки що найбільш успішно реалізує схему, в якій релігійна опозиція не виходить з-під контролю державних інститутів, хоча й має дуже велику свободу в засобах масової інформації, системі освіти та підготовки професійних кадрів.

Таким чином, з вище сказаного можна виділити два основні моменти. По-перше, турецькі ісламісти, як і їхні іранські побратими, не виступають проти економічної модернізації, в чому їх часто звинувачують турецькі та західні засоби масової інформації. По-друге, вони вважають, що така модернізація може бути успішною лише при врахуванні інтересів усього турецького населення та його підтримки, яка, у свою чергу, можлива при поверненні до традиційних взаємин у турецькому суспільстві.

Релігійна опозиція в Ірані за шахи Мохаммеда Реза Пехлеві залишалася під заборною, а її лідер аятола Хомейні довгі роки провів у вигнанні за

кордоном. Іранська опозиція, що прийшла до влади в результаті ісламської революції 1979 р., перш за все постаралася знищити світські елементи шахської модернізації. Прихильники поваленого режиму частково були фізично винищені, а вцілілі змушені були бігти за кордон. Таких виявилось кілька мільйонів, переважно інтелігенція. Переможці постаралися відродити релігійні інститути та форми правління, керуючись уявленнями та релігійними ідеалами кількох найбільш авторитетних духовних вождів, насамперед Хомейні, а також спонукувані сподіваннями величезної маси найбідніших та почасти середніх верств іранського суспільства. Нинішня іранська опозиція за кордоном, яка проживає головним чином у Європі та США, сподівається на повернення до Ірану, який, високоімовірно, еволюціонуватиме у бік модернізації.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. В чому полягають, на Вашу думку, відмінності між політичним ісламом в Туреччині та Ірані?
2. Наведіть конкретні докази актуальності для турецької правлячої еліти пріоритетів прозахідної цивілізаційної парадигми та охарактеризуйте її як чинник внутрішнього етнополітичного конфлікту в Туреччині.
3. На прикладі відносин Президента Туреччини Р. Ердогана із збройними силами Туреччини покажіть особливості розгортання конфлікту між владою та ісламістською фундаменталістською опозицією.

ВАХАБІСТСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ІСЛАМ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

В останні роки влада всіх (за винятком Туркменії) республік Центральної Азії позначають терміном "ваххабіти" фундаменталістів, опозиційних режиму.

Підбиваючи підсумки сказаного, слід передусім підкреслити, що як аравійський ваххабізм, і "неоваххабізм", представлений дуже різномірними організаціями і громадами, можна як складові відроджувальної течії в ісламі (фундаменталізм).

На прикладі південно- та центральноазіатського регіонів є очевидним, що погляди неоваххабітських і близьких їм організацій цілком укладаються в русло ісламського відродження, і не стільки через великі або

менші запозичення у ваххабітів Аравії, скільки у зв'язку з властивим їм загальним розумінням "оздоровлення" мусульманського суспільства через звернення до установок раннього ісламу.

1 Приклади Пакистану, Афганістану і особливо Центральної Азії свідчать про значну ідейну близькість неоваххабізму таким фундаменталістським течіям як Брати-мусульмани в арабських країнах і послідовники Маудуді в Південній Азії.

З іншого боку, характерною рисою неоваххабітів регіонів, що розглядаються, є включення у власну доктрину значних елементів суфізму, а також місцевих племінних традицій (пуштуни). З огляду на особливості цих організацій та громад, розглянутих вище, видається, що застосування до них терміна "неоваххабіти" є вкрай умовним...

АРАВІЙСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ВАХАБІЗМ

Важлива особливість аравійського ваххабізму, що відрізняє його від більшості "неоваххабітських" груп в інших регіонах мусульманського світу – нерозривна співвіднесеність із ханбалітським правом. Саме цим пояснюється парадоксальне, здавалося б, явище: саудівська пропаганда в неоваххабітських громадах стає малоефективною щойно починається перехід від загальних положень до конкретніших питань життєдіяльності мусульманського суспільства, регульованих мусульманським правом у розумінні його однієї з правових шкіл. *2 Саме тут і спливає на поверхню (і зазвичай стає вирішальним) "комплекс несумісності" ханбалітського і ханафітського (або шафіїтського) права.*

ІНДУЇСТСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ВАХАБІЗМ

Найбільш суттєвими рисами, що відрізняли "індійський ваххабізм" від аравійського, стало (1) його не співвіднесеність з ханбалітською правовою школою і, (2), лояльність до суфізму, аж до синтезу з останнім у деяких громадах. Дуже близькі до "індійських ваххабітів" були і деякі махдистські рухи Британської Індії.

Враховуючи значні відмінності в ідеології та практиці "індійських ваххабітів" від ваххабітів Аравії, точнішим було б називати розглянуті південноазіатські громади та організації "неоваххабітами" ...

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Прокоментуйте, як Ви розумієте тезу 1, виділену жирним шрифтом та курсивом, щодо ідейної близькості ваххабізму до таких

фундаменталістських течій, як Брати-мусульмани в арабських країнах і послідовники Маудуді в Південній Азії. Послугуючись інформацією з відкритих джерел, наведіть конкретні докази цієї близькості.

2. В чому полягає несумісність ханбалітського і ханафітського (або шафіїтського) права і які можливі наслідки для (етно)релігійного конфліктогенезу можуть мати такі відмінності? Наведіть приклади конкретних ісламських держав і покажіть зазначені наслідки для їх політичної системи констатованих відмінностей.

ПОЛІТИЧНИЙ ІСЛАМ І ЄВРОПЕЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

«...європейська колонізація, яка здійснювалось протягом століть, і стала тим «викликом», на який Ісламська цивілізація зараз відповідає так, як здатна відповісти. На нашу думку, ця «відповідь» включає багато аспектів, але зараз ми виділимо в ній тільки ті три аспекти, які важливі в контексті нашого дослідження.

Перша складова «відповіді» Ісламської цивілізації, - це поширення мусульманського населення на все нові і нові терени. Ще Освальд Шпенглер констатував, що для мусульманської нації «сутністю є існування, яке полягає у поширенні, яке відбувається в лихоманному темпі, який яскраво відрізняє цю культуру від усіх інших»... На сучасному етапі розвитку мусульманської цивілізації ця здатність реалізується в повній мірі.

Кожного року мусульмани прибувають у величезній кількості навіть на такі географічно та культурно далекі від них землі, як країни Північної Європи.

Другою складовою цією «відповіді» є надвисокі темпи зростання мусульманського населення. Достеменно невідомо кого буде більше серед цих мільйонів народжених у XXI столітті мусульман - воїнів чи мирних людей, але вже цілком ясно, що за демографічними показниками європейські нації у довгостроковій перспективі програють гонитву на виживання мусульманським народам, зокрема, тим віруючим в Аллаха емігрантам, які переїхали жити на європейський континент.

Статистично відомо, що показники народження дітей серед мусульманського населення Європи вище, ніж серед християнського населення Європи. Так, мусульмани у Європі в середньому народжують більше дітей, ніж християни. За цим показником перевершують християн як ті мусульмани, чії спільноти давно живуть в Європі, так і ті, які мігрували в Європу в останні роки.

Причому, статистичні дані вказують, що серед новітніх мусульман-емігрантів показники народження дітей значно вище, ніж у тих мусульман, громади яких традиційно проживають в Європі (наприклад, в Болгарії). Тобто в Європі майбутнє не за вихідцями зі «старих» європейських

мусульманських громад, а за вихідцями з теперішніх гарячих точок арабського світу.

Третя складова вищеназваної «відповіді» Ісламської цивілізації на «виклик» колонізації європейськими метрополіями - це хвиля насилля, яка не вщухає останні десятиліття. Це насилля відбувається, звісно, далеко не тільки щодо представників колишніх колонізаторів. Ісламський світ в особі багатьох своїх країн (хоча, звісно, не всіх) «воює» і сам з собою і зі значною кількістю оточуючих держав також.

На Заході вже звикли до сумних новин про те, що у мусульманських країнах кожного дня відбуваються жахливі події на кшталт терактів, війн, випадків масової різанини населення фанатиками. Раніше це сприймалося як щось таке, що відбувається далеко, однак зараз кордони ісламського світу разом з мігрантами переміщуються всередину Європи.

Мусульманські мігранти везуть с собою в Європу не тільки свої родини, але й свою долю, уявлення про те, як годиться жити, як варто ставитися до інших та свої уявлення про справедливість. Більшість цих мігрантів – це люди, які багато страждали та хочуть тільки миру і спокою, однак, серед них є й ті, хто є причиною їхніх страждань – люди, які вважають насилля своєю рідною стихією. Ці останні ідуть зовсім не для того, щоб мирно працювати.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Наведіть конкретні статистичні факти, які підтверджували б демографічну експансію мусульманського населення до країн Європи.
2. В чому полягають, на Вашу думку, ключові можливі причини етнополітичних конфліктів мусульманських народів із європейськими націями? Поміркуйте над зазначеними причинами, обравши для прикладу будь-яку європейську та одну мусульманську державу.
3. Проаналізуйте цивілізаційні протиріччя між ісламськими та європейськими державами на прикладі конфлікту у січні 2015 року у зв'язку із терористичним актом проти співробітників журналу «Charlie Hebdo@».

ПРАКТИКУМ 7.

ТЕМА ПРАКТИКУМУ: ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ²⁰

(6 ГОДИН).

БЛОК 1. ЕТНОПОЛІТИЧНЕ РОЗ'ЄДНАННЯ ТА ЙОГО ТИПИ

Завдання 1.1. Етнічне розмежування та згуртування. Ознайомтесь із текстовим уривком, дайте відповіді на запитання та згенеруйте відповідні коментарі.

У західній та й у вітчизняній етнополітології етнічна сфера людського життя часто характеризується добре відомим в астрономії терміном "пульсуючий Всесвіт". У цьому своєрідному Всесвіті "пульсація" відбувається у двох напрямках: з одного боку; йдуть процеси роз'єднання / дезінтеграції /, а з іншого - об'єднання / інтеграції / етнічностей, націй та держав. Отже, визнається існування двох аспектів, двох зрізів етносоціальної і етнополітичної історії людства.

Погоджуючись в основному з таким підходом, автор вважає за потрібне відзначити його певну поверховість і спрощеність. Адже прихильники згаданого підходу або не помічають, або ігнорують більш складний і різноманітний характер етнічних процесів. Етнічне життя набагато складніше

²⁰В блоках 1-2 для підготовки завдань автором використано матеріали навчальних посібників та дисертаційних досліджень, зокрема: Картунов О.В. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник. К.: ІЕУГП, 1999, стор.205-210; Гугнін Е.А. Теоретико-соціологічна рефлексія зовнішнього впливу на соціальні системи. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук, спеціальність 22.00.01 – теорія та історія соціології.- Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2021, стор.203-225. В блоці 3 використано матеріали з тексту дисертаційного дослідження, зокрема: Рахмайлов В.В. Політичний сепаратизм як феномен сучасного світу. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук, спеціальність 22.00.01 – теорія та історія соціології.- Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2015, стор.51-62.

й багатоманітніше. На нашу думку, воно у всякому разі не двовимірне - роз'єднання і об'єднання етнічних спільнот, а щонайменше - чотирьохвимірне: поряд із двома зазначеними процесами йдуть процеси етнічного розмежування /етнічної диференціації/ та етнічного згуртування /етнічної солідаризації/.

Про наявність цих процесів, їх об'єктивний характер і величезну значимість може свідчити той незаперечний факт, що ще у давні часи людина почала помічати свою схожість з одними і несхожість з іншими людьми за походженням, мовою, звичаями, традиціями, способом життя тощо. Водночас людина, з одного боку, ототожнювала себе із собі подібними та/чи її ототожнювали із її подібними /часто або на щастя, або на нещастя/, а з іншого - відмежовувались та/чи її відмежовували від несхожих на неї /знов таки або на щастя, або на нещастя/. Так чи приблизно так, на наш погляд, зароджувались процеси етнічного розмежування /диференціації/ та етнічного ототожнення /солідаризації, згуртування/.

І саме це, на погляд автора, наштовхнуло видатного американського дослідника Уільяма Самнера, на розробку і введення в науковий обіг поняття "ми-група" /we-group/ і "вони-група" /they-group/ або "інші групи" /other groups/. Говорячи про процеси етнічного розмежування та етнічного згуртування, варто, на нашу думку; зупинитись на їх деяких основних рисах і особливостях.

По-перше, ці процеси мають універсальний характер: вони відбувались і відбуваються в усі часи, серед усіх народів і на всіх континентах. Щодо майбутнього, то схоже, що вони відбуватимуться доти, доки існуватиме людство у його сучасному розумінні.

По-друге, зазначені процеси є хоч і суперечливими, але взаємопов'язаними і взаємозалежними. Вони збігаються у часі й просторі, у масштабах та швидкості. Етнічне розмежування та етнічне згуртування - це парні категорії. Вони становлять єдиний нерозривний процес: один процес просто не може відбуватися без іншого.

По-третє, згадані процеси загалом мають природний, об'єктивний характер. Проте, вони, як і вся етнічна сфера людського буття, найбільш вразливі й чутливі на впливи як внутрішніх, так і сторонніх політичних сил. Нарешті, процеси етнічної диференціації та етнічного згуртування не ведуть безпосередньо до етнічного роз'єднання або етнічного об'єднання. Вони лише готують ґрунт, створюють сприятливі умови для роз'єднавчих або об'єднавчих процесів.

Підтвердженням можуть служити процеси етнічного відродження або етнічного ренесансу, які сьогодні відбуваються в усіх поліетнічних країнах.

Як правило, процеси етнічного роз'єднання починаються з етнічної ідентифікації, тобто встановлення свого етнічного походження, що неодмінно призводить до пошуків свого етнічного коріння. Це сприяє накопиченню етнічного знання, зокрема відомостей про історичну долю свого етносу, його видатних героїв, реальні й міфічні події в його житті тощо. Часто цей процес західні вчені називають "рухом повернення до етнічної історії".

Подальший хід подій, за переконанням автора, залежатиме від надзвичайно багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників і з однаковим успіхом може розвиватись як у напрямі етнічного розподілу /дезінтеграції/, так і у напрямі етнічного об'єднання /інтеграції/. Все залежатиме головним чином від характеру і спрямування етнонаціональної політики, яку проводить та чи інша поліетнічна держава. Головне тут - зрозуміти, що пошуки етнічної ідентичності й намагання зберегти свою етнічну самобутність - процес об'єктивний, що вимагає глибокої поваги, розуміння і підтримки, і який буде посилюватись у майбутньому. А з іншого боку, що паралельно з етнодиференціюючим процесом йде процес згуртування й об'єднання етносів. А звідси - невідворотність конфлікту зазначених тенденцій, що є однією з рушійних сил суспільного розвитку, закономірності якого слід вивчати і використовувати при визначенні й проведенні етнонаціональної політики.

Слід відзначити, що етнороз'єднавчі та етнооб'єднавчі процеси завжди відігравали й відіграють надзвичайно важливу роль в долі окремих етносів і людства у цілому.

Етнічне роз'єднання або етнічний розподіл /етнічна дезінтеграція/- це процес, під час якого від попередньої етнічної спільноти відокремлюється, а точніше відпарощується інша спільнота, або коли перша поділяється на дві й більше частини, кожна з яких стає окремою самостійною етнічною спільнотою.

Етнологи й етносоціологи, як правило, виділяють три типи етнороз'єднавчих процесів : а) етнічна парціація; б) етнічна сепарація та в) етнічна дисперсизація.

Під **етнічною парціацією** (від англ. слова "partition" – розчленування) мається на увазі розподіл раніше єдиного етносу на декілька нових більш-менш рівних частин, жодна з яких не ототожнює себе із старим етносом /арабські народи, східні й західні бенгальці тощо/. Головною причиною

такого етнічного розподілу є політичне відокремлення, яке, в свою чергу, відбувається внаслідок розчленування етносу державними кордонами.

В етнополітології під **етнічною сепарацією** (від лат. "separatio" – розподіл) розуміється процес відокремлення від якогось етносу його певної частини, котра з часом перетворюється на новий самостійний етнос. Процес такого типу відбувається внаслідок:

а) переселення частини етносу за кордон;

б) її політико-державного та релігійного відокремлення від основного масиву етносу.

Хрестоматійними прикладами першого випадку можуть бути ісландці, фарерці, франкоканадці та ін. У другому випадку - це валлони, ельзасці, корсиканці тощо.

Під **етнічною дисперсизацією** (від лат. "dispersio" – розсіяння) мається на увазі відокремлення від первинного етносу окремих відносно невеликих груп. Подібний процес відбувається шляхом міграції, які мали місце у всі часи і у всіх народів.

Слід підкреслити, що етнічні роз'єднавчі процеси всіх типів найчастіше мали місце у прадавні й давні часи, а також у традиційному, доіндустріальному суспільстві. Саме тоді йшов інтенсивний процес розподілу племен і етносів, розселення людей по всій земній кулі.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Наведіть по одному прикладу етнічної парціації, сепарації та дисперсизації. Опишіть ключових акторів (ініціаторів/об'єктів впливу), причини та наслідки етнороз'єднуючих процесів. Результати представте у вигляді таблиці.

Таблиця 1.1.1.

Ключові актори (ініціатори/об'єкти впливу)	Причини етнороз'єднуючих процесів	Наслідки етнороз'єднуючих процесів

БЛОК 2. ЕТНІЧНА ПАРЦІАЦІЯ ТА СЕПАРАЦІЯ. ОБМЕЖЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ЗОВНІШНЬОГО ВПЛИВУ В ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТАХ

Завдання 2.1. Стратегії обмеження суверенітету та примусової етнополітичної парціації. Ознайомтесь із текстовим уривком, дайте відповіді на запитання та згенеруйте відповідні коментарі.

Суверенітет як характеристика владно-політичного життєустрою залежить не лише від спроможності соціуму до інституціонування держави як інструменту легітимного насильства щодо альтернативних акторів влади, але й від спроможності суспільства чинити культурний опір відповідним проектам культурного та медійного імперіалізму. Саме від такого опору залежить своєчасність модернізації цих суспільств і набуття ними стратегічних переваг в геополітичних, гео економічних та геокультурних змаганнях. За наявності вираженої резистентності щодо зовнішнього впливу на культурну ідентичність остання стає своєрідним «рятівним містком» для укріплення державності. Нестійка культурна ідентичність призводить до внутрішньої культурної колонізації, яка відбувається, перш за все, через релігійну та ідеологічну пропаганду. Зовнішній вплив як через першу, так і через другу набуває системних наслідків – примусового обмеження суверенітету.

Обмеження суверенітету як науковий концепт позначає передання частки владно-централізуючих функцій держави зовнішній інституції (агенту впливу), яким виступає уряд іншої країни (країн) або наднаціональний орган влади, наділений самостійністю в прийнятті рішень в установлених межах повноважень та/або має в своєму розпорядженні механізми контролю за дотриманням прийнятих в ході інтеграційного процесу зобов'язань.

Практики обмеження суверенітету можуть бути реалізованими в рамках двох стратегій: добровільної та примусової.

Добровільна стратегія обмеження суверенітету включає легітимне делегування частини суверенних соціальних функцій держави на користь наднаціональних інституцій. Подібна стратегія має на меті забезпечення глобалістичних проектів підвищення політичної транспарентності урядування, уніфікацію нормативно-правових регуляторів, підвищення якості соціального життя громадян, екологічної санації природного середовища і підвищення конкурентоспроможності національної економіки в глобальній економіці і реалізується, здебільшого, на основі соціального консенсусу із громадянським суспільством.

Стратегія примусового обмеження суверенітету застосовується на іллегітимних засадах одними агентами впливу щодо інших (наприклад,

окремих держав щодо інших держав, або міжнародних інституцій щодо групи держав чи однієї держави) з різними цілями (зміна соціально-політичного життєстрою, запобігання гуманітарним катастрофам (етноцидам, геноцидам), припинення діяльності терористичних або повстанських угруповань і т.п).

Основною ознакою стратегії добровільного обмеження суверенітету в міжнародних спільнотах легітимного типу утворення є застосування в них консенсуальних методів обмеження суверенних можливостей держав, зокрема інституційних та правових. Інституційно-правові механізми застосовуються від імені наднаціональної (наддержавної) інституції, яка має вищий порівняно з національною владою держави, делегований суверенітет, що дозволяє дає змогу їй виражати волю декількох макроспільнот в утворенні наддержавної макроспільноти.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Наведіть по 2 приклади добровільного обмеження суверенітету. Опишіть ключових акторів (ініціаторів/об'єктів впливу), технології обмеження суверенітету, причини та наслідки такого обмеження для обраних Вами випадків. Результати представте у вигляді таблиці.

Таблиця 2.1.1.

Ключові актори (ініціатори/об'єкти впливу)	Причини обмеження суверенітету	Технології обмеження суверенітету	Наслідки обмеження суверенітету

2. Наведіть по 2 приклади примусового обмеження суверенітету. Опишіть ключових акторів (ініціаторів/об'єктів впливу), технології обмеження суверенітету, причини та наслідки такого обмеження для обраних Вами випадків. Результати представте у вигляді таблиці.

Таблиця 2.1.2.

Ключові актори (ініціатори/об'єкти впливу)	Причини обмеження суверенітету	Технології обмеження суверенітету	Наслідки обмеження суверенітету

Завдання 2.2. Практики примусового обмеження суверенітету в етнополітичних конфліктах. Ознайомтесь із текстовим уривком, дайте відповіді на запитання та згенеруйте відповідні коментарі.

У дослідженнях різних авторів, які присвятили свої праці тематиці практик примусового обмеження суверенітету, вирізняють чотири типи конфліктів, які стали підставою для втручання у внутрішні справи держави і тривалого обмеження її суверенітету з боку інших держав або регіональних організацій. Критерієм типологізації є критерій генези таких конфліктів.

1 Йдеться, зокрема, про:

а) громадянські конфлікти в регіонах з культурно-(релігійно) гетерогенним та етнічно-гетерогенним населенням, які виникали в результаті зовні ініційованого або спонтанного розпаду мультиетнічних (мультиконфесійних) держав;

б) конфлікти, що виникли в результаті десуверенізації окремих територій держави з культурно-гомогенним населенням, сепарації зони конфлікту з подальшим поширенням в ній терористичних рухів;

в) конфлікти, що виникають в результаті застосування проти етноменшин репресій, геноцидів, етноцидів;

г) конфлікти, що виникли в результаті зовнішніх військових інтервенцій, ініційованих міжнародними інституціями (окремими державами або групами держав) задля демонтажу неприйняттого політичного режиму.

Конфлікти типу А і Б буде розглянуто спочатку, конфлікти В і Г – відповідно, наприкінці. Усі перераховані типи конфліктів реалізуються у зовнішньо-політичному вимірі і через своє походження та масштаби поширення створюють загрозу регіональній стабільності, поширення зовнішнього управління або девальвації соціально-нормативних регуляторів та інституційної дисфункціоналізації. Зазначене стає помітним в ситуаціях міжетнічних конфліктів, які, в більшості випадків, залишаються ізольованою політичною проблемою, що не переростає в насильство і тому не стає приводом для обмеження суверенітету.

А) Чинники зовнішнього впливу в конфліктах типу А.

Розпад Югославської федерації та проблема Косово. Дискусія навколо Косово тематизована навколо аналізу двох груп чинників: внутрішніх та зовнішніх. Прихильники теорій зовнішнього впливу на етнополітику, що споріднені з геополітичними концепціями кінця ХІХ -

першої половини ХХ ст., вважають зовнішнє втручання засадничим чинником конфлікту. Для них серби і албанці – лише інструменти супердержав, які зреалізовували і продовжують зреалізовувати на Балканах проекти своєї політичної гегемонії.

При цьому албанську меншину відносять до «всесвітнього католицького та/або мусульманського табору», який традиційно веде боротьбу проти православ'я, а сербів – до сателітів православної Росії, які є провідниками її зовнішньої політики взамін на широке покровительство з її боку. Отже, зазначений конфлікт, з соціологічної точки зору, може бути зрозумілим як конфлікт Орієнту та Окциденту в християнстві, як нестихаюча боротьба між католиками і православними, в яких перші використовують проти других мусульман та всіляко експлуатують ісламський чинник, – усе це можна інтерпретувати в руслі концепцій суспільства ризиків У. Бека.

Геополітична медіація великих держав в регіоні була лише одним з різновидів їх протиборства, що сприяло створенню замкненого кола конфліктів, нового циклу суперництва та ескалації міжконфесійних, етно-територіальних і міждержавних протиріч. Резони ідеологічної та юридичної легітимації супердержав кожна з сторін відшукувала в природному і державному праві, в особливостях етнокультурного профілю населення, в історично-сформованих лініях демаркації кордонів тощо.

Формами зовнішнього впливу в регіоні були дипломатична медіація, військові інтервенції задля односторонньої підтримки албанців або сербів, введення окупаційного режиму, втручання у боротьбу між націоналістичними та ліворадикальними рухами, економічні ембарго та санкції. Зовнішнє втручання призводило до різних наслідків, як дестабілізуючих та ескалаційних, так і до превентивних та мировстановлюючих, що залежало від інтересів держав-гегемонів.

Прихильники ендогенних теорій етноконфліктів вважають першопричинами складні взаємини албанців та сербів, що проживають тривалий час на одній території, в процесі модернізації, демократичного транзиту і національної самоідентифікації. Отже, сам конфлікт має не геополітичне, а етнокультурне походження. В той же час, йдеться про незавершену національно-територіальну сепарацію етно-спільнот, а з іншого боку – відсутність бажання з боку наддержав та їх військово-політичних альянсів втрачати союзників.

Зазначене призводить до односторонньої підтримки тієї чи іншої сторони конфлікту при невизнанні її права на самовизначення, що означає, з соціокультурної точки зору, невизнання права на автохтонну етнокультурну ідентичність. Сама політика нав'язування своїм «молодшим партнерам» культурно-чужорідних стратегій розвитку сприяє перетворенню еліт держав-гегемонів або міжнародних інституцій на співучасників локальних конфліктів та об'єкти маніпулювання місцевих націоналістичних рухів.

Водночас Сербія і Албанія, попри етнокультурні та етноконфесійні відмінності, мають і низку спільних соціальних проблем: перервану модернізацію, окупаційні періоди, техніко-економічну відсталість, залежність від міжнародних фінансових інституцій, невизначеність системи нормативно-правової регуляції, невизначеність культурної ідентичності еліт в проектах євроазійського/європейського/євроатлантичного векторів розвитку, застійне безробіття, системну корупцію і т.д.

Отже, Сербія і Албанія, за наявності зазначених відмінних рис, являють собою два подібних постсоціалістичних соціуми, які реалізують стратегії прискореної модернізації, переходу від егалітарно-планової економіки зрівняльного розподілу до ринкової моделі, від авторитаризму до демократії, від хибного космополітизму до національного самовизначення.

У регіоні за рахунок конкурування інтересів зовнішніх акторів та інституцій впливу актуалізується проблема типу майбутньої автономної спільноти, щодо якої буде реалізоване право на самовизначення. Йдеться про парадигму моноетніцизму, поліетніцизму/мультикультуралізму та парадигму громадянської національної спільноти. Суб'єктом самовизначення в Косово, з точки зору розвитку албанського етносу, є албанці, і тому вони, в уявленні політико-ідеологічного кластеру з мафіозних угруповань, сталіністів-ходжистів та націоналістів з «Баллі Комбатар» планують реалізувати іредентистський проект злиття з «Великою Албанією».

З точки зору Сербії, суб'єктом самовизначення є серби, які реалізовуватимуть свою іредентистську стратегію. Водночас, в Косово склалася змішана етнокультура косоварів, які можуть трансформуватися в змішаний субетнос та особливу етнополітичну одиницю. Зазначене потребує урахування мультикультурної моделі, яка, проте, є, радше, прозахідною та про-євроатлантичною, а тому викликає критику з боку прихильників моноетніцизму як з одного, так і з другого боку.

Таким чином, за рахунок зовнішнього військового втручання ЄС і НАТО вдалося зупинити війну всередині Югославії з подальшим переведенням міжетнічного конфлікту в латентну форму. Вона пов'язана із неадаптованістю албанців та сербів до стандартів побудови національної держави в поєднанні із поліетнічним суспільством. Побудова такої держави вимагала б зовсім іншої ідентичності, а отже, й іншої історії, оскільки йшлося б про відповідні реформаційні процеси, давно вже пережиті Європою.

Так чи інакше, але європейська макроідентичність набувалася суспільствами із домінуванням католицької конфесійності, що тяжіє до західного розуміння соціальної реальності. Албанці і серби представляють собою два етноси, один з яких є виражено православним (серби), а другий – змішаним (католицько-мусульманським, навіть якщо враховувати наявність в Албанії інших церков та конфесій).

Світорозуміння православних є конституюваним навколо ідеології сильної держави, яка організує церкву та надійно патронує її. Водночас, в ісламських суспільствах церква-громада є фактично злитою із державою, що веде, по суті, до неvirізнення світського сектору суспільства з теократичного. Сама по собі ідеологія «великої Албанії» є частиною панісламістської ідеології, що, як зазначає М. Туров, пов'язано із virізненням Албанії за релігійно-конфесійною ознакою, і зарученням, за рахунок цього, підтримкою всього ісламського світу. Разом з цим, Албанія набула вигідного для себе геополітичного та геокультурного позиціонування, отримавши підтримку ЄС.

Та сама невиокремленість світської частини соціальних інституцій з релігійних стосується і сербського суспільства. При цьому Сербія як суспільство поділяє ідеологію «руського мира» та панславізму, що цілком логічно в контексті постійного виконання Росією функції рятівника щодо сербів в ситуаціях соціально-історичних та релігійних криз.

Взаємна ворожнеча між албанцями та сербами перебуває не лише під зовнішнім впливом світської влади, але і релігійних інституцій: пантюркістської муллократії, з одного боку, та Ватикану і католицького пріорату – з іншого. При цьому рівень фанатичності ісламо-католиків є набагато вищим, аніж православних, отже конфліктогенна запеклість останніх за рахунок зазначеного чинника також зростає

Як зауважують дослідники, зокрема С.А. Романенко, «концептуальна помилка Заходу – США і країн ЄС, об'єднаних в НАТО, полягала в тому, що своєю опорою в боротьбі проти сербського націоналізму і авторитаризму вони стимулювали інший – албансько-косівський - націоналізм і авторитаризм. У результаті відбулося зіткнення двох авторитаризмів - іншої політичної культури не було ані у сербів, ані у косівських албанців (а також в албанців у самій Албанії) і два тероризми - державний і антидержавний. Потім і Сербія, і Косово вступили у важкий і суперечливий етап подолання авторитаризму і етнічної нетерпимості» [3, с.263-289].

Ця думка, при її правдивості, є спірною з декількох міркувань. Перше міркування стосується того, що позначені в порівняльній схемі авторитаризми та тероризми не є рівнозначними. Дослідники тут не беруть до уваги фактично відсутній у православному середовищі релігійний прозелітизм, з якого випливає ідеологічний фанатизм та політичний авторитаризм. Для того, щоб бути ідеологічно-фанатичним та політично-авторитарним, необхідно мати передісторію примусового навернення інших спільнот в свою віру, а також досвід функціонування відповідних інституцій (зокрема – інквізиції), який створює перевагу над супротивником на рівні власної фанатичності.

Православні серби не мали ані інквізиції, ані політичного авторитаризму. Їхня державність virізнялася нестабільністю саме через релігійно-культурні чинники. До цього треба додати також і те, що

європейські католики створили на Балканах вогнище ворожнечі по відношенню до сербів не лише з боку албанців, але і покатоличеної частини хорватів, якщо пригадати НХД періоду Павеліча.

Як хорватська, так і албанська пропаганда—основані на однаковій аргументації щодо расово-етнічної неповноцінності сербів, яка має західно-європейське походження. У сприйнятті як албанців, так і хорватів етнокультурний профіль сербів майже не відрізняється від профілю етнічних спільнот Мезоамерики та дикого Заходу.

І хоча в конституції Албанії немає жодної статті щодо офіційної ідеології, в колах націоналістів-радикалів, колишніх сталіністів-ходжистів, албанських організованих злочинних угруповань та неофашистів-комбатарів проект «Великої Албанії» є доволі популярним. Ідеологія підживлюється Туреччиною, яка чинить зовнішній вплив через поширення стереотипів «запізнілої нації» і нав'язування албанцям комплексу етнокультурної меншовартісності через запізний державо́генез.

При цьому албанців постійно порівнюють з іншими європейськими спільнотами не лише в аспекті пізнішого створення державності, але і вимушеного перебування в діаспорах. Адже близько 50% албанців мешкає поза межами Албанії, що створює також відповідне переживання релігійно-ідеологічної та етнокультурної приниженості.

Ватикан також намагався чинити зовнішній вплив на албанців за рахунок роздмухування ворожнечі проти сербів, але ініціативу перехопила Туреччина, яка розіграла ісламську карту в Албанії. Росія при цьому підтримувала Сербію доволі непослідовно, особливо якщо взяти до уваги кризову ситуацію в 1990-х, коли реалізувати підтримку було доволі проблематично. Адже в Росії були свої економічні та політичні проблеми, викликані стрімким зuboжінням населення та конфліктами між парламентською та президентською гілками влади. Через це добре захистити інтереси сербського панславізму не вдалося. Усе вищезазначене призвело до активації національної ідентичності албанців та стратегії агресивного позиціонування себе серед інших балканських етносів.

Б) Чинники зовнішнього впливу в конфліктах типу Б.

Конфлікт на Південному Сході України (Крим, т. зв. «ДНР/ЛНР»).

В Україні зовнішній вплив було реалізовано в ході так званої гібридної війни, яка розгорнулася у зв'язку із штучно створеною ситуацією конфлікту етнокультурних ідентичностей. Зазначений конфлікт розгорнувся на тлі подій 2014 року та реактивації пронаціональної мовної політики, з одного боку, та посиленням євроінтеграційного та євроатлантичного трендів у зовнішній політиці – з іншого. Разом з цим, політичними елітами не було враховано обставину мозаїчності та мультиетнічності культури регіонів України.

Також треба взяти до уваги і ту обставину, що на етнічних територіях автохтонного українства радянська влада проводила етнополітику штучного

зросійщення з метою «убезпечення від українського анархізму та націоналізму». Українці як титульний етнос не просто не вписувалися в штучно створену ідеологію «загальнонародної держави» радянського зразка. Вони були ментально незручними саме через відповідну прихильність до компромісів та розвинене тактичне мислення, яке давало їм змогу призвичаюватися до обставин та приховувати своє негативне ставлення до комуністичного режиму.

Ці ментальні особливості створювали українцям репутацію «невірних васалів» в інтернаціональній комуністичній імперії, що вмотивовувало, з одного боку, до постійного зачищення українських еліт шляхом їх часткової доместикації (змосковщення та зросійщення, фактичного переміщення до Росії через підкуп, створення зручніших умов і т.п.), а з іншого боку – до відповідної демографічної політики участі українців в різноманітних авантюрних проектах радянської влади, починаючи від освоєння казахських степів і закінчуючи великими будівництвами на кшталт Байкало-Амурської магістралі тощо.

Спрямованого зросійщення зазнавало також населення Донецької та Луганської областей, що посилювалося інструментами пропаганди. Російська пропаганда навіювала ностальгійні фантазії про «велике радянське минуле гірняцьких регіонів», граючи на меншовартісності місцевого населення (що було неважко зробити на тлі економічної депресивності та складної криміногенної ситуації).

Синдром етнокультурної меншовартісності почав загострюватися опісля отримання перемоги на президентських виборах 2010 року Партією Регіонів із президентом В. Януковичем. Сам В. Янукович фактично перетворився на заручника імпортованих військових еліт з РФ, за сприяння якої було призначено голову СБУ, голову зовнішньої розвідки, міністра оборони та внутрішніх справ.

Імпортування військових еліт (представники яких мали не лише російське походження, але і російське громадянство) зіштовхнулося із паралельно зростаючими агентами зовнішнього впливу, які насаджувалися країнами ЄС. Йдеться про різноманітні громадські антикорупційні організації, вищі навчальні заклади, значну частину ЗМІ, які, при їх проолігархічності, негативно сприймали відверто проросійську орієнтованість Януковича.

Російські ЗМІ масовано обробляли населення Криму, Донецької та Луганської областей, спрямовано нагнітаючи іредентистські фантазії щодо об'єднання з РФ як «історичною батьківщиною». При цьому активно експлуатувалися певним чином відфреймовані історичні факти, про те, що М. Хрущов і компартійне Політбюро начебто «подарували» Крим Україні, а Донецьку та Луганську області було штучно приєднано до УРСР в період індустріалізації.

Ці необґрунтовані твердження знайшли сприятливий ґрунт на тлі активації відповідних іредентистських інформаційних хвиль в західних областях України, які, через близькість польського, угорського та австрійського прикордоння перебували і продовжують перебувати в орбіті трансграничного впливу польської, австрійської, угорської культурних ідентичностей.

Отже, непоміркована етнополітика центральних еліт, мультикультурна структура системи, наявність культурно-гетерогенних територій, боротьба різновекторно-позиціонованих агентів зовнішнього впливу (проевроазійських та проєвропейських) створили передумови для відкритої російської воєнної агресії 2014 р., яка підживлювала й підживлює регіональні суверенітети та неприйняття відповідними регіонами «нацистсько-бандерівського путчу», що й нині російська пропаганда подає як «державний переворот».

В обох лініях культурного, політичного та військового впливу як Росія, так і суспільства ЄС продовжують розгортання своїх стратегій медійного та культурного імперіалізму, які є частинами відповідних проектів колоніального емісаріату та зовнішнього управління Україною через дистанційно-керовані уряди або ж безпосередньо через колоніальну адміністрацію, кооптовану до національних еліт (за білоруським зразком).

В) Чинники зовнішнього впливу в конфліктах типу В. Вірменоциди та конфлікт в Нагірному Карабаху.

Далі буде розглянуто чинники зовнішнього впливу в конфліктах, змістом яких є репресія конкуруючих етноменшин та безпосереднє втручання в політичну боротьбу різних угруповань іншого суспільства з метою вплинути на курс його формування та розвитку. Прикладами таких конфліктів є вірменоциди та проблема Нагірного Карабаху в сучасному вигляді та Афганська війна, спричинена вторгненням військового контингенту радянської армії та втручанням радянського режиму в боротьбу між афганськими «лібералами-націоналістами», ліворадикальними огрупованнями та ісламістами.

Зовнішнє обмеження суверенітету будь-якої держави відбивається на загальному курсі розвитку будь-якого суспільства і буває спричиненим акторами, зацікавленими у нав'язуванні відповідної спрямованості його розвитку.

Таке нав'язування часто має місце через вузлові протиріччя, які виникають через культурну неконкурентоспроможність державоутворюючих етнічних спільнот щодо етнічних меншин, що створює передумови для етнофобій та етноагресій різної генези. Також обмеження суверенітету відбуваються під впливом нав'язливої медіації потужніших акторів геополітики, зацікавлених у штучному створенні суспільства-сателіта. Таке створення має місце шляхом нав'язування власної медіації державами-

домінантами в політичних суперечках різних соціальних груп в суспільствах, що переживають процес модернізації та мають нестійку ідентичність.

Йдеться про суспільства радянського альянсу із моноідеологією атеїзму та марксизму-ленінізму, однопартійною системою, плановою економікою та всебічною цензурою, одержавленою системою соціалізації, з одного боку, та суспільства англо-саксонської ідентичності із лібералізмом, релігійним плюралізмом, ринковою економікою та приватизованим сектором соціалізації та патронажу – з іншого. Обидва альянси діяли не в інтересах суверенітету Афганістану, а в інтересах здобуття регіонального домінування шляхом заохочення як однієї сторони (націоналістів та ісламістів), так і іншої (афганських соціалістів та комуністів).

Два блоки змогли отримати варлорджистське суспільство, яке і понині, в аспекті соціального часу, перебуває в пом'якшеному середньовіччі. Вірменоциди і понині залишаються частиною актуальної фази територіального конфлікту між Вірменією та Азербайджаном, еліти яких перебувають під впливом зовнішніх центрів влади – РФ та Туреччини.

У вірменоцидах провідним чинником конфлікту можна вважати «незаслужену» з точки зору турок-османів як титульного етносу, гегемонію вірменів як освіченішого і просунутішого етносу, який створив одну із найрозвиненіших в період XVIII-XIX століття культур із архітектурою, ремеслами, торгівлею. Така розвиненість стала предметом заздрості з боку османів як політичних домінантх мультиетнічної імперії та набула значення триггеру для подальших етнічних репресій з метою усунення конкурентів.

Вірменоциди як етнополітична практика Османської імперії було розпочато і виконано в декілька етапів в ХХ ст.: (1914-1915, 1915, 1915-1918 рр.). Вони включали здійснення депортацій та пряме фізичне знищення західних вірмен, а також їх примусову ісламізацію. Паралельно тривали військові походи османів на Східну Вірменію. Вірменоцидами керувала спеціально створена націоналістична організація, яка здійснювала організацію та координування масових вбивств вірменів.

Особливістю вірменських геноцидів було намагання вірменів підтримувати то прихильників османізму, то турецьку націоналістичну партію Іттіхад, що, попервах відображало прагнення знайти компроміс між двома типами суспільств: етноцентричним та національно-державним. Взагалі вірменська громада у виборі між двома прихильними сторонами до певного періоду (створення власної націонал-радикальної партії «Дашнакцутюн») фактично не доходила до послідовного націоналізму, намагаючись визначитись із етнополітикою турків як державоутворюючого етносу.

У самій Туреччині опісля революції 1908 року ситуація із власною ідентичністю залишалася більш ніж незрозумілою. З одного боку, Іттіхад підтримувала конституціоналізм, який передбачав етнокультурну автономію для всіх етноспільнот Османської Імперії, з другого – етнополітика Іттіхаду

виявилася не менш етноцентричною, аніж етнополітика поваленого ними монархічного режиму.

Вірменоциди формально було розпочато з причин підозри вірменів в шпигунстві на користь Росії на початку Першої світової війни. Реальними причинами ненависті до вірменів з боку турків можна вважати культурну нерозвиненість останніх та звичайну заздрість до збагачення вірменів із їх розвиненим комерційним мисленням. Вірмени як етнос із торговельними здібностями демонстрував туркам-османам небачену ними динаміку збагачення. До того ж, вірмени перевершували ісламітів-турків рівнем розвитку духовної культури, ремесел, а також в будівництві великих міст, культовій архітектурі.

Під час Першої світової війни геноцид було здійснено під приводом мобілізації вірменських чоловіків у віці від 18 до 45 років, 60 тис. яких було розстріляно. Програш в перший рік війни та перемоги росіян спонукали турок до жорстокої різанини вірменів. Скориставшись надзвичайною ситуацією, в 1915 р. було здійснено геноцид щодо мешканців Західної Вірменії, яких було оголошено «російськими агентами» та «ворогами імперії». Шляхом різанини та розстрілів знищено 1,5 млн. осіб. Лише небагатьом вдалося врятуватися втечею.

Фактично вірмени були примусово виселені зі своєї історичної території. Більша частина біженців змушена була, втікаючи від нещадної масової різанини і висилок, селитися на російській території, частково - в Персії та Месопотамії. Таким чином, малоазійську територію було «зачищено» від вірменів з мотивів етнополітичного домінування над ними. Складовою частиною історії зазначених геноцидів, які приводилися з 90-х р. XIX ст. було й те, що турки ініціювали участь в етнічних чистках щодо вірменів представників інших етнічних спільнот, зокрема курдів та черкесів.

Частково проблема етнічного самозбереження вірмен була вирішена спочатку під протекторатом Російської імперії, а трохи згодом –Радянського Союзу. Фактично з 1 млн/ 651 тис. вірменського населення Туреччини царська влада врятувала близько 375 тис. (23%). У Російській імперії вірмени отримали захист від агресії мусульманських держав, перш за все - від Туреччини та Ірану. Водночас, територіальний вузол конфлікту було створено на території Нагірного Карабаху.

Зазначену територію, згідно із рішенням Паризької мирної конференції, було тимчасово передано Азербайджану. При цьому угода не змінювала територіальний статус Нагірного Карабаху, який, як і раніше, залишався самостійною політичною одиницею. На початку 1920 р. до кордону Нагірного Карабаху підійшли великі з'єднання регулярної армії і безліч іррегулярних з'єднань Азербайджану. Перед Національною радою Карабаху було оприлюднено ультиматум про негайне і остаточне приєднання Карабаху до Азербайджану. Національна рада відкинула цю вимогу,

наслідком чого стали бойові дії проти Карабаху та знищення турецько-азербайджанськими військами понад 20 тис. вірмен.

Подальше включення Нагірного Карабаху до складу Азербайджанської РСР із обласним центром в м. Степанакерті створило умови для перетворення території на анклав неперервних міжетнічних суперечностей. При цьому упродовж сорока років (1930-1977 рр.) центральні органи влади СРСР відхиляли всі проекти ретериторіалізації Карабаху. Загострення конфлікту відбулося в період перебудови, коли міжтериторіальні суперечності Вірменії та Азербайджану набули вираження в новому циклі звернень до республіканських рад із вимогами позитивного вирішення проблеми Нагірного Карабаху на користь Вірменії.

Логічним завершенням цієї актуалізації стали міжетнічні погроми з боку Азербайджану та військова мобілізація з боку Вірменії, з метою протидіяти етнічним чисткам. Зрозуміло, що і в цих, і в попередніх циклах загострень брали участь дві сторони: СРСР та Туреччина, яка формувала собі політичний капітал для вступу до ЄС за рахунок розхитування комуністичного режиму.

Конфлікт з обмеження територіального суверенітету під зовнішнім впливом РФ і Туреччини перейшов у військову фазу в 1992 році, коли Вірменія створила власні збройні сили, не покладаючись, як це відбувалося до зазначеного періоду, на добровольчі батальйони бойовиків Нагірного Карабаху за участю вірменських волонтерів. У результаті короткочасної війни 1992-1993 рр. перемога дісталася Вірменії, проте без остаточного вирішення спірного питання щодо території.

Отримання незалежності Нагірним Карабахом не означатиме повної деескалації конфлікту, оскільки Азербайджан як частина пантюркістського проекту в Закавказзі, спираючись на турецьку підтримку, буде намагатися повернути втрачені території під свій контроль. При цьому інтереси власне автохтонного населення Нагірного Карабаху не є пріоритетними ні для вірменської, ні для азербайджанської сторони, ні для кураторів зовнішніх центрів влади.

Обмеження суверенітету Карабаху як проект спільної території пропонували Росія і Туреччина, які пропонували варіанти знаходження компромісу, який би убезпечив суверенітет Азербайджану, з одного боку, та надав гарантії місцевому населенню щодо недопущення етнічних чисток в майбутньому – з іншого. бoku. Водночас збереження Азербайджаном територіального суверенітету над Карабахом при отриманні останнім фактичної незалежності є несумісним із інтересами Вірменії.

Ці інтереси стосуються визнання Туреччиною вірменського холокосту та включення в порядок денний міжнародних організацій питання про репарації жертвам етноцидів ХІХ–ХХ ст., здійснених як безпосередньо Туреччиною, так і іншими етнічними меншинами під її проводом щодо вірмен.

Але нинішнє політичне керівництво Туреччини добре усвідомлює значення самого факту визнання вірменського холокосту, по-перше, для майбутньої євроінтеграції Туреччини, яка майже 30 років претендує на членство в ЄС; по-друге, йдеться про втрату Туреччиною конституційної легітимності європейської держави, організованої за національно-територіальною ознакою. Адже для такої держави сам факт геноциду означає скочування до середньовічного рівня етноцентризму та визнання несумісності власної ідеології із європейськими цінностями.

В 2020 році відбувалося відновлення багаторічного конфлікту між Вірменією і Азербайджаном, що виявилось у зіткненнях, в яких брала участь важка артилерія і безпілотники. Мала місце загибель кількох військовослужбовців і цивільних осіб, а також руйнування інфраструктури в прикордонному регіоні. Вірменські сили встановили маріонетковий режим в Нагірному Карабасі, намагаючись представити його як незалежну державу, але довгостроковою метою було включення цієї "республіки" до складу Республіки Вірменія²¹.

Як відзначає в своєму матеріалі Р. Гусейнов, «Нагірний Карабах - це азербайджанський Донбас. Чорна діра в серці Євразії, яка не підпадає під дію міжнародного права і може бути легко використаною для транснаціональної незаконної і злочинної діяльності»²².

Факт прямого нападу на Вірменію, члена Організації Договору про Колективну Безпеку (ОДКБ), поза зоною окупації вочевидь не вписується в довгострокову стратегію Азербайджану. Єдиною метою Азербайджану, яка виправдовує застосування сили, є повернення контролю над окупованими територіями. Це робить очевидним напрямом наступу територію Нагірного Карабаху і прилеглих районів, які складають загально визнану частину Азербайджану і не підпадають під юрисдикцію ОДКБ, роблячи мало ймовірним пряме військове втручання будь-якої третьої сторони²³.

Г) Чинники зовнішнього впливу в конфліктах типу Г. Афганська війна.

В Афганській війні зовнішній вплив виявився у втручанні в процеси конституювання політичної влади на тлі невдалих попередніх спроб упокорити афганське суспільство шляхом прямих завоювань. При цьому вузловими протиріччями стали не стільки протиріччя самого афганського суспільства, скільки наддержав-гегемонів із діаметрально протилежними

²¹Р. Гусейнов. Вірмено-азербайджанський конфлікт: що відбувається зараз?.- Українська правда, 15.07.2020.- Електронний ресурс.- Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/07/15/7259469/>

²²Р. Гусейнов. Вірмено-азербайджанський конфлікт: що відбувається зараз?.- Українська правда, 15.07.2020.- Електронний ресурс.- Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/07/15/7259469/>

²³Р. Гусейнов. Вірмено-азербайджанський конфлікт: що відбувається зараз?.- Українська правда, 15.07.2020.- Електронний ресурс.- Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/07/15/7259469/>

ідеологічними цінностями, макросоціальними ідентичностями та сценаріями розвитку соціальних інституцій.

Ключовим чинником зовнішнього впливу на Афганістан в розгортанні Афганської війни став геополітичний тиск з боку радянського та євроамериканського блоків. Цей тиск здійснювався засобами зовнішньополітичної пропаганди, культурної дипломатії, освітнього медіаімперіалізму. Саме втручання стало продовженням того, що політологи та історики називали «Великою грою» як сценарієм протиборства Російської імперії (і СРСР як її історичного продовжувача) та англо-саксонських держав за геополітичну, гео економічну та геокультурну гегемонію в Південній та Центральній Азії.

Афганська монархія не задовольнила потребу афганського суспільства в модернізації. Саме суспільство перебувало фактично на стадії середньовіччя з усіма притаманними йому ознаками: бідністю, соціальною поляризованістю, техніко-економічною відсталістю, міжконфесійними конфліктами та варлорджизмом. Стартером конфлікту в Афганістані між двома полюсами сили (радянським та англо-саксонським) стали сепаратні переговори про монархічних та про націоналістичних владних еліт із зовнішніми центрами влади та координація з ними внутрішньої політики держави.

Спочатку Радянський Союз здійснював зовнішній вплив на стороні монархічних еліт, а згодом – через маріонеткову Народно-демократичну партію Афганістану. Націоналістичні еліти, представлені ісламістами Дауда, ~~нерешуче~~ скористалися підтримкою лівих, вступивши з ними в політичний альянс опісля перевороту 1973 року.

Цим республіканці-ісламісти увійшли в протиріччя із радикальними націоналістами, які оголосили про джихад проти республіканського уряду. Тоді вони вдалися до реверсу на 180 градусів в бік ісламського світу. Колишнє загравання з лівими змінилося політикою видалення радянських радників та кураторів за межі Афганістану та переорієнтацією курсу розвитку суспільства на Іран і Саудівську Аравію [4, с.63-88].

Хитання Дауда стали, по суті, наслідком невизначеності/фрагментованості культурної ідентичності Афганістану як простору протиборства між росіянами та англійцями. Республіканський уряд фактично не міг визначитися між трьома векторами модернізації і, відповідно, трьома її курсами: 1) європейським; 2) радянським; 3) арабо-ісламським.

Тривимірність афганської ідентичності та тривекторність модернізації стали одним із ключових чинників розгортання війни. Доки афганська монархія, при всій невирішеності внутрішньо-соціальних проблем, утримувала нейтральний культурний, політичний та економічний суверенітет, суспільство, навіть за наявності гострих протиріч, перебувало в

стані миру. Війну було розпочато внаслідок медіації зовнішніх центрів влади, з якими розпочав переговори республіканський уряд.

Суспільство опинилося в пастці модернізації. З одного боку, Афганістану було вигідним підтримання відносин добросусідства і співробітництва з прорадянським блоком під очільництвом СРСР, з іншого – бажу, республіканський уряд спробував не дистанціюватись від європейско-євроатлантичного блоку.

Вагання між двома ідентичностями при периферизуванні третьої (автентично-ісламської) розв'язувало руки антикомуністичним колам Заходу, та підігрівало антиімперіалістичні та антисіоністські настрої. Всі три сторони (ліва, прозахідна та радикально-ісламістська) зійшлися в непримиренному конфлікті ідентичностей – в Афганській війні.

Велика Британія розгорнула нову хвилю інформаційних експансій в Афганістані, послуговуючись доволі старими пропагандистськими кліше на кшталт «російський ведмідь рветься до Індійського океану», «загроза незалежності Афганістану йде з півночі», «Совіти воліють перетворити Афганістан на свого сателіта», «Радянський Союз надає Афганістану недостатню допомогу і несе відповідальність за його відсталість», «Порятунок Афганістану від вікової відсталості можливий тільки на шляхах всебічної співпраці з Заходом», стратегічний план Москви – «інтегрувати Афганістан до складу СРСР (фактично, зробити з нього 16-ту республіку).

Вторгнення у грудні 1979 р. обмеженого контингенту радянських військ до Афганістану в ЗМІ представили як небезпечний прецедент «світової комуністичної експансії» в східні суспільства та загрозу консервативно-клерикальним цінностям ісламу.

Отже, запеклість та велику кількість жертв в Афганській війні зумовило втручання наддержав, в першу чергу Радянського Союзу, Великої Британії та США у внутрішньополітичну боротьбу, яка розгорнулася в афганському суспільстві. Придушення висхідної арабо-ісламської ідентичності афганського суспільства та спроби зовнішніх центрів влади нав'язати йому власний курс модернізації спричинили громадянський конфлікт та подальшу громадянську війну, яка стала лише приводом для військової інтервенції СРСР.

Втручання у внутрішні справи сусідньої держави в формі пропаганди, культурної дипломатії, радництва та прямої фінансової підтримки ще до введення в Афганістан радянських військ не сприяли встановленню соціального консенсусу. При цьому кожна сторона керувалася власними геополітичними вигодами. Радянські можновладці не усвідомлювали реальної соціальної картини громадянського конфлікту 1978 року в Кабулі та не могли прогнозувати його можливі наслідки.

Англо-американський геополітичний альянс «зіграв» на повному ігноруванні радянською стороною культурно-релігійних та національних особливостей афганського суспільства, сформувавши опозицію з

мусульманського духовенства, яке має величезний вплив на вірян. Про-ісламістська опозиція в подальшому спиралася на допомогу ряду мусульманських і західних держав, лівацька частина виявилася «імпортованою», а тому набула статусу окупанта, який примусово обмежував суверенітет Афганістану. Отже, тривале ігнорування релігійної ідентичності є характерною рисою конфліктів типу «Г».

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Підберіть по одному прикладу етнополітичних конфліктів, які відповідали б типам а, б, в, г, крім тих, які описані вище, та здійсніть їх аналіз за подібним зразком.

БЛОК 3. СЕПАРАТИСТСЬКІ РУХИ В ЕТНОРОЗ'ЄДНУЮЧИХ ПРОЦЕСАХ

3.1. Типи сепаратистських рухів. Ознайомтесь із текстовим уривком, дайте відповіді на запитання та згенеруйте відповідні коментарі.

Перш ніж перейти до розгляду регіональних моделей сепаратизму, варто проаналізувати типи сепаратистських рухів. Ними є *автономізм*, *сецесіонізм* та *іредентизм*.

Автономізм - сукупність ліво-радикальних соціально-політичних рухів та теорій (від др.грецьк.: *Αὐτός* - («сам») і *νόμος* - («закон»)), змістом яких виступає обґрунтування проєктів утворення вільних територіальних просторів як альтернативи централізованим моделям здійснення влади. Автономістські рухи утворюють мережу так званих «affinity groups», які створюють, незалежно від існуючого державного ладу, автономний територіальний простір. В переважній більшості вони віддають перевагу антиавторитарним, соціал-революційним і близьким до анархізму настановам.

Враховуючи те, що анархізм заперечує будь-яку владу і соціальну стратифікацію (яка виражається в тих чи інших соціальних ієрархіях), логічно припустити також заперечення ним відповідної реалістичної моделі соціального життєстрою. Йдеться про утопічну модель, в розгортанні якої можуть приймати участь соціальні групи з числа маргіналів та декласованих елементів, включаючи угруповання кримінального світу (мафії та організовані злочинні групи).

Автономізм може носити і зовні-інспірований характер, навіть і тоді, коли на території держави переважає соціальна однорідність або ж подібність, та переходити в штучні форми ірредентизму.

Сецесіонізм (лат. *secessio*) - сукупність соціально-політичних рухів та теорій, змістом яких виступає обґрунтування проектів виходу зі складу держави (як правило федеративної) якоїсь з її частин (як правило, суб'єкта федерації).

Право на сецесію може визнаватися або не визнаватися на рівні Конституції держави, з якої відбувається вихід (наприклад, Конституцій СРСР 1924, 1936 і 1977 років, або Конституція СФРЮ). У другому випадку при спробах сецесії виникає правове питання про застосовність принципу територіальної цілісності держави або права народу на самовизначення (міжнародне право, безумовно, віддає пріоритет праву на самовизначення в разі колоній).

Ірредентизм (від італ. "irredento" - «неспокутувана», «незвільнена») генетично походить від націоналістичного руху в Італії кінця ХІХ - початку ХХ століть, спрямованого на приєднання до Італії прикордонних територій Австро -Угорщини з італійським населенням - Трієсти, Трентіно та інших.

В політичних науках термін «іредентизм» використовується для позначення політики держави, партії чи політичного руху за об'єднання народу, нації та етносу в рамках єдиної держави [Вольтман, 2000, с.82]. Іредентизм знаходить вираження в етнічній мобілізації, за умов якої порушується питання про возз'єднання території, на якій проживає іредента (частина певної етнічної спільноти), з титульною державою, в якій етнос іреденти вже є титульним.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Висловіть власні міркування та аргументи на їх користь на предмет того, до якого типу сепаратизму можна віднести процеси, що відбувалися на Донбасі, починаючи з 2014 року.
2. Послугуючись матеріалами з відкритих джерел або джерелами, наданими викладачем, визначте тип сепаратизму в Північній Ірландії та наведіть аргументи на користь обраного Вами варіанту.

Завдання 3.2. Обґрунтування профільної типологічної моделі чинників сепаратизму. Ознайомтесь із текстовим уривком, дайте відповіді на запитання та згенеруйте відповідні коментарі.

На думку автора, в основу профільної моделі може бути покладено 4 групи критеріїв:

- 1) чинники-детермінанти виникнення сепаратистських рухів;
- 2) соціальні актори-ініціатори сепаратизму;
- 3) соціальні технології та сценарії розгортання сепаратистських рухів;
- 4) системні наслідки сепаратистського руху (рухів) для суспільства.

Перед побудовою моделі розглянемо ці чотири групи чинників.

1) Чинники-детермінанти виникнення сепаратистських рухів. До цих чинників відносяться соціальні процеси та події, які виступають свого роду триггерами сепаратизму в тих чи інших типах суспільств. Вище було доведено положення, згідно з яким *1 генералізованою детермінантою сепаратизму виступає та чи інша форма ексклюзії та дискримінації етнічної ідентичності в складі поліетнічних соціумів.* З цим положенням важко не погодитись в аспекті розгляду конструктивістських та структурно-функціоналістських інтерпретацій сепаратизму. Водночас ексклюзія та дискримінація можуть стосуватись як мінімум чотирьох груп чинників, до яких можна віднести *релігійно-ідеологічні, ментально-мовно-культурні, соціально-економічні та політичні чинники.*

Ексклюзія та дискримінація за релігійно-ідеологічною ознакою може стосуватись розбіжностей в релігійних ідентичностях та ідентифікаціях, які виникають на ґрунті відповідних автохтонних характеристик етносу/субетносу та/або рецепцій або ж ззовні-індукованих соціальних процесів, які призводять до кризи та ерозії цієї ідентичності. Сепаратизм, який виникає на цьому ґрунті, має релігійне походження і відповідну йому клерикально-фундаменталістську наповненість, яка маніфестує прагнення відповідної етнічної одиниці до відновлення висхідної етнічної ідентичності в заданих кордонах, а отже, визначає в якості провідних соціальних акторів-ініціаторів цього процесу священство та клерикальну інтелігенцію.

Ментально-мовно-культурні чинники та ексклюзія/дискримінація за цією ознакою можуть стосуватись відносин, в яких має місце ігнорування/репресія особливостей етнічного (національного) характеру, мови та культурних особливостей субетносів з боку титульного державоутворюючого етносу. Таке ігнорування може впливати як із відповідних стратегій етнополітики етносів-гегемонів щодо субетносів, так і з конкретних кризових ситуацій, де у випадку проявів тенденцій до сепарації етносу гегемону доводиться вдаватись до застосування тих чи інших

технологій владного централізуючого насильства/примусу щодо суб'єктів-ініціаторів сепаратистських рухів.

Соціально-економічні чинники впливають із розбіжностей соціальної структури етносів та субетносів та відповідних їм типів економічних систем (аграрної, індустріальної, інформаційної економіки, первісно-общинних економічних життєстроїв). Регіональний поділ територій поліетнічних держав часто відбувається за ознакою соціально-стратифікаційних профілів, які стосуються розбіжностей між системоутворювальними соціальними групами відповідних етносів та субетносів та відповідних їм ідентичностей та ідентифікацій. Так, в англо-саксонській моделі сепаратизму соціально-економічні розбіжностями між ірландським етносом та англійцями як титульною етнічною групою стосувались передусім розбіжностей між системоутворювальними соціальними групами, якими у англійців були ленд-лорди в особі спадкової аристократії та фінансово-промислові олігархії; з іншого боку, ірландці були представленими переважно селянством із відповідним типом аграрного економічного відтворення.

Політичні чинники стосуються перерозподілу влади між центром та регіонами, який може відбуватися із порушенням збалансованості, що спричиняє зростання нерівності, відчуження від влади, делегітимізації політичного режиму центру із відповідними проектами щодо відокремлення етнічних субодиниць від етнічної цілісності. На думку автора цього дослідження, політичні чинники найчастіше стосуються закріплення результатів відповідної релігійно-ідеологічної, ментально-мовно-культурної та соціально-економічної ексклюзії та дискримінації.

2) Соціальні актори-ініціатори сепаратизму. До соціальних акторів сепаратистських рухів в різних суспільствах можуть відноситися соціальні групи з різною ідентичністю та ідентифікацією. Так, за умови соціально-економічного сепаратизму ініціатором руху може виступати буржуазія (міські підприємці), за умови клерикального сепаратизму - священство та інтелігенція, за умови політичного сепаратизму - представники середнього класу, військової групи (мілітократії, себто, верхівки військових). Зрозуміло, що зазначені соціальні групи можуть утворювати одне з одною соціальні альянси того чи іншого ступеня постійності або тимчасовості. Утворені альянси визначають напрямки розгортання сепаратистської активності та співвідношення в ній тих чи інших компонент технологій боротьби сепаратистського огруповання із групами-гегемонами та сценарії сепарації в складі етнодержавної спільноти.

3) Зміст і спрямованість сепаратистського руху. Змістовні характеристики сепаратистського руху визначаються змістом відповідної

релігії, політичної філософії, ідеології, яка стає змістоутворюючою щодо скеровування сепаратистської активності і маніфестується у відповідних програмних документах, як-от, трактатах, програмах політичних партій, статутах громадських організацій і т.п. Саме ці релігії, філософії та ідеології презентують відповідну ідентичність, даючи їй легітимне підґрунтя для політичної, соціально-економічної або лінгво-ментальної сепарації.

4) Соціальні технології та сценарії розгортання сепаратистських рухів. Означені елементи залежать як від детермінант, так і від соціальних акторів-ініціаторів сепаратизму. В якості технологій сепарації можуть використовуватись національно-визвольна війна, збройний переворот, мафіозний та політичний тероризм, акції громадського протесту та плебісцити та інші способи досягнення акторами-ініціаторами сепаратистських рухів їхніх цілей.

Технології застосовуються акторами-ініціаторами в рамках сценаріїв, які впливають із стратифікаційних профілів політичних соціумів та особливостей груп-гегемонів. Так, в Італії сепаратистські рухи на півдні країни ініціювались мафіозними групами, які використовували для досягнення власних цілей ліворадикальні політичні партії та священство, які артикулювали сепаратистські гасла і провакували соціальні низи (селянство та маргінез) на участь в сепаратистських рухах. В Іспанії ініціативу щодо військового перевороту було взято на себе мілітократією, яка розгорнула процес фашизації суспільства та придушення баскського сепаратизму під патріотичними гаслами.

5) Системні наслідки сепаратистського руху (рухів) для суспільства. До системних наслідків можна віднести зміну національно-територіального устрою, отримання відповідних можливостей представництва етнічної ідентичності в культурному просторі та органах влади, розширення соціоекономічних можливостей, подальшу ескалацію конфлікту із його переходом від ситуаційного до застійного перебігу тощо.

Представлені критерії можна представити у вигляді таблиці, яка ілюстративним чином дасть можливість уявити різнопрофільні комбінації в складі сепаратистських рухів.

Таблиця 3.1.1. Профільна типологічна модель сепаратистських рухів

<i>Критерії диференціації сепаратистських рухів</i>	<i>Іберійські моделі сепаратизму</i>	<i>Сепаратистські рухи в країнах англо-саксонської</i>	<i>Сепаратистські рухи в країнах Азії та Близького</i>	<i>Сепаратистські рухи в країнах пострадянськ</i>
---	--------------------------------------	--	--	---

		<i>цивілізації</i>	<i>Сходу</i>	<i>ого простору</i>
<i>Чинники-детермінанти виникнення сепаратистських рухів</i>	Релігійно-ідеологічні та мовно-культурно-ментальні	Соціально-економічні та політичні	Релігійно-ідеологічні та мовно-культурно-ментальні	Мовно-культурно-ментальні та соціально-економічні
<i>Соціальні актори-ініціатори сепаратизму</i>	Частина духівництва, інтелігенція, селянство, мафіозні угруповання	Частина духівництва, інтелігенція, селянство, регіональні феодалські угруповання	Частина духівництва, інтелігенція, селянство	Регіональні мафіозно-політичні угруповання
<i>Зміст і спрямованість сепаратистського руху</i>	Клерикальний лінгвокультурний сепаратизм; мафіозний сепаратизм	Соціально-економічний сепаратизм	Етно-релігійний сепаратизм	Етнокультурний іредентизм та соціально-економічний автономізм
<i>Соціальні технології та сценарії розгортання сепаратистських рухів</i>	Акції громадської непокори, плебісцити, судовий тиск, політичний тероризм	Регіональні національно-визвольні війни, плебісцити	Військово-політичний тероризм та екстремізм	Акції громадської непокори, військово-політичний тероризм та екстремізм
<i>Системні наслідки сепаратистського руху (рухів) для суспільства</i>	Буржуазна модернізація регіонів-носіїв етнічних ідентичностей	Часткова етнокультурна асиміляція та буржуазна модернізація	Розширення доступу регіональних політичних еліт до центру влади, утворення зон заморожених	Утворення зон заморожених конфліктів

			конфліктів	
--	--	--	------------	--

Як вже відзначалося, різні соціологічні теорії створюють пояснювальні схеми для інтерпретації політико-правових чинників сепаратизму на рівні етнополітики мультиетнічних етндержаваних спільнот. У відповідності із визначеними моделями організації поліетнічних соціумів (асиміляційною, комунітаристською (плюралістичною), сегрегаційною (дискримінаційно - сегрегаційною) можна визначити три групи соціологічних теорій, поняттєвий апарат яких є прийнятним для концептуалізації кожної з стратегій, виходячи із їх змісту.

Таблиця 3.1.2. Стратегії етнополітики та чинники сепаратизму

Стратегії етнополітики	Чинники сепаратизму
асиміляційна	Руйнування кордонів самовизначення ідентичності та її базових символів, ціннісних орієнтацій із втратою автохтонності, самобутності, етноспецифічності шляхом м'якого поглинання
комунітаристська	Утворення громад, які виявляють схильність до внутрішньої автономізації і сепарації за умови територіальної відокремленості
сегрегаційна	Поширення практик репресій, які радикалізують націоналістичні настрої і сепаратистські групи
інтеграційна	-

В асиміляції як етнічному процесі приймають участь дві або більше етногрупи, які різняться своїми ідентичностями і створюють нову спільноту із зміненим профілем групової самоідентифікації. Тому етнічні ідентичності, одна з яких є маргіналізованою і периферизованою, перебуваючи в етноконтактному середовищі, здійснюють культурно-ментальне переформатовування національної самоідентифікації шляхом втрати мови, культури, звичаїв та традицій однієї з етногруп-носіїв ідентичності із послабленими кордонами. Чинниками сепараційного ризику за умов асиміляції виступають руйнування ідентифікаційних символів етнічної

спільноти, за рахунок чого може відбуватися формування опозиційних націоналістичних контреліт, які ініціюють сепаратистські проекти.

В комунітаристській стратегії відбувається формування спільних цінностей, які сприяють розвитку зв'язків між етнічними громадами. Сепаратистські ризики мають місце у зв'язку із сприянням соціально-економічній багатокладності, що має своїм наслідком штучну ізоляцію теориторіальних громад за соціально-стратифікаційною ознакою за умови переважання процесів самоідентифікації над процесами інтеграції.

Дискримінаційна стратегія передбачає послуговування домінантною етноспільноті відповідними інструментами репресії щодо залежної етноспільноти, що призводить до загострення відповідних етноконфліктів соціально-економічної, політичної, культурно-ментальної генези.

ЗАПИТАННЯ ТА КОМЕНТАРІ

1. Поясніть, як Ви розумієте тезу 1, виділену жирним шрифтом та курсивом.
2. Послугуючись профільною типологічною моделлю чинників сепаратизму, зробіть порівняльний аналіз баскського сепаратизму в Іспанії, квебекського сепаратизму в Канаді та сепаратистських рухів на Донбасі.

ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

1. Ф. Ратцель та К. Хаусхофер представляють напрямок (оберіть лише один з варіантів відповіді):

- А) структурного функціоналізму;
- Б) структуралізму
- В) політичної географії;
- Г) компаративної культурології;
- Д) жоден з варіантів відповіді не є вірним

2. Відмінність політичної антропології від етнополітики полягає в тому, що (оберіть лише один з варіантів відповіді):

- А) політична антропологія здійснює компаративний аналіз політичних систем, а етнополітика – етнічні спільноти;
- Б) в політичній антропології досліджуються закономірності вияву загальнолюдських цінностей в політиці, а в етнополітиці – етноспецифічних цінностей в політиці;
- В) етнополітика досліджує етнічний чинник в політиці, а політична антропологія – особливості політичної організації різних народів в істичній динаміці;
- Г) етнополітика застосовує пояснювально-аналітичні методи дослідження, а політична антропологія – описові;
- Д) етнополітика досліджує політичні відносини між етнічними групами, а політична антропологія – політичні відносини між іншими групами;
- Є) жоден з варіантів відповіді не є вірним

3. З яким автором, на Вашу думку, є найтіснішим чином пов'язаною примордіалістська парадигма в етнополітиці

- А) К. Леві-Строс;
- Б) К. Маркс;
- В) П. Сорокін;

Г) Ч. Дарвін;

Д) жоден з варіантів відповіді не є вірним

4. Латеральні етноси за Е. Смітом за своїми ідеологічними преференціями є наближеними до ідеології оберіть лише один з варіантів відповіді):

А) етноцентризму;

Б) космополітизму;

В) агроцентризму;

Г) анархізму

Д) жоден з варіантів відповіді не є вірним

5. Оберіть з наведеного переліку два етноси, які могли б вважатися вертикальними згідно типології Е. Сміта:

А) Росіяни;

Б) Українці;

В) Німці;

Г) Англійці;

Д) Швейцарці.

Є) жоден з варіантів відповіді не є вірним

6. Обґрунтуйте вибір двох варіантів відповіді з попереднього завдання, навівши, в декількох реченнях, аргументи на користь вибору двох етносів як вертикальних

Етнос	Аргументи на користь вибору двох етносів як вертикальних згідно типології Е. Сміта
А	
Д	

7. Примордіалізм як парадигма етнополітики стоїть ближче до ідеології (оберіть лише один з варіантів відповіді):

- А) елітизму;
- Б) егалітаризму;
- В) жоден з варіантів відповіді не є вірним

8. Практична спрямованість функціоналізму в етнополітиці полягала в (оберіть лише один з варіантів відповіді):

- А) організації наукових досліджень потреб бездержавних субетносів;
- Б) оптимізації відносин між титульними етносами і етнічними меншинами;
- В) удосконаленню управління колоніями з боку метрополій;
- Г) дослідженням зв'язку мови і культури різних етнічних спільнот;
- Д) організації антиколоніальних рухів в різних імперіях;
- Є) жоден з варіантів відповіді не є вірним

9. Представникові якої парадигми в етнополітиці могло б належати наступне висловлювання?

«Люди разом створюють людське довілля у всій сукупності його соціокультурних і психологічних утворень, жодне з яких не можна зрозуміти як продукт біологічної спадковості, яка встановлює лише зовнішні передумови для виробничої діяльності людини»

- А) примордіалізму;
- Б) функціоналізму;
- В) структуралізму;
- Г) конструктивізму;
- Д) лібералізму;
- Є) жоден з варіантів відповіді не є вірним

10. Наведіть в декількох реченнях аргументи на користь обраного Вами варіанту відповіді з попереднього завдання

Варіант відповіді	Аргументи на користь обраного варіанту
-------------------	--

--	--

11. Оберіть правильний варіант відповіді, який вказує на правильне співвідношення між поняттями (оберіть лише один з варіантів відповіді):

- А) поняття раси є ширшим за поняття етносу;
- Б) поняття етносу є тотожним поняттю «Нація»;
- В) всі етнічні спільноти є націями;
- Г) всі нації є моноетнічними спільнотами;
- Д) поняття раси є вужчим за поняття етносу

12. Наведіть в декількох реченнях аргументи на користь обраного Вами варіанту відповіді з завдання 11.

Варіант відповіді	Аргументи на користь обраного варіанту

13. У «Словнику расових та етнічних відносин», виданому в 1996 р., наголошується, що в узагальненому вигляді етнічність характеризується сукупністю кількох основних положень: 1) етнічність є терміном, що використовується для вирізнення різних груп; 2) етнічна група є фундованою на спільності суб'єктивних уявлень, понять про походження, інтереси або майбутнє (або комбінації їх); 3) етнічна група не є «расою», хоча часто групи з етнічною організацією розглядаються деякими дослідниками саме як раси; 4) в одних випадках етнічність може використовуватися як політичний інструмент, в інших — захисна стратегія; 5) етнічність може бути важливою лінією розколу у суспільстві, хоча вона і не пов'язана безпосередньо з класовими факторами.

Керуючись наведеними положеннями, оберіть, нв власний розсуд, будь-яку етнічну групу і на її прикладі продемонструйте:

- А) яким чином в самоназві етнічної групи є закладеним її вирізнення серед інших етнічних груп;
- Б) якими є її суб'єктивні уявлення про походження, інтереси або майбутнє;

В) чи є обрана Вами етнічна група расою або не є расою (наведіть будь-які аргументи на користь її співпадіння або ж неспівпадіння із расою);

Г) чи використовується етнічність обраної Вами етнічної групи як а) політичний інструмент, чи б) як захисна стратегія. Наведіть декілька аргументів на користь першого чи другого варіантів відповіді

Д) яким чином етнічність обраної Вами етнічної групи ставала в минулому (або може ставати в майбутньому) лінією розколу в суспільстві?

Результати відповіді представте у вигляді таблиці

Пункти аналізу	Відповіді
Обрана етнічна група	Етнонім (самоназва)
Яким чином в самоназві етнічної групи є закладеним її вирізнення серед інших етнічних груп?	
Якими є суб'єктивні уявлення обраної Вами етнічної групи про походження, інтереси або майбутнє	
Чи є обрана Вами етнічна група расою або не є расою(наведіть будь-які аргументи на користь її співпадіння або ж неспівпадіння із расою)	
Чи використовується етнічність обраної Вами етнічної групи як а) політичний інструмент, чи б) як захисна стратегія. Наведіть декілька аргументів на користь першого чи другого варіантів відповіді	
Яким чином етнічність обраної Вами етнічної групи ставала в минулому (або може ставати в майбутньому) лінією розколу в суспільстві?	

14. В. Тишков та Ю. Шабаєв задають самі собі питання: «Якщо етнічність може конструюватися «згори» за допомогою держави, то виникає питання: а чи не формується сама держава так само успішно «знизу», але через зусилля етнічних спільнот та їх інтелектуальних еліт? Саме такий шлях вважають природним і очевидним деякі вчені, які займаються вивченням націоналізму».

Завдання. Наведіть приклади етнічних спільнот, які були зконструйованими «згори» і «знизу» (по одній спільноті). В декількох реченнях наведіть аргументи з приводу того, чому Ви вважаєте, що обрана Вами етнічна група А була зконструйованою «згори», а група Б- «знизу»? Результати відповіді представте у вигляді таблиці.

Тип спільноти	Факти та аргументи на користь зконструйованості спільноти «згори» і «знизу»
Спільнота, зконструйована «згори»	
Спільнота, зконструйована «знизу»	

15. Наведіть по 5 прикладів держав (етнічних спільнот), які були або є організованими за моделлю «плавильного котла» і моделлю етнакратії. В декількох реченнях наведіть факти та аргументи, які підтверджують приналежність цих держав (етнічних спільнот) до першої або другої моделі. Результати відповіді представте у вигляді таблиці.

Тип держави (етноспільноти)	Приклади моделі 1-2, факти і аргументи на користь приналежності до моделі 1
1) Модель «плавильного котла»	
2) Модель етнакратії	

16. Існує як мінімум три точки зору щодо етнополітичного статусу держави Ізраїль:

- А) Держава Ізраїль є моноетнічною державою;
- Б) Держава Ізраїль є етнакратією;
- В) Держава Ізраїль є такою, що організована за моделлю «плавильного котла».

Завдання. Оберіть одну із наведених точок зору і в декількох реченнях наведіть факти та аргументи, які її підтверджують. Результати відповіді представте у вигляді таблиці.

Точка зору щодо етнополітичного статусу держави Ізраїль	Факти та аргументи, які підтверджують обрану Вами точку зору
А) Держава Ізраїль є моноетнічною державою	
Б) Держава Ізраїль є етнократією;	
В) Держава Ізраїль є такою, що організована за моделлю «плавильного котла».	

17. Пропаганда РФ називає існуючий на територіях ДНР/ЛНР емісаріат «іредентистським рухом», а пропаганда України – «сепаратистським рухом». Чим іредентизм відрізняється від сепаратизму? Наведіть приклади двох іредентистських та сепаратистських рухів і покажіть їх подібності та відмінності із квазідержавними утвореннями в ДНР/ЛНР. Результати відповіді представте у вигляді таблиці.

Відмінності іредентизму від сепаратизму	Приклади двох іредентистських та сепаратистських рухів	Приклади двох сепаратистських рухів	Подібності та відмінності із квазідержавними утвореннями в ДНР/ЛНР

18. Елементами сучасної етнополітичної стратегії є наступні напрями інституційної активності держави:

- 1) Інтеграція етнічних груп у єдину громадянську спільноту, формування загальногромадянських цінностей та ідеалів. Найоптимальнішою є стратегія мультикультуралізму, тобто. інтеграція локальних спільнот у єдине ціле за одночасного збереження культурного плюралізму всередині цього соціального організму.
- 2) Підтримання балансу інтересів між доміантною більшістю та етнічними меншинами, виключення через спеціальні інститути та політичні процедури етнократичних тенденцій у політиці більшості та надмірної політизації етнічності меншин.
- 3) Формування поліетнічних та інтегрованих еліт: політичних, культурних, економічних, як загальнонаціональних, так і регіональних.

На прикладі України покажіть, як реалізуються або не реалізуються зазначені напрями, навівши факти та аргументи на користь їх реалізованості або нереалізованості. Результати відповіді представте у вигляді таблиці.

Напрями етнополітики	Реалізуються (факти та аргументи)	Не реалізуються (факти та аргументи)
1)		
2)		
3)		

19. Визначте логічно коректне твердження:

- А) Мультикультуралізм є синонімом етноцентризму;
- Б) Етнічна асиміляція реалізується обов’язково через етнічний екстремізм;
- В) Етнічний екстремізм має бути завершенням етнічної асиміляції;
- Г) Мультикультуралізм є синонімом космополітизму;
- Д) Мультикультуралізм є першою стадією етнічної асиміляції.
- Д) Жодне з наведених тверджень не є логічно коректним.

20. Якщо Ви визначили в завданні 19 хоча б одне твердження як логічно коректне, то наведіть аргументи на його користь. Результати відповіді представте у вигляді таблиці.

Обраний варіант твердження	Аргументи на його користь